

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ, ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΚΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΒΑΣΙΚΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΓΝΩΣΙΑΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ:

Τρόποι και μέσα άσκησης ελέγχου της σκέψης και της συμπεριφοράς.

Προσέγγιση φαινομένων εκφοβισμού (bullying) σε μαθητές σχολείων της Αττικής.

Επιβλέποντες καθηγητές: ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΓΙΑΝΝΑΚΟΥΔΑΚΗΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΡΟΥΣΣΟΣ

ΑΝΝΑ ΑΒΕΝΤΙΣΙΑΝ-ΠΑΓΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: ΖΕΥΓΟΛΑΤΗ ΜΑΡΙΑ

ΑΜ:11Μ02

ΑΘΗΝΑ

2013

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες.....	5
Πρόλογος.....	6
Εισαγωγή.....	7
Περίληψη.....	8
Abstract	8
Κεφάλαιο 1ο Τρόποι και μέσα άσκησης ελέγχου της σκέψης και της συμπεριφοράς.....	9
1.1 Λεκτικά μέσα.....	9
1.2 Σωματικά μέσα.....	9
1.3 Ηλεκτρονικά μέσα - ΜΜΕ.....	13
1.4 Συναισθηματικά μέσα.....	15
1.5 Φόβος.....	18
1.6 Προπαγάνδα	18
1.7 Εκπαίδευση (Chomsky, Democracy and Education, 2000).....	19
1.8 Υποσυνείδητο.....	22
1.9 Οι αντιλήψεις και οι ιδέες της ομάδας πίεσης επηρεάζουν τις αποφάσεις και τη συμπεριφορά μας.....	22
1.10 Ο ρόλος των επίσημων θεσμών.....	25
1.11 Υπακοή στην εξουσία – Το πείραμα Stanley Milgram.....	25
1.12 Ανάλυση ανατιθέμενων ρόλων - Το πείραμα Stanford prison.....	26
1.13 Microchips.....	28
1.14 Εφαρμογή ρυθμιστικής πολιτικής στη συμπεριφορά του ατόμου.....	30
1.15 Ώθηση η νέα μέθοδος καθοδήγησης των κυβερνήσεων.....	31
1.16 Επιρροή λήψης αποφάσεων βασισμένη στα Συμπεριφορικά Οικονομικά.....	32
1.17 Επιδράσεις από το πολιτισμικό περιβάλλον του ατόμου.	36
1.18 Μελέτη περίπτωσης Global Spin (Beder, 2001).....	39
Συμπεράσματα.....	41
Κεφάλαιο 2ο Σχολικός εκφοβισμός – Bullying.....	42
2.1 Ορισμός.....	42
2.2 Ο σχολικός εκφοβισμός στην Ελλάδα.....	44
2.3 Τα είδη του σχολικού εκφοβισμού.....	45
2.3.1 Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	45
2.3.2 Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	46
2.3.3 Η συναισθηματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	46
2.3.4 Η σεξουαλική μορφή του σχολικού εκφοβισμού.....	47
2.3.5 Η ηλεκτρονική μορφή σχολικού εκφοβισμού.....	48

2.3.6 Άμεσος και έμμεσος σχολικός εκφοβισμός.....	49
2.4 Τα εμπλεκόμενα μέλη στο σχολικό εκφοβισμό.....	49
2.4.1 Θύτες	49
2.4.2 Θύματα	50
2.4.3 Παρατηρητές	50
2.4.4 Θύτες – Θύματα.....	51
2.5 Τα αίτια.....	51
2.5.1 Οικογένεια	51
2.5.2 Σχέσεις παιδιών με γονείς.....	52
2.5.3 Παιδική κακοποίηση	53
2.5.4 Εκφοβισμός και σεξουαλική παρενόχληση.....	54
2.5.5 Η βία στις εφηβικές σχέσεις ζευγαριών	55
2.5.6 Σχολείο	55
2.5.7 Σχέσεις με εκπαιδευτικούς	56
2.5.8 Συνομήλικοι.....	57
2.6 Ο σχολικός εκφοβισμός ως μέσο επίδειξης ισχύος. Ανάπτυξη σχέσεων ισχύος στην οικογένεια, το σχολείο, τις παρέες συνομηλίκων.....	59
2.7 ΜΜΕ	60
2.8 Κοινωνικό περιβάλλον	61
2.9 Ψυχολογικά χαρακτηριστικά απάθειας	61
2.10 Επιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού.....	63
2.10.1 Επιπτώσεις στους θύτες.....	64
2.10.2 Επιπτώσεις στα θύματα	64
2.10.3 Θύτες και θύματα	65
2.10.4 Παρατηρητές	65
2.11 Συσχετισμός σχολικού εκφοβισμού με τάσεις αυτοκαταστροφής και αυτοκτονίας στην εφηβεία.....	66
2.12 Το σχολείο ως το άμεσο πλαίσιο διεξαγωγής του φαινομένου	67
2.13 Πρόληψη.....	69
2.14 Πρόληψη και παρέμβαση μέσω της εικονικής πραγματικότητας	70
Κεφάλαιο 3 ^ο Ερευνητική εργασία για το σχολικό εκφοβισμό	72
3.1 Ariston test	72
3.2 Ανάλυση δεδομένων από ερωτηματολόγια 100 παιδιών που μένουν στην Αττική για το σχολικό εκφοβισμό.....	73
3.2.1 Χορήγηση.....	73
3.2.2 Στατιστικά μεγέθη	74

3.2.3 Ανάλυση αποτελεσμάτων.....	77
3.2.4 Συζήτηση και συμπεράσματα.....	83
3.3 Στατιστική ανάλυση 800 ερωτηματολογίων για το σχολικό εκφοβισμό από όλη την Ελλάδα.....	84
3.3.1 Στατιστικά μεγέθη.....	84
3.3.2 Ανάλυση αποτελεσμάτων.....	88
3.3.3 Συσχέτιση βίωσης και άσκησης εκφοβισμού.....	91
3.3.4 Σχολικός εκφοβισμός και εκπαιδευτικό επίπεδο παιδιών.....	92
3.3.5 Συζήτηση και συμπεράσματα.....	96
Γενικά συμπεράσματα.....	99
Βιβλιογραφία.....	100

Ευχαριστίες

Η ολοκλήρωση αυτής της πτυχιακής εργασίας καταστάθηκε εφικτή χάρη στην πολύτιμη βοήθεια κάποιων ανθρώπων. Κατ' αρχήν θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επιβλέποντα καθηγητή μου κύριο Εμμανουήλ Γιαννακουδάκη που μου πρόσφερε τη στήριξη, την ενθάρρυνση και την εμπιστοσύνη του, κατά τη διάρκεια της συνεργασίας μας.

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τον κύριο Κωνσταντίνο Παράσχο, Εντεταλμένο Σύμβουλο σε θέματα Παιδείας και εκπρόσωπο του Δημάρχου Πειραιά, που με φιλοξένησε στο περίπτερο του Δήμου Πειραιά κατά την 27^η Έκθεση βιβλίου στο Πασαλιμάνι από 14 ως 30 Ιουνίου 2013, για να προσεγγίσω παιδιά που θα συμμετείχαν στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου με θέμα το σχολικό εκφοβισμό. Η βοήθεια των εθελοντριών του Δήμου Πειραιά υπήρξε επίσης καταλυτική στην προσέγγιση των παιδιών. Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω όλα τα παιδιά που με προθυμία συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο, καθώς και τους γονείς τους, που έδωσαν την έγκρισή τους.

Πρόλογος

Το 1792 στο Κοινωνικό συμβόλαιο ο Jean-Jacques Rousseau αναφέρει ότι άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος, αλλά περιορίζεται από παντού, ενώ θεωρητικά τα άτομα στις δημοκρατικές κοινωνίες είναι ελεύθερα να επιλέγουν και να εκφράζουν τη γνώμη τους, συνήθως υποτάσσονται στην κοινή γνώμη. Τα πράγματα δεν φαίνεται να έχουν αλλάξει ιδιαίτερα.

«Σε ένα δημοκρατικό σύστημα, οι αναγκαίες παραισθήσεις δεν επιβάλλονται με τη βία. Πρέπει να ενσταλαχτούν στο νου των ανθρώπων με πιο διακριτικά μέσα. Σε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς είναι σαφές ότι ο κόσμος υπακούει, τι σκέφτονται είναι δευτερεύουσας σημασίας. Σε ένα δημοκρατικό καθεστώς όμως υπάρχει πάντα ο κίνδυνος η ανεξάρτητη σκέψη να μεταφραστεί σε πολιτική πράξη, οπότε είναι σημαντικό να περιοριστεί η απειλή στην εκκίνηση.» (Chomsky, *Necessary illusions:thought control in democratic societies*, 1989)

Εισαγωγή

Στην παρούσα πτυχιακή εργασία πραγματοποιείται βιβλιογραφική προσέγγιση των διαφόρων μεθόδων άσκησης ελέγχου της σκέψης και της συμπεριφοράς. Έπειτα πραγματοποιείται επίσης βιβλιογραφική προσέγγιση των φαινομένων εκφοβισμού στο σχολείο. Στη συνέχεια πραγματοποιείται στατιστική ανάλυση των ερωτηματολογίων που χορηγήθηκαν για την άσκηση φαινομένων σχολικού εκφοβισμού (bullying) σε μαθητές σχολείων της Αττικής. Τέλος ακολουθεί όμοια στατιστική ανάλυση από δεδομένα που προέρχονται από όλη την Ελλάδα και σύγκριση των δύο περιπτώσεων.

Περίληψη

Η διεξαγωγή έρευνας για τους τρόπους που μπορεί να ασκηθεί έλεγχος του νου, μεμονωμένα ή σε ένα σύνολο ατόμων δεν είναι εύκολα υλοποιήσιμη. Η παρούσα εργασία ανατρέχει σε ποικίλες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί σχετικά με τον έλεγχο του νου και της συμπεριφοράς. Η πλειοψηφία των ερευνών συμπεραίνει ότι πιο εύκολα και αποτελεσματικά η ανθρώπινη νόηση επηρεάζεται μέσω της δημιουργίας των κατάλληλων συναισθημάτων, πιο ισχυρό και αποτελεσματικό συναίσθημα είναι ο φόβος. Θα μπορούσε να αναπτυχθεί πιο ενδεδειγμένη διερεύνηση του φαινομένου, αν περιορίζαμε το πεδίο. Γι' αυτό το λόγο πραγματοποιείται βιβλιογραφική και ερευνητική ανάλυση για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Λέξεις κλειδιά: έλεγχος του νου, σχολικός εκφοβισμός, χρήση σωματικών, λεκτικών, συναισθηματικών και ηλεκτρονικών μέσων.

Abstract

Conducting research about the means and patterns that achieve mind control for a single person or a group of persons is not simple. This work refers to diverse researches concerning the control on human mind and behavior. The majority of the papers published in this area conclude that the most efficient way of controlling human thought is through the emotions. The most effective approach for mind control involves fear. We examine this matter further through the bibliography as well as through the administration of a psychometric test about bullying. More specifically, we administered a bullying test to 100 school children and correlated the results with previous work regarding 800 children.

Key words: mind control, bullying, use of physical, verbal, emotional and electronic means.

Κεφάλαιο 1ο Τρόποι και μέσα άσκησης ελέγχου της σκέψης και της συμπεριφοράς

Ο εγκεφαλικός έλεγχος υπονοεί την υιοθέτηση ενός συνδυασμού των ακόλουθων μέσων με στόχο ένα ή περισσότερα πρόσωπα να συμμορφωθούν σε ένα ευκρινώς ορισμένο πλαίσιο επιθυμητών συμπεριφορών: α) λεκτικό, β) σωματικό, γ) συναισθηματικό (μέσω έμμεσων τρόπων), δ) ηλεκτρονικό (συμπεριλαμβανομένων των τηλεπικοινωνιών, των διαδικτυακών μέσων, κτλ) (Langone, 1988). Η φυσική βία, η προπαγάνδα, οι απειλές, οι κολακείες, η δωροδοκία, η προαγωγή και η θρησκεία είναι τυπικές μέθοδοι χειραγώγησης των ατόμων μεμονωμένα ή σε ομάδες, πάντοτε με σκοπό να τους κάνουν να σκέφτονται, να συμπεριφέρονται και να ενεργούν σύμφωνα με τις δικές τους επιθυμίες.

1.1 Λεκτικά μέσα

Ο λόγος είναι το πιο συχνό μέσω μετάδοσης ιδεών, απόψεων, αντιλήψεων και πεποιθήσεων. Ως έλλογα όντα χρησιμοποιούμε το λόγο για να μεταδώσουμε νοήματα, να επικοινωνήσουμε και να επιχειρηματολογήσουμε. Χρησιμοποιούμε επίσης το λόγο για να πείσουμε και να επηρεάσουμε τους άλλους. Στην περίπτωση που εξετάζουμε, δε θα αναγγείλει κάποιος ότι θα δώσει μια ομιλία με πρόθεση την επιρροή της σκέψης και της συμπεριφοράς. Ο λόγος θα χρησιμοποιηθεί με έμμεσους τρόπους και σε ουδέτερες περιπτώσεις, για να λειτουργήσει υποσυνείδητα. Επομένως το λεκτικό κομμάτι του ελέγχου θα το εξετάσουμε αναλυτικά σε άλλες θεματικές ενότητες όπως αυτή των μέσων μαζικής επικοινωνίας.

1.2 Σωματικά μέσα

Χρήση σωματικών μέσων για τη συμμόρφωση ενός ατόμου με μια επιθυμητή συμπεριφορά περιλαμβάνει τη σωματική βία. Επειδή όμως η άσκηση σωματικής επίθεσης και βίας είναι ποινικό αδίκημα, στην κατηγορία αυτή συγκαταλέγονται έμμεσοι μέθοδοι σωματικής βίας όπως η καταδίωξη. Το φαινόμενο της καταδίωξης δεν είναι αρκετά ξεκάθαρο και σε πολλές χώρες δεν υπάρχει ακόμα νομικό πλαίσιο που να το αφορά.

Καταδίωξη υφίσταται ένα άτομο όταν πείθεται ή παραπλανιέται επίτηδες, κατά συρροή, χωρίς την επιθυμία του και κατά ένα τρόπο που να ενέχει φόβο (Miller, 2001). Πρόκειται για εκ προθέσεως ενέργειες, έκδηλες ή άδηλες απειλές με αποτέλεσμα τον εκφοβισμό του θύματος. (Miller, 2001). Με άλλα λόγια καταδίωξη θεωρείται η κατάσταση κατά την οποία ένα άτομο υποβάλει ένα άλλο σε ανεπιθύμητες παρεισφρήσεις που ενέχουν φόβο σε επικοινωνιακό επίπεδο (Mullen, Pathe, & Purcell, 2000). Η καταδίωξη μπορεί να έχει να κάνει με εμμονική εισβολή στη προσωπική ζωή του άλλου (Cupach & Spitzberg, 1998). Καλό θα ήταν να επισημάνουμε ότι η ρομαντική εμμονή που καταλήγει ενοχλητική, δυσχεραίνει τον προσδιορισμό των ορίων μεταξύ εμμονής και καταδίωξης και πότε αυτό γίνεται αξιόποιο. Η απόφαση έγκειται στο αποτέλεσμα που έχει το άθροισμα των πράξεων του θύτη στο θύμα.

Τύποι συμπεριφοράς καταδίωξης (Spitzberg, 2002) μπορούν να θεωρηθούν ανεπιθύμητη οικειότητα, υπερβολική εγγύτητα, εισβολή στην προσωπική ζωή, χώρο και περιουσία του ατόμου, ψυχολογική χειραγώγηση, εξαναγκασμός, περιορισμός, έλεγχος μέσω εκφοβισμού, εκβιασμού ή επίδειξης δύναμης καθώς και επιθετικότητα που μπορεί να πάρει διαστάσεις βίας ή σεξουαλικής παρενόχλησης.

Το θύμα έχει τη δυνατότητα να αντιδράσει με αποφυγή επαφής με το θύτη και μετακίνηση, διαπραγμάτευση για μια πιο αποδεκτή συμπεριφορά, άμυνα, προσπάθεια περιορισμού του θύτη, αυτοέλεγχο, αίτηση βοήθειας και περιοριστικά μέτρα.

Το φαινόμενο φαίνεται να αποκτά υπόσταση από το 1990 και μετά με σταθερά ανοδική πορεία. Οι γυναίκες αποτελούν το 75% του πληθυσμού που δέχονται παρενόχληση. Η νομοθεσία κατά της παρενόχλησης ξεκίνησε στις ΗΠΑ, οπότε είναι σαφές ότι το 70% των στατιστικών δεδομένων που διαθέτουμε προέρχονται από εκεί. Από εκτεταμένη έρευνα στις ΗΠΑ το 1998 προκύπτει ότι 2-4% των ανδρών και 8-12% των γυναικών του πληθυσμού έχει υποστεί καταδίωξη (Tjaden & Thoennes, 1998).

Η έναρξη για την ποινικοποίηση της καταδίωξης έγινε λόγω της έκτασης που πήρε το φαινόμενο με το κυνήγι των διασημοτήτων. Όταν όμως άρχισε η καταγραφή των δεδομένων προέκυψε ότι το 49% των περιπτώσεων ήταν θύματα ρομαντισμού. Ενώ μόνο το 18% των περιπτώσεων το θύμα και ο θύτης ήταν άγνωστοι μεταξύ τους. 28% των περιπτώσεων υπήρχε υπηρεσιακή σχέση, για παράδειγμα γιατρός-ασθενής 13% σχέση συνεργασίας, για παράδειγμα συμμαθητές, συνάδελφοι

17% σχέσηη συγγένειας και

22,5% υπήρχε κάποια σχέσηη γνωριμίας (Tjaden & Thoennes, 1998).

Η μελέτη των άρθρων οδήγησε στην καταγραφή 440 διαφορετικών τακτικών καταδίωξης. Η άλλη ομαδοποίηση που προέβη η μετα-ανάλυση αφορούσε τις επιδιώξεις, τις προσπάθειες για εγγύτητα και επίβλεψη του θύτη: παρείσφρηση σε συζητήσεις, εγγύτητα στο θύμα, εμφάνιση σε δημόσιους χώρους στην εργασία, στο σπίτι, και παρακολούθηση του θύματος είναι κάποια από αυτά.

Οι πιο συχνές μέθοδοι είναι συνεχής εκφοβισμός και παρενόχληση, προσπάθειες αμαύρωσης της υπόληψης του θύματος, παρείσφρηση στο κοινωνικό δίκτυο του θύματος και χρήση απειλών. Το 28% των θυμάτων έχουν βιώσει παρενόχληση αυτού του είδους.

Μια άλλη στρατηγική είναι ο εξαναγκασμός και ο περιορισμός, που μπορεί να εξελιχθεί και σε απαγωγή. Το 20% των θυμάτων έχουν βιώσει παρόμοιες συνθήκες. Και το τελικό στάδιο της καταδίωξης έγκειται στην επίθεση. Η βία είναι μια άλλη μέθοδος που χρησιμοποιείται προκειμένου να εξασφαλιστεί ο έλεγχος. Οι μελέτες έχουν δείξει ότι η βία δεν είναι ασυνήθιστο φαινόμενο (Tjaden & Thoennes, 1998).

Τα συμπτώματα που μελετήθηκαν ταξινομήθηκαν σε επτά κατηγορίες:

1. γενική καταπόνηση (μετα-τραυματικό άγχος και επιπτώσεις στην πνευματική και ψυχολογική ισορροπία)
2. συναισθηματικές επιπτώσεις: άγχος, παράνοια, θυμός
3. νοητική υγεία: τάσεις αυτοκτονίας, απώλεια αυτοεκτίμησης, σύγχυση
4. φυσική υγεία: σωματικά συμπτώματα, διαταραχές ύπνου και διατροφής.
5. κοινωνική υγεία: απομόνωση
6. υλικές δαπάνες: σε ασφάλεια του ίδιου, του σπιτιού, των οικείων
7. πιο σπάνιο φαινόμενο: το θύμα να αντιδράσει μέσα από αυτή τη δυσάρεστη κατάσταση και να διεκδικήσει την βελτίωση της προσωπικής του διαβίωσης.

Τακτικές αντιμετώπισης : Τα θύματα

1. Τείνουν να αποφεύγουν την επαφή με το θύτη
2. Επαναδιαπραγματεύονται τη σχέση τους με το θύτη
3. Εμποδίζουν, επιτίθενται, ζητούν την επέμβαση τρίτου
4. Επιδιώκουν την αυτοπραγμάτωση και ενδυνάμωσή τους
5. Αναζητούν βοήθεια και διασύνδεση με άλλους.

Στην προσπάθεια αντιμετώπισης μπορεί να βοηθήσει ο διαλογισμός, ο αθλητισμός, η θρησκεία και σε ποιο επώδυνες περιπτώσεις η χρήση φαρμάκων.

Τα περιοριστικά μέτρα είναι μια από τις νόμιμες μεθόδους αντιμετώπισης του φαινομένου, που ενέχει δυστυχώς συνήθως αρνητικές επιπτώσεις καθώς ο θύτης εξαγριώνεται και συνήθως η στάση του επιδεινώνεται.

Σύμφωνα με το Office of Justice Programs National Crime Victimization Survey (Baum, Catalano, & Rand, Stalking Victimization in the United States, January 2009), οι μέθοδοι που ενώ δεν είναι παράνομες, σε μια επαναλαμβανόμενη βάση είναι ικανές να δημιουργήσουν αίσθημα φόβου, ενόχλησης, άγχους, αγωνίας, καθιστά τα άτομα θύματα παρενόχλησης.

- Ανεπιθύμητες τηλεφωνικές κλήσεις
- Παραλαβή ανεπιθύμητης αλληλογραφίας
- Παρακολούθηση ή κατασκόπευση του θύματος
- Εμφάνιση σε μη προσδοκώμενα μέρη
- Αναμονή του θύματος
- Αποστολή ανεπιθύμητων αντικειμένων στο θύμα
- Διάδοση φημών ή κοινοποίηση πληροφοριών στο διαδίκτυο, σε δημόσιους χώρους, από στόμα σε στόμα.

Νομοθεσία περί καταδίωξης και παρενόχλησης, στις ΗΠΑ ισχύουν διάφοροι νόμοι ανάλογα με την πολιτεία η δικαιοσύνη παρεμβαίνει σε περιπτώσεις που αγγίζουν τα επίπεδα της σωματικής βλάβης ή της απειλής της ζωής, ενώ άλλες πολιτείες έχουν πιο ελαστικά κριτήρια που έγκεινται στα πλαίσια της βίωσης φόβου και συναισθηματικής δυσφορίας.

Συνήθως αυτός που ασκεί καταδίωξη ή παρενόχληση ανήκει στο περιβάλλον του θύματος και οδηγείται σε αυτή την ενέργεια επειδή βιώνει θυμό, μοχθηρία ή επιθυμία ελέγχου για το θύμα.

Τα μέσα άσκησης της καταδίωξης είναι το διαδίκτυο, e-mail, βίντεο, φωτογραφικές μηχανές, συσκευές καταγραφής συνομιλιών, τεχνολογίες εντοπισμού (GPS). Μέθοδοι αφορούν συνήθως άσκηση σωματικής βίας σε μικρή ή μεγαλύτερη κλίμακα, σπάνιες περιπτώσεις ο θάνατος ή η καθοδήγηση προς την αυτοκτονία, πρόκληση βλαβών σε άτομα του περιβάλλοντος ή κατοικίδια, σεξουαλική παρενόχληση ή βιασμός.

Οι επιπτώσεις που μπορεί να βιώσει το άτομο είναι από μια απλή ή γενικευμένη ενόχληση, μέχρι σοβαρές επιπτώσεις στη σωματική, ψυχολογική, νοητική και κοινωνική υγεία, θυμό, κατάθλιψη, διακοπή δραστηριοτήτων, μετακόμιση σε άλλο σπίτι ή περιοχή.

1.3 Ηλεκτρονικά μέσα - ΜΜΕ

Τα μέσα μαζικής ενημέρωσης μας ενημερώνουν για την επικαιρότητα σε παγκόσμια κλίμακα, επομένως επηρεάζουν τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο, που αντιλαμβανόμαστε γεγονότα, καταστάσεις, το πολιτικό, κοινωνικό και πολιτισμικό γίνεσθαι της εποχής μας. Είναι πολύ σημαντικό να γνωρίζουμε όλη τη διαδικασία συλλογής, επεξεργασίας και προβολής των ειδήσεων. Ποιος αποφασίζει ότι μια είδηση είναι αρκετά σημαντική για να ανακοινωθεί; Ποια είναι τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται; Πόσο έκταση θα δοθεί στο θέμα, με ποια σειρά θα προβληθεί, με ποιο ύφος θα παρουσιαστεί και με ποιες εικόνες ή μουσική θα επενδυθεί;

Οι αποφάσεις αυτές πολλές φορές λαμβάνονται από ομάδες συμφερόντων πολιτικών και επιχειρηματικών κύκλων που έχουν αποκτήσει μέσα στο χρόνο αποτελεσματική πρόσβαση και έλεγχο σε δημοσιογράφους και γραφεία τύπου, ώστε οι ειδήσεις να προβάλλονται με τρόπο που να επικυρώνει και να νομιμοποιεί τα συμφέροντά τους. Υπάρχει βέβαια και ο τύπος που θα εκφράζει την αντίθετη γνώμη και οι ομάδες συμφερόντων θα το επιτρέπουν αυτό αν η αντιπαράθεση παραμείνει μέσα σε κάποια όρια. Η είδηση που θα λάβει το κοινό μπορεί να έχει εντελώς διαφορετική χροιά ανάλογα με τον τρόπο που θα συλλεχθούν τα στοιχεία και τα γεγονότα, μέσα από ποιες δομές και ιδεολογίες θα διυλιστούν και μέσα από ποια κοινωνική, οικονομική, πολιτισμική οπτική γωνία θα αναπαραχθούν (Dijk, 1991).

Ο τίτλος μιας είδησης, η θεματική ενότητα στην οποία θα συμπεριληφθεί, ο τρόπος γραφής και ο λόγος που θα χρησιμοποιηθεί, ακόμη και οι επεξηγήσεις που θα δοθούν είναι πολύ σημαντικές υποθέσεις εξυπηρέτησης των ισχυρών και των δημοσίων σχέσεων.

Βέβαια δεν πρέπει να δοθεί η εντύπωση ότι η συμμετοχή του τύπου είναι απλά μια παθητική διαδικασία, συνήθως συμμετέχει ενεργά στην δημιουργία και εγκαθίδρυση ομάδων εξουσίας, ιδεών, προτύπων, στάσεων κτλ. Μέσω καλά μελετημένων παρεμβατικών γνωστικών στρατηγικών όπως η εστίαση, η έμφαση, η υπερβολή, το ύφος παίζουν ένα καθοριστικό ρόλο στη μεταφορά των επιδιωκόμενων μηνυμάτων. Αυτό συμβαίνει όχι μόνο για την ενίσχυση ομάδων και ιδεολογιών, για την χειραγώγηση της κοινής γνώμης αλλά και για την ενίσχυση των δημοσιογραφικών οργανισμών, την αύξηση των πωλήσεων, της τηλεθέασης.

Η τηλεόραση απολιτικοποιεί τους θεατές, γεμίζοντας το χρόνο τους με ανούσια, παθητική διασκέδαση. Με την πληθώρα των διαφημίσεων ενισχύει τον καταναλωτισμό και τον κάνει να μοιάζει με πηγή χαράς και ευτυχίας. Παράλληλα δίνει περιορισμένες δυνατότητες στις ομάδες διαμαρτυρίας και συνήθως στις πιο μετριοπαθείς από αυτές (Kellner, 1990).

Ο σχεδιασμός της τηλεοπτικής διασκέδασης τείνει να περιορίζει την οπτική γωνία των τηλεθεατών, ώστε να τους περιορίζει την υπομονή όταν πρόκειται να ακούσουν ιδέες που χρειάζονται παραπάνω χρόνο να αναπτυχθούν (Pierson & Skocpol, 2007).

Οι πολίτες μαθαίνουν να ανταποκρίνονται στο εύκολο στερεότυπο, στα σύμβολα που εμπιστεύονται ή φοβούνται, ενώ γίνονται ανίκανοι να κατανοήσουν και να συμμετάσχουν σε μία δημόσια συζήτηση. Όχι μόνο καθίστανται ανίκανοι για συμμετοχή, αλλά δυσανασχετούν ακόμη και να παρακολουθήσουν μια δημόσια συζήτηση. Αντιθέτως προτιμούν κάτι γρήγορο, εύπεπτο, με εικόνες και απλές φράσεις (Saltzman, 1989).

Τα ΜΜΕ ενώ θα έπρεπε να προάγουν την πολιτική υπόσταση των ατόμων και την ενεργή συμμετοχή τους στο κοινωνικό γίγνεσθαι, λειτουργούν με τέτοιο τρόπο ώστε να προάγουν την απάθεια, τον κυνισμό και την απραξία. Η βαρύτητα των ΜΜΕ έχει δοθεί στην εικόνα, το φαίνεσθε, τον τρόπο ζωής των διασημοτήτων. Στόχος της πλειοψηφίας έχει γίνει η γρήγορη απόκτηση χρημάτων για να ζήσει με τα πρότυπα που προβάλλουν τα ΜΜΕ. Αυτό οδήγησε σε μια ευρέως διαδεδομένη έλλειψη ενδιαφέροντος για την πολιτική (Franklin, 1994).

Τα ΜΜΕ με τον ίδιο τρόπο που έχουν υποκαταστήσει τη συμμετοχή σε ένα ποδοσφαιρικό αγώνα, με παρακολούθηση ποδοσφαιρικών αγώνων από την οθόνη, τη συμμετοχή σε διάφορες μορφές τέχνης, με την παρακολούθηση αμφιβόλου ποιότητας προγραμμάτων, έχουν επίσης υποκαταστήσει τη συμμετοχή στα κοινά, με παρακολούθηση πολιτικών συζητήσεων στην οθόνη.

Η δημοκρατία απαιτεί ενημερωμένους πολίτες, η τηλεόραση περιορίζει την πληροφόρηση σε επιλεγμένα και απλουστευμένα θέματα. Η δημοκρατία απαιτεί ανάμιξη, η τηλεόραση μας κρατάει καθηλωμένους στους καναπέδες μας. Η δημοκρατία στηρίζεται στην ανεξαρτησία του τύπου, η τηλεόραση ελέγχεται από ομάδες συμφερόντων. Η δημοκρατία αναπτύσσεται σε ισχυρές κοινότητες, η τηλεόραση μας κρατάει απομονωμένους στις πολυθρόνες μας (Jacobson, Mazur, & Collins, 1995).

Όσο παράλογο και αν ακούγεται, ενώ τα ΜΜΕ στρέφουν το κοινό μακριά από την πολιτική, οι πολιτικοί στηρίζονται στα ΜΜΕ για να εφαρμόσουν την πολιτική τους.

Για το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, ο Chomsky θεωρεί ότι η ισχυρότερη επιρροή της τηλεόρασης δεν συμβαίνει μέσω των ειδήσεων, αλλά μέσω εκπομπών που σχεδιάστηκαν για να αποπροσανατολίζουν το κοινό, υποδεικνύοντας του πως θα έπρεπε να ζει. Όλη η προσπάθεια έχει τελικό στόχο την απομόνωση του ανθρώπου, και την μετατροπή του σε θεατή, σε παθητικό παρατηρητή, που ίσως κάποιες φορές επικυρώνει αποφάσεις τρίτων αλλά ποτέ δε συμμετέχει (Chomsky & Szykowny, *Manipulating People: The Role of the Media is Serving*, 1991).

Αρχικά η τηλεόραση αθέλητα ενίσχυσε μια αντικοινωνική στάση ζωής και έθεσε νέες τάσεις και αξίες, η δύναμη αυτή χρησιμοποιήθηκε από τις ομάδες συμφερόντων που είχαν την οικονομική και πολιτική δύναμη να καθοδηγήσουν τις τηλεοπτικές προβολές, για να ενισχύσουν αντικοινωνικές συμπεριφορές και τις στάσεις ζωής που είναι κατάλληλες για την εγκαθίδρυση των συμφερόντων τους (Chomsky, *Democracy and Education*, 2000).

Η ανάγκη για την υποστήριξη συμφερόντων με λογικά επιχειρήματα, οδήγησε στην ανάγκη παραγωγής με μηχανικά μέσα στατιστικών, αναφορών, ομιλιών, εφημερίδων, δηλώσεων, προτάσεων, ποικίλων μορφών ενημέρωσης, ακόμη και δικαστικών αποφάσεων. Δημιουργήθηκε λοιπόν μια νέα μορφή αγοράς: η αγορά για ένα εξειδικευμένο είδος πληροφορίας, χρήσιμο σε πολιτικούς ή άλλες ομάδες συμφερόντων για να δικαιολογήσουν τις αποφάσεις και τις πράξεις τους.

1.4 Συναισθηματικά μέσα

Η πραγματοποίηση ερευνών στον πολιτικό χώρο, ανέδειξαν τη σημαντικότητα των συναισθημάτων στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης (Way & Masters, 1996). Η μελέτη τους βασίστηκε σε τρία σημαντικά ευρήματα της ψυχολογίας. Ο άνθρωπος συγκρατεί στο νου του το γενικό νόημα και όχι τις λεπτομέρειες. Όταν ανασύρουμε μια ανάμνηση, μαζί ανασύρουμε και το συναίσθημα που βιώσαμε κατά τη διάρκεια του συμβάντος. Το συναίσθημα που απορρέει από την ανάμνηση επηρεάζει την επεξεργασία των πληροφοριών που συνδέονται με αυτό. Επομένως όταν θέλουμε να αξιολογήσουμε ένα άτομο ή ένα συμβάν θα επηρεαστούμε πολύ από τα συναισθήματα που μας είχε προκαλέσει το άτομο αυτό ή το συμβάν όταν είχαμε έρθει σε επαφή με το ίδιο ή με πληροφορίες που το αφορούσαν.

Τα μέσα επικοινωνίας επιλέγουν τα θέματα που θα προβάλουν, αποφασίζουν την έμφαση που θα δώσουν σε κάθε θέμα, ορίζουν τη σειρά προτεραιότητας των θεμάτων, αναδεικνύουν ή αποκρύπτουν σημαντικά γεγονότα της δημόσιας ζωής, καταφέρνοντας να επιλέγουν και να αναδεικνύουν τα θέματα που απασχολούν τη σκέψη και τις συζητήσεις μας (Ντάβου, Η συναισθηματική ατζέντα των μέσων επικοινωνίας, 2008) . Η νοητική αξιολόγηση και αποκωδικοποίηση μιας είδησης δεν εξαρτάται μόνο από το πληροφοριακό της περιεχόμενο, σημαντικό ρόλο παίζει το συναίσθημα που μας προκάλεσε.

Νευροβιολογικές έρευνες αποκαλύπτουν ότι το συναίσθημα που απορρέει από ένα συμβάν προηγείται της νοητικής συνειδητοποίησής του (LeDoux, 1998). Γι' αυτό στις ειδήσεις δίνεται τόση βαρύτητα στην εικόνα και τη μουσική. Η γενική ιδέα της είδησης έχει ήδη αποτυπωθεί στο συναίσθημά μας, πριν ακόμη ανακοινωθεί το γεγονός. Οι κατάλληλες εικόνες και ο ήχος που τις συνοδεύουν εξιτάρουν το συναίσθημα και μειώνουν την αξία και την ουσία της πληροφόρησης.

Ειδικά για τις ειδήσεις με αρνητικό περιεχόμενο, οι παραμορφώσεις και οι ελλείψεις που παρουσιάζονται κατά την μνημονική τους καταγραφή είναι αντιστρόφως ανάλογες με το μορφωτικό επίπεδο του τηλεθεατή (Ντάβου, Η συναισθηματική ατζέντα των μέσων επικοινωνίας, 2008). Όλοι οι άνθρωποι επηρεάζονται συναισθηματικά, αλλά οι πιο μορφωμένοι καταφέρνουν να συγκρατήσουν τις λεπτομέρειες των ειδήσεων ενώ οι όχι τόσο μορφωμένοι εμμένουν κυρίως στο συναίσθημα που τους δημιούργησε η εικόνα και ο ήχος.

Στις δημοκρατικές κοινωνίες που θεωρητικά υπάρχει ελευθερία της ενημέρωσης των πολιτών, τα δελτία ειδήσεων χρησιμοποιούν τρία αρνητικά συναισθήματα για να μειώνουν τη συγκράτηση των πληροφοριών που μεταφέρουν. Ο θυμός, ο φόβος και η αηδία είναι οι τρεις συγκινήσεις που επιδιώκουν να δημιουργούν τα ΜΜΕ στους τηλεθεατές για να ρυθμίζουν το μέγεθος της συγκράτησης των πληροφοριών από τους τηλεθεατές. Ο θυμός και ο φόβος μας θέτουν σε γνωστική εγρήγορση, οπότε παρακολουθούμε με μεγαλύτερο ενδιαφέρον την είδηση που θα ακολουθήσει μετά την δημιουργία αυτών των συναισθημάτων, ενώ όταν νιώθουμε αηδία, για να προστατεύσουμε τον εαυτό μας από το αηδιαστικό περιβάλλον, κλείνουμε τις οδούς επικοινωνίας μας με αυτό (Newhagen, 1998).

Κατά συνέπεια οι φορείς των μέσων ενημέρωσης που από τη μια είναι υποχρεωμένοι να ενημερώνουν το κοινό, αλλά από την άλλη παρακινούνται να δίνουν έμφαση σε κάποιες ειδήσεις και να μειώνουν την ένταση κάποιων άλλων, χρησιμοποιούν

κατάλληλα τα συναισθήματα του θυμού, του φόβου και της αηδίας για να το επιτύχουν. Όταν λοιπόν θέλουν να αποδυναμώσουν την αξία μιας είδησης, η επόμενη που θα προβάλουν θα προκαλεί φόβο ή θυμό ώστε να αυξηθεί η νοητική διέγερση των τηλεθεατών, να συγκρατήσουν λεπτομέρειες για την επόμενη και να αποδυναμωθεί στη μνήμη τους η προηγούμενη είδηση (Ντάβου, Η συναισθηματική ατζέντα των μέσων επικοινωνίας, 2008). Για την αποδυνάμωση της αξίας μιας είδησης χρησιμοποιείται επίσης και η αηδία. Ο οργανισμός μας όταν βιώνει αηδία κλείνει τις οδούς επικοινωνίας με το περιβάλλον για να προστατευτεί και μειώνεται η πληροφόρηση που δέχεται από αυτό (Ντάβου, Η συναισθηματική ατζέντα των μέσων επικοινωνίας, 2008).

Δεν είναι όμως μόνο βραχυπρόθεσμες οι επιπτώσεις των ειδήσεων. Το κλίμα αρνητικών συναισθημάτων που καλλιεργείται κατά τη διάρκεια των ειδήσεων δεν διακόπτεται όταν τελειώσουν οι ειδήσεις, απομένει και μετά, αναμιγνύεται με τα προσωπικά προβλήματα του τηλεθεατή και καλλιεργεί ένα γενικευμένο κλίμα φόβου, άγχους, θυμού, απελπισίας. Το άτομο νιώθει μόνο και αβοήθητο μέσα σε ένα κυκλώνα αρνητισμού, μέσα από τον οποίο φαίνεται αδύνατο να σωθεί.

Δεν είναι τυχαίο που οι ευχάριστες και θετικές ειδήσεις απουσιάζουν. Τα θετικά συναισθήματα είναι αιτία ανάπτυξης και διεύρυνσης του ανθρώπου, τον βάζουν σε μια διαδικασία εμπλουτισμού της προσωπικότητας, της μόρφωσης, της κοινωνικής υπόστασης, της ευαισθητοποίησης προς το συνάνθρωπο και τη φύση. Οι θετικές σκέψεις δημιουργούν αισιοδοξία και ελπίδα. Τα θετικά συναισθήματα βοηθούν τον άνθρωπο να αναπτύξει την εξωστρέφειά του και να συνεργαστεί. Μέσα από αυτή τη διαδικασία μια κοινωνία είναι ικανή να αξιοποιήσει τους πόρους της και να μπει σε τροχιά ανάπτυξης και ανωτροπίας.

Αντιθέτως σαν τρόπους απόλαυσης και εξισορρόπησης της αγωνίας που βιώνουν οι τηλεθεατές προσφέρονται οι διαφημίσεις και οι τηλεοπτικές σειρές που καθηλώνουν τον θεατή στην θέση του και τον αποτρέπουν από τη λήψη αποφάσεων και δράσεων, που θα τον βγάλουν από τη θέση του θύματος και θα τον θέσουν ικανό δημιουργό του μέλλοντος του (Ντάβου, Η συναισθηματική ατζέντα των μέσων επικοινωνίας, 2008).

Στις ΗΠΑ τη δεκαετία του 1940 το πανεπιστήμιο του Yale ανέλαβε την προσπάθεια της καλλιέργεια της πεποίθησης ότι ο πόλεμος είναι αναγκαίος, η καθοδήγηση της κοινής γνώμης ονομάστηκε «πρόγραμμα διαμόρφωσης στάσεων» και το πεδίο μελέτης «πειθώ» (Ντάβου, Επικοινωνία και Προπαγάνδα, 2004). Η προσπάθεια αυτή είχε στόχο να στρέψει

την κοινή γνώμη σε «χρήσιμες» πεποιθήσεις και συμπεριφορές. Ένα βήμα πιο πάνω βρίσκεται η προπαγάνδα, βασίζεται στο χειρισμό του συναισθήματος, καλλιεργεί ένα κλίμα συνήθως φόβου, για να καθοδηγήσει την κοινή γνώμη σε λύσεις που φαίνονται μοναδικές (Ντάβου, Επικοινωνία και Προπαγάνδα, 2004).

Σταδιακά η προσπάθεια διαμόρφωσης της κοινής γνώμης με διάφορους τρόπους ονομάστηκε επικοινωνία. Η δημοσιογραφία έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην «επικοινωνία» της ενημέρωσης με την κατάλληλη μεταφορά των γεγονότων και την επένδυσή τους με την κατάλληλη συγκινησιακή φόρτιση. Ας αναλογιστούμε πόσο σημαντικές είναι οι συγκινήσεις για την επιβίωση του ανθρώπου. Ο φόβος είναι ένστικτο επιβίωσης, ο θυμός δηλώνει την κυριαρχία και τα κεκτημένα, η χαρά δείχνει το πράσινο φως για την εγγύτητα.

Στα αρχέγονα ένστικτα του ανθρώπου επενδύουν οι επικοινωνιολόγοι των πολιτικών προσώπων, για να μεταδώσουν τα μηνύματα που επιθυμούν. Το πολιτικό σύστημα δεν έγκειται πια σε ορθολογικά επιχειρήματα, προγράμματα ανάπτυξης της οικονομίας, της παιδείας, της υγείας και άλλων τομέων ανάπτυξης, έχει μετατραπεί σε ένα πολιτικό παιχνίδι διασποράς της ανησυχίας, του φόβου, της μιζέριας και της απελπισίας που είναι «απαραίτητο» να τα βιώσουμε, για όσο χρονικό διάστημα χρειαστεί προκειμένου να συμβιβαστούμε με την τρέχουσα πραγματικότητα.

1.5 Φόβος

Η ανάπτυξη κλίματος φόβου σε αυταρχικά καθεστώτα επηρεάζει τη σκέψη κάθε ανθρώπου και κατ' επέκταση όλου του κοινωνικού συνόλου (DeRivera, 1992). Σε ένα γενικευμένο κλίμα φόβου, που οι άνθρωποι απαγορεύεται να εκφράζονται, να συγκεντρώνονται και να συνομιλούν, απομονώνονται για να προστατεύσουν το εαυτό τους και τα δικά τους άτομα. Αυτή η αδιόρατη αίσθηση φόβου, η αδυναμία της συνεύρεσης, της ανταλλαγής απόψεων, της έκφρασης σκέψεων και συναισθημάτων, προκαλούν μια παθογενή εσωστρέφεια που μπορεί να οδηγήσει το άτομο σε ψυχολογική κατάρρευση.

1.6 Προπαγάνδα

Οι απόψεις του Noam Chomsky για την προπαγάνδα συνοψίζονται στα παρακάτω (Cathey, 2009): οι έχοντες εξουσία με οποιαδήποτε μορφή της, θέλουν να την διατηρήσουν. Για να επιτευχθεί αυτό οι μη έχοντες εξουσία πρέπει να παραμείνουν στη θέση τους και να αποδεχτούν την υπάρχουσα κατάσταση εξουσίας. Γι' αυτό οι έχοντες την εξουσία χρησιμοποιούν μεθόδους διατήρησης του κατεστημένου συστήματος, status quo. Στις δημοκρατικές κοινωνίες υπάρχει η δυνατότητα κινητικότητας μεταξύ των εχόντων και μη εχόντων εξουσίας. Οι έχοντες λοιπόν δεν μπορούν να χρησιμοποιήσουν έννομα μέσα διατήρησης της θέσης τους, οπότε καταφεύγουν σε έμμεσους τρόπους. Οι έμμεσοι τρόποι ενημέρωσης που περιλαμβάνουν αλήθειες, ασάφειες και ψέματα προκειμένου να δημιουργήσουν λανθασμένες εντυπώσεις, αποκαλούνται προπαγάνδα.

Η προπαγάνδα διαχέεται στους πολίτες από επίσημους φορείς όπως τα μέσα ενημέρωσης και τα εκπαιδευτικά ιδρύματα, επειδή οι έχοντες εξουσία έχουν άμεση πρόσβαση σε αυτά ή την αποκτούν με χρηματοδοτήσεις και χορηγίες. Ο άνθρωπος έχει έμφυτη τάση για ελευθερία, αυτονομία και ηθική, όταν νιώθει ότι τα χάνει μπορεί να επαναστατήσει και να ζητήσει ανεξαρτησία και δικαίωμα στην εξουσία. Πρέπει λοιπόν να νιώθει την ψευδαίσθηση της διαφύλαξης αυτών των δικαιωμάτων. Η προπαγάνδα διαχέει την άποψη ότι τα συμφέροντα της εξουσίας, είναι συμφέροντα όλων (Γιαννακουδάκης, 2006).

Έχουμε την παιδεία που δημιουργήθηκε για τις ανάγκες της εποχής της βιομηχανικής επανάστασης, που χρειαζόταν υπαλλήλους στη γραμμή παραγωγής, αφού δημιουργεί άτομα πειθαρχημένα και υπάκουα που θα αποδεχτούν το κατεστημένο και θα πορευτούν με αυτό. Τα ένστικτα της δημιουργικότητας και αυτονομίας των παιδιών αποθαρρύνονται νωρίς, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε μορφή ανατροπής του κατεστημένου.

Η δημόσια συζήτηση υπάρχει, για να διασφαλίζεται η ψευδαίσθηση της δημοκρατίας, αλλά μέσα σε όρια για να διατηρηθούν οι ισορροπίες. Η ανάδειξη του καταναλωτισμού ως φιλοσοφία ζωής, δημιουργεί πολιτικά παθητικούς πολίτες με μειωμένο ενδιαφέρον για την πολιτική.

1.7 Εκπαίδευση (Chomsky, Democracy and Education, 2000)

Ο John Dewey σημαντικός φιλόσοφος, ψυχολόγος και εκπαιδευτικός μεταρρυθμιστής του 20ου αιώνα, υποστήριζε ότι ο ύψιστος στόχος της παραγωγής, δεν

είναι η παραγωγή αγαθών, αλλά η δημιουργία ελεύθερων ανθρώπων που συνδέονται μεταξύ τους με σχέσεις ισότητας. Μια από τις πιο βασικές διαστάσεις αυτής της σχέσης είναι η εκπαίδευση. Πίστευε ότι τόσο η εκπαίδευση όσο και η παραγωγή θα έπρεπε να διέπεται από δημοκρατικές ιδέες και τα πρότυπα του Διαφωτισμού.

Σε μια ελεύθερη και δημοκρατική κοινωνία πρέσβευε ότι όλοι οι άνθρωποι πρέπει να αποφασίζουν για τη μοίρα τους. (οι εργαζόμενοι πρέπει να είναι οι άρχοντες της βιομηχανικής τους μοίρας, όχι εργαλεία νοικιασμένα από τους εργοδότες). Πρέσβευε ότι είναι «ανελεύθερο και ανήθικο» να εκπαιδεύεις παιδιά για να γίνουν εργαζόμενοι και όχι για να αναπτύξεις την ελευθερία, τη δημιουργικότητα και τη διανοήσή τους.

Ο Bertrand Russell, Άγγλος φιλόσοφος, μαθηματικός, ιστορικός και κοινωνικός κριτικός, πρέσβευε ότι η εκπαίδευση θα έπρεπε να στοχεύει στη δημιουργία καλλιεργημένων ανθρώπων μιας ελεύθερης κοινωνίας. Ώστε οι άνθρωποι αυτοί να γίνουν ικανοί να αξιολογούν την αξία των πραγμάτων και όχι με αποκλειστικό στόχο την κυριαρχία στους άλλους και στα πράγματα. Η παιδεία θα έπρεπε να ενθαρρύνει την μόρφωση ανθρώπων με έμφαση στην υπόστασή τους ως πολίτες, στην ελευθερία και την δημιουργικότητα. Η εκπαίδευση θα έπρεπε να λειτουργεί σαν ένας κηπουρός που φροντίζει ένα λουλούδι να ανθίσει, ενώ ταυτόχρονα του δίνει το χώρο και το χρόνο που χρειάζεται, χωρίς να παρεμβαίνει καθοριστικά στην ανάπτυξή του. Θα πρέπει να παρέχει τις συνθήκες ώστε να ανθίσει φυσικά και να αναπτύξει τις ιδιαίτερες δεξιότητες, ικανότητες και επιλογές του καθενός. Αυτό το είδος παιδείας θα μπορούσε να απαγκιστρώσει τον άνθρωπο από τη σημερινή του νοοτροπία συγκέντρωσης αγαθών και της προσπάθειας για κυριαρχία του ανθρώπου στη φύση, στο περιβάλλον, στον ίδιο τον άνθρωπο. Η ελεύθερη συνεργασία σε επίπεδο ισότητας και ισονομίας για την επίτευξη κοινών στόχων που έχουν από κοινού αποφασισθεί μπορεί να γίνει η βάση μιας ποιοτικής διαβίωσης.

Ο Stephen Kinzer, Αμερικανός συγγραφέας και δημοσιογράφος, θεωρούσε ότι ο άκρατος ανταγωνισμός, η αίσθηση της ανισότητας και η έλλειψη χρημάτων, καταργούν την ασφάλεια που αισθάνεται ο άνθρωπος μέσα σε μια υγιή κοινωνία και δημιουργεί τάσεις ανασφάλειας, άγχους, κατάθλιψης. Η παιδεία θα πρέπει να εκπαιδεύσει τα παιδιά να αγωνίζονται για τους στόχους τους και τον εαυτό τους, αφού δεν αποτελεί λύση να στηρίζονται στους άλλους.

Ο Henry Demarest Lloyd πολιτικός ακτιβιστής και πρωτοπόρος δημοσιογράφος του 19^{ου} αιώνα, συνέδεε τη δημοκρατία με τον έλεγχο της βιομηχανία από τους εργαζόμενους.

Ο Adam Smith, φιλόσοφος και πρωτοπόρος της πολιτικής οικονομίας, πρέσβευε ότι σε κάθε πολιτισμένη κοινωνία, η κυβέρνηση πρέπει να επεμβαίνει ώστε όλοι να έχουν δικαίωμα στην παιδεία. Η ανάγκη για βιοπορισμό να μην στέκεται εμπόδιο στο δικαίωμα του ανθρώπου για παιδεία. Θεωρούσε ότι η απελευθέρωση των αγορών θα μπορούσε να οδηγήσει στην ισότητα.

Ο Harold Lasswell θεμελιωτής των σύγχρονων πολιτικών επιστημών και ιδρυτής του τομέα των επικοινωνιών είχε γράψει στην Εγκυκλοπαίδεια των Κοινωνικών επιστημών το 1933-1934 ότι οι νέες τεχνικές προπαγάνδας ήταν ικανές να χειραγωγήσουν το κοινό με επιτυχία. Συνηγορούσε υπέρ της προπαγάνδας, αυτής της μοντέρνας τακτικής ελέγχου του κοινού, που καθιστούσε ικανούς τους έξυπνους και ικανούς ανθρώπους της κοινότητας να αποκτήσουν έλεγχο στις μάζες που διακρίνονται για την άγνοια και την ηλιθιότητά τους. Θεωρούσε ουτοπική τη δημοκρατική ιδέα των ανθρώπων που αποφασίζουν συλλογικά για το κοινό καλό, η ρεαλιστική λύση που πρότεινε ήταν ότι η ελίτ πρέπει να εξασφαλίζει τα μέσα κυριαρχίας ώστε να φροντίζει για το κοινό καλό.

Ο Thomas Woodrow Wilson ήταν ο 28ος πρόεδρος των ΗΠΑ. Οι επιτυχίες του στον 1ο Παγκόσμιο πόλεμο μέσω της προπαγάνδας εντυπωσίασε ανάμεσα άλλων και τον Αδόλφο Χίτλερ και επηρέασαν βαθιά την επιχειρηματική κοινότητα. Αυτό οδήγησε στην άνθιση των δημόσιων σχέσεων που έδωσε μεγάλη βαρύτητα ο επιχειρηματικός κόσμος και στόχο είχε τον έλεγχο της μάζας.

Ο Samuel Coleman κοινωνιολόγος του πανεπιστημίου του Chicago μετά από πολλές μελέτες καταλήγει ότι η επιρροή της οικογένειας είναι πολύ πιο ουσιαστική από την επιρροή του σχολείου στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και των επιτευγμάτων των παιδιών.

Η Sylvia Ann Hewlett, οικονομολόγος, σύμβουλος, λέκτορας και ειδικός σε θέματα φύλου και εργασίας (Hewlett, 2013), από το 1993 κατηγορούσε τις κυβερνήσεις της Αγγλίας και της Αμερικής ότι σκοπίμως έχουν σχεδιάσει αυτή την οικονομικό-πολιτική τακτική, για να επιτύχουν τους στόχους τους που είναι η ενίσχυση των ισχυρών και η εξαθλίωση των άλλων. Στον αντίποδα επικροτούσε τις κυβερνήσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης για την κοινωνική πολιτική με έμφαση στην οικογένεια και το παιδί που ακολουθούσαν.

Η Sylvia Ann Hewlett επισημαίνει τις επιπτώσεις της εργασιακής ανασφάλειας στην ανθρώπινη υπόσταση, «ελαστικότητα της αγοράς εργασίας» όπως αποκαλείται πιο διακριτικά. Πολλές ώρες εργασίας, χωρίς συμβάσεις που εξασφαλίζουν κάποια βασικά εργασιακά δικαιώματα. Η εποχή μας απεικονίζει αυτή την κατάσταση στο έπακρο, οι εργαζόμενοι δουλεύουν όλο και περισσότερο, ενώ βλέπουν τα εισοδήματά τους να μειώνονται. Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε μια αποσάθρωση του ατόμου, της ταυτότητάς του, της οικογένειας, των αξιών και κατά συνέπεια της ίδιας της κοινωνίας. Οι καταστάσεις αυτές αναγκάζουν συχνά τα παιδιά να μεγαλώνουν μόνα τους, με σύντροφο την τηλεόραση, δεν είναι τυχαίο που οι στατιστικές δείχνουν αύξηση του αλκοολισμού και των ναρκωτικών σε όλο και μικρότερες ηλικίες, αύξηση της παιδικής βίας από παιδί σε παιδί και όλες οι επακόλουθες αρνητικές επιπτώσεις στην υγεία, την εκπαίδευση, την κοινωνικοποίηση και αργότερα την ενεργή συμμετοχή σε μια δημοκρατική κοινωνία.

Δυστυχώς εν έτη 2013 στην Ελλάδα της κρίσης, βλέπουμε μια πολύ τραγική εκδοχή της πολιτικής που έντονα κατηγορεί η Hewlett από το 1993.

1.8 Υποσυνείδητο

Είμαστε ενήμεροι για ένα μικρό μόνο μέρος των σκέψεών μας (Robinson, 2013), μπορούμε να ελέγχουμε ένα μικρό μέρος των σκέψεών μας. Το μεγαλύτερο μέρος των σκέψεών μας πραγματοποιείται υποσυνείδητα. Λίγες μόνο από τις σκέψεις μας υπεισέρχονται στο συνειδητό πεδίο. Ο πραγματικός έλεγχος των νοητικών μας λειτουργιών κρατάει ακόμα έντονη τη δημόσια συζήτηση για την ελεύθερη βούληση. Η ενημερότητά μας καθορίζει την έναρξη και τη λήξη ενός στόχου, αλλά η διαδικασία της υλοποίησής του συνήθως εμπλέκει υποσυνείδητες διεργασίες.

1.9 Οι αντιλήψεις και οι ιδέες της ομάδας πίεσης επηρεάζουν τις αποφάσεις και τη συμπεριφορά μας

Η επιθυμία του ατόμου να συγχρονίζεται με τις αντιλήψεις και τα πιστεύω των άλλων, επηρεάζει τις αποφάσεις του. Ο Solomon Asch θεμελιωτής της κοινωνικής ψυχολογίας διεξήγαγε ένα από τα πιο γνωστά πειράματα που αναδεικνύουν το βάρος που έχει στην απόφαση και συμπεριφορά του ατόμου η κοινωνική του υπόσταση. Στο πείραμα που

διεξήχθη (Asch, 1951) ο πειραματιστής ζητούσε από μια ομάδα ατόμων να συγκρίνουν το μήκος μιας γραμμής με κάποιες άλλες γραμμές. Από την ομάδα μόνο το ένα άτομο συμμετείχε πραγματικά στο πείραμα, οι υπόλοιποι ήταν συνένοχοι του πειραματιστή και είχαν συμφωνήσει να απαντούν ομόφωνα στην αρχή σωστά και μετά λανθασμένα. Το υποκείμενο του πειράματος απαντούσε σωστά, όσο απαντούσαν και τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας σωστά. Όταν όμως όλα τα υπόλοιπα μέλη συμφωνούσαν σε μια λανθασμένη απάντηση και η συντριπτική πλειοψηφία των υποκειμένων του πειράματος απαντούσε την ίδια λανθασμένη απάντηση, παρόλο που έδειχνε να έχει διαφορετική άποψη. Όσο πιο ανασφαλές νιώθει ένα άτομο και όσο πιο μεγάλο το κύρος των υπολοίπων, τόσο πιο εύκολα θα συμβιβάζεται με την κοινή γνώμη (Asch, 1951). Σημαντικό ρόλο παίζει και η ομοφωνία των υπολοίπων. Όσο περισσότεροι συμφωνούν στην ίδια λανθασμένη απάντηση, τόσο πιο μεγάλη η επιρροή (Asch, 1951).

Ένα πολύ απλό πείραμα με τεράστιες διαστάσεις. Η επιθυμία του ατόμου να είναι μέλος του κοινωνικού συνόλου και να μοιράζεται κοινές στάσεις, αξίες, πεποιθήσεις, είναι τόσο έντονη που μπορεί να επηρεάσει τη σκέψη του, την αντίληψή του, τις πεποιθήσεις και την κρίση του, ακόμη και στο πιο απλό και πασιφανές θέμα. Το άτομο έχει ανάγκη να βιώνει την αποδοχή των άλλων και να αποφύγει την απόρριψή τους. Νιώθει ευάλωτο στην πιθανή απόρριψη της ομάδας, λόγω της διαφορετικότητάς του. Ας αναλογιστούμε πόσο εύκολο είναι για ένα άτομο να αποδεχτεί τις βαθιά ριζωμένες στάσεις και αντιλήψεις της πραγματικότητας του κοινωνικού συνόλου στο οποίο ανήκει.

Αν κάποιος θελήσει να ελέγξει την αντίληψη μιας ομάδας, αρκεί να κατευθύνει κάποια άτομα προς αυτή, τα υπόλοιπα άτομα της ομάδας, ως κοινωνικά όντα θα συντονίζονται με αυτή την ιδέα και η μειοψηφία έστω και αν αντίκειται αυτής της αντίληψης, αργά η γρήγορα, θα υποκύψει στην αντίληψη πραγμάτων της κοινής γνώμης.

Έρευνες που έχουν γίνει στα πλαίσια της κοινωνικής ψυχολογίας καταλήγουν ότι οι πολίτες που ψηφίζουν είναι συνήθως αυτοί που βιώνουν πιο έντονα το καθήκον τους να είναι ενεργοί πολίτες. Ερευνητές (Gerber, Green, & Larimer, 2008) χρησιμοποίησαν αυτή την γνώση για να διεξάγουν μια μεγάλης κλίμακας μελέτη πριν τις εκλογές του 2006 στις ΗΠΑ. Απέστειλαν σε 80.000 ψηφοφόρους του Μίσιγκαν επιστολές προτροπής ψήφου με τέσσερα διαφορετικά περιεχόμενα. Στην πρώτη επιστολή τους προέτρεπαν να ψηφίσουν, τονίζοντας την αξία της δημοκρατίας, που εκφράζεται μέσα από την ψήφο. Στην δεύτερη επιστολή τους ενημέρωναν ότι είναι μέρος μιας μελέτης για τις εκλογές, επειδή το ποσοστό των ατόμων που δεν ψηφίζουν είναι ανησυχητικά χαμηλό. Στην τρίτη επιστολή τους

ενημέρωναν επίσης ότι είναι μέρος μιας μελέτης για τις εκλογές, επειδή το ποσοστό των ατόμων που δεν ψηφίζουν είναι ανησυχητικά χαμηλό και ότι θα τους αποστείλουν μετά τις εκλογές μια λίστα με τα ονόματα τους και την ένδειξη αν ψήφισαν ή όχι. Στην τέταρτη επιστολή και πάλι τους ενημέρωναν ότι είναι μέρος μια μελέτης για τις εκλογές, επειδή το ποσοστό των ατόμων που δεν ψηφίζουν είναι ανησυχητικά χαμηλό και ότι θα τους στείλουν μια λίστα με τα ονόματα των ίδιων και των γειτόνων τους και την ένδειξη ποιος ψήφισε και ποιος όχι. Επίσης τους ενημέρωναν ότι και οι γείτονές τους θα λάμβαναν την ίδια επιστολή.

Τα αποτελέσματα της έρευνας ήταν ως εξής, σε σύγκριση με την ομάδα ελέγχου και οι τρεις πρώτες επιστολές είχαν μεγαλύτερο ποσοστό συμμετοχής στις εκλογές. Αλλά η τέταρτη επιστολή είχε το μεγαλύτερο ποσοστό αύξησης της συμμετοχής των ψηφοφόρων.

Το πείραμα αυτό δείχνει ξεκάθαρα πως η τάση του ανθρώπου να θέλει να δίνει μια καλή εικόνα για τον εαυτό του και την υπόστασή του ως πολίτης στους άλλους, μπορεί να επηρεάσει τη συμπεριφορά του και τις πράξεις του. Η τάση αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί από τρίτους που επιθυμούν να καθοδηγήσουν, κατευθύνουν, ακόμη και να χειραγωγήσουν το άτομο ή όλο το κοινωνικό σύνολο.

Τα πορίσματα του Asch για την κοινωνική συμμόρφωση, προκάλεσαν πολλές δημόσιες συζητήσεις. Το 2005 ο Berns και οι συνεργάτες του αναρωτήθηκαν πως μια ομάδα ανθρώπων μπορεί να επηρεάσει την αντίληψη του ανθρώπου και πως ένα σύνολο άψυχων αντικειμένων, και αν οι υπολογιστές μπορούν να ασκήσουν την ίδια επιρροή. Αποφάσισαν λοιπόν να επαναλάβουν το πείραμα του Asch, καταγράφοντας την εγκεφαλική δραστηριότητα των ατόμων με fMRI. Σε δεύτερη φάση το πείραμα επαναλήφθηκε αλλά τη θέση των ατόμων-συνενόχων είχαν υπολογιστές (Berns, et al., 2005). Τα αποτελέσματα του πειράματος ήταν τα εξής: τα άτομα συμμορφώνονταν πιο συχνά στις λανθασμένες απαντήσεις των ανθρώπων σε σχέση με τις άψυχες πηγές (υπολογιστές). Η σύγκριση των απεικονίσεων του λειτουργικού τομογράφου δείχνει ότι η κοινωνική συμμόρφωση εντοπίζεται στις οπίσθιες περιοχές του ινιακού και βρεγματικού φλοιού. Η ενεργοποίηση των οπίσθιων περιοχών του ινιακού και βρεγματικού φλοιού σχετίζεται και με την αντίληψη, γεγονός που εγείρει υποψίες ότι η τάση του ανθρώπου να συμμορφώνεται με το κοινωνικό σύνολο μπορεί να του προκαλεί εικονική αντίληψη. Στην περίπτωση που τα υποκείμενα βρίσκονταν με άλλα άτομα, όταν έδιναν σωστές απαντήσεις χωρίς να επηρεάζονται από τους άλλους παρατηρούνταν αυξημένη ενεργοποίηση στην αμυγδαλή και τον κερκοφόρο πυρήνα. Η ενεργοποίηση της αμυγδαλής δείχνει την συναισθηματική φόρτιση που βίωσε το

άτομο για να υπερασπίσει τις πεποιθήσεις του. Μελέτες επίσης σχετίζουν τον κερκοφόρο πυρήνα με την αντίληψη του εαυτού ως κάτι προεξέχον, σημαντικό.

1.10 Ο ρόλος των επίσημων θεσμών

Ο έλεγχος της σκέψης και του νου του ανθρώπου δεν επιτυγχάνεται μόνο με έμμεσους τρόπους, αλλά και με έννομα μέσα και επίσημους θεσμούς. Όταν τη δεκαετία του 1970 αποκαλύφθηκε στις ΗΠΑ το σκάνδαλο Watergate οι δύο δημοσιογράφοι που κάλυψαν το γεγονός για την Washington Post ήταν ο Bob Woodward και ο Carl Bernstein. Για την εκ βάθρων έρευνα και αποκάλυψη των πολιτικών παρασκηναικών παράνομων δράσεων που αποκάλυψαν βραβεύτηκαν με το βραβείο Pulitzer, βραβείο υψίστης τιμής για την έντυπη δημοσιογραφία. Στις μέρες μας ενημερωνόμαστε ότι ο Bradley Manning, χαμηλόβαθμος αμερικανός στρατιωτικός, καταδικάστηκε από Ειδικό Στρατοδικείο επειδή άφησε να διαρρεύσουν στο διαδίκτυο μέσω της ιστοσελίδας WikiLeaks χιλιάδες διπλωματικά έγγραφα, αναφορές και βίντεο για τις αμερικάνικες επιχειρήσεις στο Ιράκ και το Αφγανιστάν.

Η ελευθερία του τύπου είναι μια βασική προϋπόθεση λειτουργίας της δημοκρατίας. Στο όνομα της ασφάλειας, η δυνατότητα του τύπου να ενημερώνει τους πολίτες καταστρατηγείται. Πριν σαράντα χρόνια το όνομα του Bradley Manning θα μπορούσε να διατηρηθεί εμπιστευτικό και οι δημοσιογράφοι που ενεπλάκησαν θα μπορούσαν να διεκδικούν βραβεία δημοσιογραφίας. Αντιθέτως σήμερα οι επίσημοι θεσμοί απαξιώνουν και καταδικάζουν την λειτουργία της ερευνητικής δημοσιογραφίας.

1.11 Υπακοή στην εξουσία – Το πείραμα Stanley Milgram

Στις αρχές της δεκαετίας του 1960 ο Stanley Milgram, κοινωνικός ψυχολόγος, διεξήγαγε πειράματα που διερευνούσαν την τάση του ανθρώπου για υπακοή στην εξουσία, ανεξαρτήτως των συνεπειών, που έγιναν αντικείμενο πολλών δημόσιων συζητήσεων, αντιπαραθέσεων και επηρέασαν τη ροή της κοινωνικής ψυχολογίας (Blass, 2007).

Τα υποκείμενα χορηγούσαν προοδευτικά όλο και πιο επώδυνα ηλεκτροσόκ σε άλλα άτομα, μόνο επειδή τους το υποδείκνυε μια μορφή εξουσίας, στη συγκεκριμένη περίπτωση

ένας ακαδημαϊκός ερευνητής. Αναλυτικότερα ο πειραματιστής δίνει εντολή στο υποκείμενο-δάσκαλο να χορηγεί ηλεκτροσόκ στον συνένοχο-μαθητή για κάθε λανθασμένη του απάντηση. Ο μαθητής είναι ηθοποιός που υποκρίνεται ότι λαμβάνει ηλεκτροσόκ και υποφέρει. Τα πορίσματα της έρευνας ήταν εξαιρετικής σημασίας, καθημερινοί άνθρωποι ήταν ικανοί να βασανίζονται με ηλεκτροσόκ, μέχρι και το σημείο του θανάτου, αθώους ανθρώπους, μόνο επειδή τους το υπαγόρευε μια αναγνωρισμένη μορφή εξουσίας.

Παρόλο που το άτομο αμφιταλαντεύεται ανάμεσα στις αξίες του και τις παρακλήσεις του θύματος να σταματήσει το βασανιστήριο, υπερισχύει η προτροπή της μορφής εξουσίας που τον παρακινεί να συνεχίσει. Η υπακοή του υποκειμένου ενισχύεται όταν το άτομο εξουσίας βρίσκεται κοντά στο συμμετέχοντα, ενώ το θύμα μακριά του και υπάρχουν και άλλοι συμμετέχοντες που είναι διατεθειμένοι να υπακούσουν.

1.12 Ανάλυση ανατιθέμενων ρόλων - Το πείραμα Stanford prison

Το 1971 πραγματοποιήθηκε το πολυσυζητημένο πείραμα Stanford prison (Zimbardo, 1999) που ήθελε να μελετήσει τις ψυχολογικές επιπτώσεις των φυλακισμένων και των δεσμοφυλάκων. Μετά από ψυχολογικά τεστ επιλέχθηκαν 24 φυσιολογικοί φοιτητές, για να παίξουν με τυχαία επιλογή το ρόλο του φυλακισμένου ή του φύλακα. Οι συμμετέχοντες ενστερνίστηκαν απόλυτα το ρόλο που κλήθηκαν να παίξουν. Οι φύλακες αντιμετώπισαν τους φυλακισμένους με απόλυτα αυταρχικές μεθόδους και δε δίσταζαν να εφαρμόζουν ψυχολογική και σωματική βία, προκειμένου να κρατούν τους φυλακισμένους σε καταστολή. Οι φυλακισμένοι επίσης οικειοποιήθηκαν αμέσως το ρόλο τους, άλλοι παθητικά δέχονταν οποιαδήποτε διαταγή των δεσμοφυλάκων, ακόμα και σωματική ή ψυχολογική κακοποίηση, άλλοι προσπαθούσαν να κερδίσουν την εύνοια των δεσμοφυλάκων, ακόμα και αν χρειαζόταν να προδώσουν τους συγκρατούμενους τους. Ο Philip Zimbardo, επικεφαλής της ερευνητικής ομάδας, έλαβε την πιο μεγάλη έκπληξη, όταν συνειδητοποίησε ότι ο ίδιος είχε βγει από το ρόλο του ερευνητή και είχε υιοθετήσει υποσυνείδητα το ρόλο του υπεύθυνου φυλακών.

Αξίζει να σημειώσουμε ότι όταν οι φυλακισμένοι άρχισαν να αντιδρούν στην κακοποίηση που δέχτηκαν από τους φύλακες, οι τελευταίοι αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν τακτικές ψυχολογικού εκβιασμού. Χώρισαν τους φυλακισμένους σε δύο κατηγορίες, τους τιμωρημένους και τους προνομιούχους. Οι τιμωρημένοι στερούνταν των

δικαιωμάτων τους στην τροφή, την ένδυση, την καθαριότητα, τον ύπνο σε στρώμα. Οι προνομιούχοι που ήταν οι λιγότερο αντιδραστικοί, απλά διατήρησαν τα δικαιώματα που έχασαν οι αντιδραστικοί. Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται κατά κόρον στις φυλακές. Οι φύλακες επίτηδες καλλιεργούν κλίμα ρατσισμού ανάμεσα στους φυλακισμένους. Η μέθοδος «διαίρει και βασίλευε» εξυπηρετεί πολύ τους φύλακες, αφού στρέφει την επιθετικότητα των φυλακισμένων στις αντίπαλες ομάδες φυλακισμένων, με αποτέλεσμα να αποτρέπονται βίαιες πράξεις προς τους φύλακες.

Είναι εκπληκτικό πως φοιτητές που είχαν εξεταστεί με ψυχολογικά τεστ και είχαν αξιολογηθεί ως φυσιολογικοί, μέσα από την πρόφαση του ρόλου, ανέδειξαν μια καθ' όλα αυταρχική και σαδιστική συμπεριφορά. Υπό άλλες συνθήκες θα μπορούσαν να μην είχαν ανακαλύψει ποτέ αυτή την πλευρά του εαυτού τους, αλλά κάτω από την σκέψη ότι οι άλλοι περιμένουν να φερθούν με ένα συγκεκριμένο τρόπο, τον υιοθέτησαν χωρίς αναστολή. Το πείραμα αυτό αναδεικνύει τη δύναμη των στερεοτύπων στην ψυχοσύνθεσή μας, τις σκέψεις μας, τις πράξεις μας, τη συμπεριφορά μας.

Όπως αποκαλύφθηκε το 2004 η ζωή αντέγραψε την επιστήμη. Στη στρατιωτική φυλακή Abu Ghraib στο Ιράκ, κατά τη διάρκεια του πολέμου, οι Αμερικάνοι φύλακες υπέβαλαν τους κρατούμενους σε εξευτελιστικά βασανιστήρια και κακοποίηση. Κακοποιούσαν σωματικά, ψυχολογικά και σεξουαλικά τους κρατούμενους, τους βίαζαν και πολλές φορές τους σκότωναν. Για την καταπάτηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων που διέπραξαν οι φρουροί των φυλακών δικάστηκαν και πολλοί από αυτούς καταδικάστηκαν. Ακόμα και σήμερα όμως δεν μπορούν να αντιληφθούν το μέγεθος της πράξης τους και γιατί άξιζαν την τιμωρία, επειδή απλά έκαναν τη δουλειά τους. Θεωρούν ότι ο ρόλος που τους είχε ανατεθεί, εξιλεώνει την συμπεριφορά τους.

Άτομα που υπό κανονικές συνθήκες θα διήγαγαν ένα φυσιολογικό βίο, κάτω από την επιρροή των κατάλληλων συνθηκών ή περιβάλλοντος μπορούν να προβούν σε βίαιες πράξεις και προσβολές της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας (Fiske, Harris, & Cuddy, *Why Ordinary People Torture Enemy Prisoners*, 2004). Όσο εύκολο είναι να υιοθετηθεί μια ακραία αντιμετώπιση, τόσο εύκολο είναι να αποφευχθεί, αν δοθεί αυτή η αρχή από την μια μορφή εξουσίας. Δεν είναι όμως μόνο η εξουσία που καθορίζει τη στάση των ατόμων. Ακόμα και ένας όμοιος αν αντιδράσει, μπορεί να μειώσει τις τάσεις συμμόρφωσης. Οι αρχές μπορούν να καθορίσουν μια κατάσταση, κατευθύνοντας τα εμπλεκόμενα μέλη να αναλάβουν ρόλους και ορίζοντας το πλαίσιο μέσα στο οποίο εκτυλίσσονται τα γεγονότα. Όπως αναφέρθηκε και πριν η πολιτική «διαίρει και βασίλευε» παίζει καθοριστικό ρόλο στην

εκδήλωση επιθετικών φαινομένων. Η αποδοχή του ρατσισμού από την εξουσία, μετατρέπει την κακοποίηση ανθρώπων σε αποδεκτό γεγονός. Αν οι Αμερικανοί στρατιώτες είχαν Ιρακινούς φίλους, θα έβλεπαν στο πρόσωπο των Ιρακινών κρατούμενων, ανθρώπους με δικαιώματα, στη ζωή και την αξιοπρέπεια. Ακόμα ένα σύστημα μπορεί να εμφυσήσει ηθικές αρχές στα μέλη του, αν θέλει να διαφυλάξει ένα πολιτισμένο τρόπο αλληλεπίδρασης μεταξύ των μελών του, ή μελών άλλων συστημάτων.

1.13 Microchips

Η προσπάθεια του ανθρώπου να εισχωρήσει στα άδυτα του εγκεφάλου, να τον αποκρυπτογραφήσει και να επέμβει στη λειτουργία του, δεν είναι μια πρόσφατη προσπάθεια. Το 1997 ο υπολογιστής Deep Blue της IBM υλοποίησε την πρώτη μεγάλη νίκη του υπολογιστή, έναντι του ανθρώπου, νικώντας τον παγκόσμιο πρωταθλητή σκακιού Garry Kasparov. Ο υπολογιστής βέβαια νίκησε λόγω της δυνατότητάς του να αξιολογεί 200 εκατομμύρια πιθανές κινήσεις το δευτερόλεπτο. Κατάφερε να νικήσει το αποτέλεσμα της σκέψης του ανθρώπου, όχι τη διαδικασία της σκέψης. Η ανθρώπινη σκέψη δεν έγκειται σε αξιολόγηση όλων των υπάρχουσών δυνατοτήτων, η διαδικασία αξιολόγησης των πιο κατάλληλων κινήσεων είναι εξαιρετικά σύνθετη και γι' αυτό δύσκολο να αποκωδικοποιηθεί, αυτός είναι και ο λόγος που ο υπολογιστής δεν μπορεί να θεωρηθεί άξιος αντίπαλος του ανθρώπινου εγκεφάλου, τουλάχιστον ακόμα.

Πολλές διεπιστημονικές μελέτες έχουν γίνει για την ανάπτυξη τεχνολογίας microchip που θα ενεργοποιούν τη λειτουργία κατεστραμμένων περιοχών του εγκεφάλου. Neurocomputational microchips ενσωματώνουν μαθηματικά μοντέλα που προσομοιώνουν τη λειτουργία των νευρώνων (Berger, Granacki, Marmarelis, Sheu, & Tanguay, 2003) ώστε το microchips να μπορεί να αλληλεπιδρά με τον εγκέφαλο. Επίσης μικροκυκλώματα με τη μορφή νευρώνων είναι κατάλληλα σχεδιασμένα για να προσαρμόζονται σε συγκεκριμένες περιοχές του εγκεφάλου. Ο στόχος αυτών των microchip είναι να λαμβάνουν τις ηλεκτρικές εκφορτίσεις συγκεκριμένων περιοχών του εγκεφάλου, να αποκωδικοποιούν την πληροφορία και να την μεταφέρουν στις κατάλληλες λειτουργικές περιοχές του εγκεφάλου.

Τα microchip και η νανοτεχνολογία έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί στην ιατρική (Satava & Wolf, 2003), σε μορφή γενετικά τροποποιημένων κυττάρων και θεραπευτικών μικροσυσκευών. Τα περισσότερα από αυτά μπαίνουν ή προσαρμόζονται στα όργανα με ενδοφλεβικές μεθόδους. Οπότε μεγάλη βάση έχει δοθεί πλέον στην μικροχειρουργική.

Η νέα προσέγγιση της θεραπείας είναι η τοποθέτηση και εμφύτευση στο πάσχον όργανο των microchip και άλλων συσκευών νανοτεχνολογίας, προκειμένου να ελέγχουν τη βιολογία των κυττάρων ή μερών κυττάρων όπως τα μιτοχόνδρια. Αυτή η παρέμβαση καταφέρνει να διατηρεί τη λειτουργικότητα των ικανοτήτων μας, αλλά διαφοροποιεί την υλοποίηση. Ήδη microchip έχουν εμφυτευτεί με επιτυχία στον εγκέφαλο ζώων για να ελέγχουν πρόσθετα μέλη (Γιαννακουδάκης, 2006).

Η νανοτεχνολογία αφορά την δημιουργία υλικών εξαιρετικά μικρού μεγέθους. Ενώ το μέγεθος ένα micro είναι 10^{-6} m, ένα nano είναι 10^{-9} m, δηλαδή χίλιες φορές μικρότερο. Τα neuromorphic microchips ανάμεσα σε άλλες εξαιρετικά αποτελεσματικές εφαρμογές, έχουν χρησιμοποιηθεί με μεγάλη επιτυχία στην εμφύτευση τεχνητού αμφιβληστροειδή χιτώνα (Boahen, 2005). Μελλοντικός στόχος είναι η αντιγραφή των νευρώνων και των μεταξύ τους συνδέσεων για να επιτευχθεί παραγωγή της λειτουργίας του εγκεφάλου με τεχνητά μέσα.

Ο αιματοεγκεφαλικός φραγμός είναι ένα φυσικό σύνορο μεταξύ του εγκεφάλου και του υπόλοιπου οργανισμού, που επιτρέπει μόνο σε ελάχιστες ουσίες που είναι απαραίτητες για τη λειτουργία του εγκεφάλου να εισχωρήσουν από τον υπόλοιπο οργανισμό στον εγκέφαλο. Κατά συνέπεια πολλά φάρμακα δεν μπορούν να βρουν το δρόμο τους προς τον εγκέφαλο. Την αδυναμία αυτή έχουν εξαλείψει σύγχρονα συστήματα διανομής φαρμάκων στον εγκέφαλο όπως: liposomes, microspheres, nanoparticles, nanogels, bionanocapsules (Patel, Goyal, Bfiadada, Bhatt, & Amin, 2009). Η μελλοντική έρευνα επικεντρώνεται στην διερεύνηση ασφαλών και αποτελεσματικών τρόπων διέλευσης των φαρμάκων από τον αιματοεγκεφαλικό φραγμό.

Η νανοβιοτεχνολογία είναι η ιατρική υπόσταση της νανοτεχνολογίας και στόχο έχει τη διάγνωση και θεραπεία ασθενειών. Για την ανάπτυξη της νανοβιοτεχνολογίας συνεργάζονται μηχανολόγοι, ηλεκτροχημικοί, νευροεπιστήμονες, βιολόγοι, βιοχημικοί, βιοφυσικοί και φαρμακολόγοι (Broderick, 2013).

Το επόμενο μεγάλο σχέδιο μετά την αποκωδικοποίηση του DNA, είναι η συνεργασία των νανοεπιστημών και των νευροεπιστημών για την δημιουργία του Χάρτη Ενεργοποιήσεων του Εγκεφάλου (Brain Activity Map BAM). Ο ίδιος ο πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής Barack Obama, εξέφρασε ενδιαφέρον για το θέμα και προτίθεται να χρηματοδοτήσει την έρευνα (Wadman, Behind the scenes of a brain-mapping moon shot, 2013).

Η ιδέα γεννήθηκε το 2011 σε μια συνάντηση νανοεπιστημών και νευροεπιστημών, στην οποία αποφάσισαν να χαρτογραφήσουν τις διεγέρσεις των νευρωνικών δικτύων σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερο επίπεδο ανάλυσης. Ως τώρα την υψηλότερη ανάλυση σε επίπεδο λειτουργικότητας μας τη δίνει το fMRI. Επίτευξη ακόμα υψηλότερης ανάλυσης θα επιδιωχθεί να επιτευχθεί με nanoprobes και optogenetics, με στόχο τη χαρτογράφηση των ενεργοποιήσεων χιλιάδων νευρώνων ταυτόχρονα.

Οι διεπιστημονικές μελέτες και προσπάθειες επομένως στοχεύουν στην ανάπτυξη της τεχνογνωσίας, εμφύτευσης νανοτεχνολογίας που διαγνώσκει και θεραπεύει ασθένειες, θα αναλαμβάνει τη λειτουργία κατεστραμμένων περιοχών του εγκεφάλου και γενικά θα αλληλεπιδρά με τον εγκέφαλο. Η ανάπτυξη αυτής της τεχνολογίας είναι αδιαμφισβήτητο ότι θα βελτιώσει τη ζωή πολλών ανθρώπων. Τίθεται όμως ένα σοβαρό θέμα, τι μπορεί να συμβεί αν η γνώση αυτή χρησιμοποιηθεί από ανθρώπους, που τους ενδιαφέρει να ελέγχουν την εγκεφαλική δραστηριότητα των ατόμων; Βέβαια δεν είναι θεμιτό να σταματήσουμε την ανάπτυξη νέων θεραπευτικών μεθόδων που μπορούν να σώσουν ανθρώπινες ζωές, ή να τις βελτιώσουν καταλυτικά. Το εγχείρημα μοιάζει με την πυρηνική ενέργεια, τα οφέλη είναι μεγάλα, αλλά όταν δε χρησιμοποιείται κατάλληλα, η ανθρωπότητα μπορεί να κινδυνεύσει.

1.14 Εφαρμογή ρυθμιστικής πολιτικής στη συμπεριφορά του ατόμου

Ο Julien Etienne το 2010 πραγματοποίησε μια εκτενή μελέτη για τους μηχανισμούς με τους οποίους οι ρυθμιστικές αρχές επιδιώκουν να επηρεάσουν τις επιλογές των ατόμων (Etienne, 2010). Η μελέτη βασίστηκε στη θεωρία στοχευόμενης διαμόρφωσης (Goal framing theory GFT) του Siegwald Lindenberg.

Τα άτομα θεωρούνται ορθολογικά και με ορθολογική συμπεριφορά ανάμεσα στις δυνατότητες που διαθέτουν, θα επιλέξουν την πιο συμφέρουσα, αυτή δηλαδή που μεγιστοποιεί το κέρδος τους. Από την άλλη πλευρά οι ρυθμιστικές αρχές χρησιμοποιούν το γραπτό λόγο, την εικόνα και τον ήχο για να καθοδηγήσουν το κοινό να προβεί σε μια στοχευόμενη επιλογή. Αυτό επιτυγχάνεται με δύο τρόπους, οι ρυθμιστικές αρχές αναπτύσσουν στρατηγικές, χρησιμοποιούν μεθόδους και πολιτικές για να τροποποιήσουν τη συμπεριφορά του ατόμου. Προσπαθούν να ορίσουν το σύνολο των επιλογών, ή να

κατευθύνουν το άτομο να επιλέξει από το σύνολο των επιλογών που διαθέτει, την επιδιωκόμενη επιλογή.

Οι στόχοι ομαδοποιούνται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες και αντανakλούν τις τρεις πιο σημαντικές υποστάσεις του ανθρώπου. Οι κανονιστικοί στόχοι αφορούν την κοινωνική υπόσταση του ατόμου, οι στόχοι κέρδους αφορούν την οικονομική υπόσταση του ατόμου και οι στόχοι ευχαρίστησης την συναισθηματική πλευρά του ατόμου.

Η θεωρία στοχευόμενης διαμόρφωσης θα μπορούσε με επιτυχία να εφαρμοστεί σε διάφορα πλαίσια όπως στον εργασιακό τομέα. Τα οργανωσιακά χαρακτηριστικά μιας εταιρίας όπως οι κανόνες, οι διαδικασίες και οι νόρμες, η εν γένει οργανωσιακή κουλτούρα ορίζουν το πλαίσιο μέσα στο οποίο ο εργαζόμενος θα αναζητήσει τους στόχους που επιθυμεί να επιτύχει.

1.15 Ώθηση η νέα μέθοδος καθοδήγησης των κυβερνήσεων

Η κλασική οικονομική επιστήμη υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος είναι ένα ορθολογικό ον και πράττει με βάση τη μεγιστοποίηση του οφέλους που μπορεί να αποκομίσει. Τα συμπεριφορικά οικονομικά όμως που βασίζονται στην γνωστική ψυχολογία υποστηρίζουν ότι η ορθολογικότητα του ατόμου δεν είναι τόσο ξεκάθαρη και απόλυτη υπόθεση, πολλές φορές οι επιλογές του επηρεάζονται από άλλους παράγοντες (Rainford & Tinkler, 2011).

Η επιθυμία των κυβερνήσεων να καθοδηγούν τη συμπεριφορά των πολιτών με κανόνες και ρυθμίσεις είναι πια μια παρωχημένη μέθοδος. Η νέα τάση είναι η χρήση διακριτικών μεθόδων ώθησης προκειμένου να δρομολογήσουν τις τάσεις και επιλογές των ατόμων. Διακριτικές ενέργειες προώθησης ιδεών και ενεργειών μπορούν εύκολα να ωθήσουν τους πολίτες να ενεργούν με τον επιθυμητό τρόπο, σκεπτόμενοι ότι έτσι ωφελούν τον εαυτό τους και τους άλλους. Μέθοδοι ώθησης προς επιθυμητές συμπεριφορές χρησιμοποιούνται για τη βελτίωση της δημόσιας υγείας, προστασίας του περιβάλλοντος και ενίσχυσης της κατανάλωσης για να επιτυγχάνεται κινητικότητα στην αγορά.

Η επιτυχία της μεθόδου της ώθησης οφείλεται σε ορισμένα ανθρώπινα χαρακτηριστικά. Επηρεαζόμαστε καταλυτικά από την επικοινωνία και την ενημέρωση, έχουμε εξαιρετικά προβλέψιμες συμπεριφορές όπως η αποφυγή της απώλειας, επηρεαζόμαστε έντονα από τις νόρμες του κοινωνικού συνόλου, τις πράξεις και τάσεις

δηλαδή των άλλων, ακολουθούμε τη ροή των προδιαγεγραμμένων επιλογών, μας έλκει το καινοτόμο και το εξέχον, οι πράξεις μας επηρεάζονται από υποσυνείδητες διαδικασίες, το συναίσθημά μας μπορεί εύκολα να επηρεάσει τις πράξεις μας, είμαστε συνεπείς με τις δημόσιες υποσχέσεις και πράξεις αλληλεπίδρασης, οι ενέργειές μας στοχεύουν στην ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και της αυτοπραγμάτωσης μας (Rainford & Tinkler, 2011).

Οι κυβερνήσεις με διακριτικές κινήσεις, παρεμβάσεις και τη μεταλαμπάδευση στρατηγικών σκέψης, προσπαθούν να πείσουν τους πολίτες να δρουν με κοινωνικά αποδεκτούς τρόπους και τελικά καταφέρνουν να καθοδηγήσουν την αστική σκέψη (John, et al., 2011).

Η διαδικασία της ώθησης και της χρήσης στρατηγικών σκέψης υπονοεί ότι τα άτομα χρειάζονται βοήθεια για να λάβουν σωστές αποφάσεις, οπότε το κράτος αναλαμβάνει την εκπαίδευση και καθοδήγηση των πολιτών για να τους υποδείξει τι είναι καλύτερο για τους ίδιους και τους συμπολίτες τους. Με αυτό τον τρόπο τα άτομα απομακρύνονται από τις προσωπικές τους επιλογές και καταλήγουν να βιώνουν τις επιλογές των άλλων (John, et al., 2011). Αν θέλουμε όμως να είμαστε μέλη μιας δημοκρατικής κοινωνίας, είναι σημαντικό να διασφαλίζεται η ανεξαρτησία των στόχων και η απελευθέρωση των επιλογών μας.

Η ώθηση σε επιθυμητές συμπεριφορές και η αποτελεσματικότητά της έχει δημιουργήσει δημόσια συζήτηση. Κάποιοι θεωρούν την ώθηση μια διακριτική μέθοδο χειραγώγησης, ένα υποσυνείδητο έλεγχο του νου. Άλλοι υποστηρίζουν ότι τα αποτελέσματα της ώθησης είναι ανεπαίσθητα και έχουν βραχύχρονη διάρκεια.

1.16 Επιρροή λήψης αποφάσεων βασισμένη στα Συμπεριφορικά Οικονομικά

Η παλιότερη θεώρηση ότι οι λήψεις αποφάσεων βασίζονται σε ορθολογική αξιολόγηση των δεδομένων φάνηκε να παρουσιάζει ελλείμματα στην εφαρμογή (Samson & Wood, 2010). Το θέμα της λήψης αποφάσεων και κατά συνέπεια πως είναι δυνατό να επηρεαστούν οι λήψεις αποφάσεων έγινε εκτεταμένο αντικείμενο ερευνών στα πλαίσια των Συμπεριφορικών Οικονομικών (Behavioral Economics). Η επιστήμη των συμπεριφορικών οικονομικών στηρίζεται στις επιστήμες των οικονομικών, της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας και τομέων της ψυχολογίας, όπως η γνωστική, οικολογική, καταναλωτική και αναπτυξιακή. Η ανάπτυξη αυτής της επιστήμης στοχεύει στην ανάδειξη των αρχών που διέπουν την συμπεριφορά του ατόμου και των παραγόντων που μπορούν να την

επηρεάσουν. Η διεύρυνση του τομέα των Συμπεριφορικών Οικονομικών σε άλλους τομείς που εμπλέκουν την ανθρώπινη συμπεριφορά και λήψη αποφάσεων, οδήγησε κυβερνήσεις σε χρηματοδότηση σχετικών ερευνών.

Η αξιολόγηση και λήψη των αποφάσεων δε λειτουργεί μόνο έκδηλα, πολλές αποφάσεις λαμβάνονται άδηλα, υποσυνείδητα. Οι επιλογές του ατόμου δεν είναι μόνο αποτέλεσμα γνωστικών διαδικασιών, συναισθήματα και κοινωνικές επιδράσεις επιδρούν στην διαδικασία των επιλογών.

Το 2010 στα πλαίσια των ερευνών του London School of Economics οι Samson και Wood πραγματοποίησαν μια έρευνα για την καταγραφή των αρχών που διέπουν και μεταβάλλουν τη συμπεριφορά του ατόμου. Η έρευνα αφορούσε την επιστήμη των Συμπεριφορικών οικονομικών, αλλά τα πορίσματα μπορούν εύκολα να γενικευτούν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο του τρόπου καθοδήγησης και λήψης αποφάσεων. Παρακάτω παραθέτουμε μια προσέγγιση των αρχών αυτών (Samson & Wood, 2010) :

Οι άνθρωποι αγαπούν τη ρουτίνα τους, δεν είναι ανοιχτοί σε αλλαγές. Τους αρέσει να βιώνουν τη σιγουριά της σταθερότητας, φοβούνται τη δυσκολία του νέου, τη διατάραξη των ισορροπιών. Για αυτό το λόγο είναι τόσο δύσκολο να αλλάξουν παγιωμένες καταστάσεις που μπορεί να μη μας εξυπηρετούν, αλλά τις έχουμε συνηθίσει. Σε αυτή την ανθρώπινη διάσταση οφείλεται η σταθερότητα και διατήρηση του status-quo. Η συνήθεια είναι πολύ ισχυρό κομμάτι της συμπεριφοράς του ατόμου, είναι οικονομία χρόνου, σκέψης, κατανάλωσης ενέργειας. Πολλές καμπάνιες που επιδιώκουν την αλλαγή, στοχεύουν στην ανατροπή των παγιωμένων συνηθειών. Για να γίνει αποδεκτή η αλλαγή, η εναλλακτική λύση θα πρέπει να είναι απλή και εύκολη, ο άνθρωπος δεν είναι διατεθειμένος να κοπιώσει για να αλλάξει κάτι με το οποίο έχει βολευτεί.

Οι άνθρωποι επηρεάζονται από τους συνανθρώπους τους, πολλές φορές μπορούν να προβούν σε ενέργειες και επιλογές μόνο επειδή το ίδιο πράττουν και οι άλλοι, ή μπορούν να προβούν σε μια συμπεριφορά επειδή αυτή είναι η αναμενόμενη. Η επίδραση του κοινωνικού συνόλου στις επιλογές του ατόμου είναι έντονες. Όσο μεγαλύτερη αυθεντία θεωρείται κάποιος ή όσο περισσότερη εξουσία ασκεί στον τομέα του, με αντικειμενικά και υποκειμενικά κριτήρια, τόσο μεγαλύτερη επιρροή μπορεί να ασκήσει στους άλλους. Επηρεαζόμαστε από άτομα που μας είναι προσφιλή ή τα θαυμάζουμε. Αν λοιπόν κάποιος θέλει να ασκήσει επιρροή θα επιλέξει ένα άτομο που έχει γόητρο και είναι μια μορφή εξουσίας, για να επικοινωνήσει την πληροφορία.

Μεγάλη δυνατότητα επιρροής έχουν και οι όμοιοι. Οι κοινωνικές νόρμες ορίζουν σε μεγάλο μέρος τη συμπεριφορά των ατόμων. Τα άτομα ζουν, δρουν και επηρεάζονται από τα κοινωνικά δίκτυα μέσα στα οποία βρίσκονται. Ως κοινωνικά όντα οι άνθρωποι, οι αξίες του αλτρουισμού και της ανταποδοτικότητας επηρεάζουν τις δράσεις και τις επιλογές τους. Το περιβάλλον φυσικό και κοινωνικό μας επηρεάζει έντονα συνειδητά και υποσυνείδητα.

Έχουμε την ανάγκη να αισθανόμαστε καλά για τον εαυτό μας. Η συμπεριφορά μας στοχεύει στην προσπάθεια να βελτιώσουμε την αυτοεικόνα, τον αυτοσεβασμό, την αυτοεκτίμησή μας. Θέλουμε να νιώθουμε όμορφα για τον εαυτό μας, οπότε οι επιλογές και οι δράσεις μας στοχεύουν στη διεύρυνση του εγώ μας. Για παράδειγμα μπορούμε να προβούμε σε οικολογικές δράσεις, παρόλο που αυτό μπορεί να μας βγάλει από τη συνήθεια και την ευκολία μας, επειδή με αυτό τον τρόπο δείχνουμε καλύτεροι στον εαυτό μας και τους άλλους.

Ο άνθρωπος έχει την ανάγκη να ζει με σταθερότητα, συνέχεια και συνέπεια. Όταν οι ιδέες, σκέψεις και αντιλήψεις μας έρχονται σε αντίθεση με τις πράξεις μας δημιουργείται γνωστική ασυμφωνία. Θεωρώντας τον εαυτό μας λογικό ον, προσπαθούμε να μειώσουμε τη γνωστική ασυμφωνία αλλάζοντας τις ιδέες μας ή τις πράξεις μας. Μπαίνουμε δηλαδή σε μια διαδικασία εξορθολογισμού. Επομένως αν κάποιος θέλει να μας θέσει σε φάση αλλαγής, μπορεί να επικαλεστεί ότι οι αλλαγές που θα επέλθουν, θα μας θέσουν σε φάση εξορθολογισμού.

Ζούμε στον τρέχοντα χώρο και χρόνο, το παρελθόν και το μέλλον είναι πιο αφηρημένες και ασαφείς έννοιες, το παρόν είναι το μόνο που διαθέτουμε και ελέγχουμε, μας αφορά και μας επηρεάζει άμεσα. Είναι πολύ σημαντική λοιπόν η εύρεση της κατάλληλης χρονικής στιγμής για να προωθήσουμε μια ιδέα. Αν ενημερωθούμε σε μια ουδέτερη στιγμή για ένα θέμα, μπορούμε πολύ εύκολα να το προσπεράσουμε και να αδιαφορήσουμε, αν όμως ενημερωθούμε για αυτό τη στιγμή που μας απασχολεί, είναι εύκολο να επηρεαστούμε από την πληροφόρηση που θα λάβουμε.

Η νόηση δεν είναι η μοναδική πηγή λήψης αποφάσεων, οι αξιολογήσεις που εμπλέκουν το συναίσθημα και τη διάθεση συμμετέχουν ενεργά. Συγκινησιακοί συνειρμοί μπορούν να οδηγήσουν πιο εύκολα στην μεταβολή μιας συμπεριφοράς. Όταν κάποιος θέλει να μας πείσει για κάτι, αντί να προσπαθεί να μας πείσει με επιχειρήματα, είναι πιο αποτελεσματικό να το συνδέσει με τα κατάλληλα συναισθήματα. Σχετική ανάλυση πραγματοποιήθηκε και στο κομμάτι των μέσων μαζικής ενημέρωσης.

Οι επιλογές μας επηρεάζονται από τις εναλλακτικές επιλογές και τον τρόπο που μας παρουσιάζονται. Στον τρόπο παρουσίασης των επιλογών στηρίζεται ένας άλλος σημαντικός τομέας των επιστημών της οικονομίας, το marketing, που έχει τεράστιες επιδράσεις στην καταναλωτική μας συμπεριφορά. Η αξία και το ενδιαφέρον που θα προσελκύσει μια επιλογή εξαρτάται από τις υπόλοιπες επιλογές που έχουμε στη διάθεσή μας. Επίσης εξαρτάται από τη θέση στην οποία βρίσκεται, είναι πιο πιθανό να επιλέξουμε κάτι που δείχνει να βρίσκεται σε μια περίοπτη θέση. Επίσης πρέπει να πειστούμε ότι η επιλογή μας θα μας προκαλέσει ευχαρίστηση.

Οι άνθρωποι είναι “γνωστικά τσιγκούνηδες”, δεν μπορούν να παρακολουθήσουν και να συγκρατήσουν όλη τη διαθέσιμη πληροφορία, οπότε οι επιλογές τους επηρεάζονται από της πληροφορίες που παρουσιάζονται ως σημαντικές, προεξέχουσες, και φυσικά απλές. Επίσης τα άτομα συχνά χρησιμοποιούν ευριστικές μεθόδους, εννοώντας διαδικασίες λήψης αποφάσεων που βασίζονται σε εμπειρικά δεδομένα και την κοινή λογική.

Πολλές φορές δεν έχουμε πολύ ξεκάθαρη εικόνα της πραγματικότητας, οι επιλογές μας μπορούν να επηρεαστούν από προκαταλήψεις. Οι γνωστικές προκαταλήψεις (cognitive biases) που αφορούν λανθασμένα συμπεράσματα που προκύπτουν από αντικειμενικές παρατηρήσεις, είναι ο βασικός λόγος που πολλές φορές δεν καταλήγουμε σε ορθολογικές αποφάσεις. Για παράδειγμα αγκύρωση (anchoring) είναι μια γνωστική προκατάληψη κατά την οποία έχουμε συλλέξει πληροφορίες και δεδομένα για να καταλήξουμε σε ένα συμπέρασμα και το χρησιμοποιούμε και σε άλλες περιπτώσεις που δε συνάδουν.

Οι επιλογές μας όπως και άλλες γνωστικές διαδικασίες επηρεάζονται από το priming effect, κατά το οποίο έκθεση σε ένα ερέθισμα οπτικό, ακουστικό ή οτιδήποτε άλλο, επηρεάζει την αντίδρασή μας σε ένα επόμενο ερέθισμα (Eysenck, 2010). Ομοίως ένα ερέθισμα μπορεί υποσυνείδητα να ενεργοποιήσει μνήμες και να επηρεάσει τις τρέχουσες επιλογές μας. Η πρόθεση κάποιου να επηρεάσει τις επιλογές μας μπορεί να επιτευχθεί, προβάλλοντας τα κατάλληλα ερεθίσματα.

Η αξία των πραγμάτων είναι υποκειμενική υπόθεση. Η αντίληψη της αξίας μιας επιλογής είναι μια υποκειμενική υπόθεση που εξαρτάται από ψυχολογικούς, οικονομικούς, πολιτισμικούς και κοινωνικούς παράγοντες.

Ως οντότητες δεν είμαστε συμβατοί με την απώλεια. Βιώνουμε πολύ πιο έντονα τη θλίψη της απώλειας, από τη χαρά του κέρδους ίδιου μεγέθους. Αυτό μας οδηγεί να είμαστε πολύ προσεκτικοί στην λήψη ρίσκου, προκειμένου να μην αντιμετωπίσουμε την απώλεια. Επίσης μας κάνει πολύ δυσκίνητους στην λήψη καινοτόμων μέτρων που μπορεί να

επιφέρουν αναβάθμιση του βιοτικού μας επιπέδου, αλλά θα πρέπει να θυσιάσουμε ένα μέρος των κεκτημένων μας.

Το placebo effect, έχουμε συνηθίσει να το αναφέρουμε σε προσομοιώσεις φαρμάκων, χωρίς θεραπευτικές ιδιότητες, οι ασθενείς που τα λαμβάνουν όμως συχνά βιώνουν τις θεραπευτικές επιδράσεις των φαρμάκων επηρεασμένοι υποσυνείδητα από την ιδέα ότι λαμβάνουν φαρμακευτική αγωγή. Το φαινόμενο αυτό όμως έχει πρακτική εφαρμογή και σε άλλες πτυχές της ζωής μας. Οι προσδοκίες μας για ένα θέμα μπορούν καταλυτικά να επηρεάσουν τις επιλογές και τις ιδέες μας.

1.17 Επιδράσεις από το πολιτισμικό περιβάλλον του ατόμου.

Βασικός παράγοντας προσδιορισμού του εαυτού είναι η κουλτούρα μέσα στην οποία γεννιέται και αναπτύσσεται. Η κατανόηση του εαυτού μας εξαρτάται από το πολιτισμικό μας υπόβαθρο. Για παράδειγμα ο δυτικός πολιτισμός δίνει έμφαση στην ατομικότητα και στο πως κάποιος θα διακριθεί, δίνοντας έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και ταλέντα του. Πρόκειται για ένα ανεξάρτητο εαυτό (independent self), ένα δυναμικό κέντρο επίγνωσης, συναισθήματος, κρίσης και πράξης. Αντίθετα σε πολιτισμούς όπως της ανατολικής Ασίας το άτομο θεωρείται άρρηκτα συνδεδεμένο με το κοινωνικό σύνολο και η συμπεριφορά του προσαρμόζεται στις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις πράξεις των υπολοίπων μελών του κοινωνικού συνόλου. Πρόκειται για ένα αλληλοεξαρτώμενο εαυτό (interdependent self) που η φύση του εξαρτάται από το κοινωνικό περιβάλλον.

Σύμφωνα με τους Hong και Chiu θα έπρεπε να αντιμετωπίσουμε τις κουλτούρες σαν ανοιχτά και δυναμικά συστήματα, που εξαπλώνονται μεταξύ των γεωγραφικών συνόρων και εξελίσσονται μέσα στο χρόνο (Hong & Chiu, 2001). Αυτή η προσέγγιση προσπαθεί να αναλύσει πως η κουλτούρα επηρεάζει την κοινωνική νόηση και πως οι κοινωνικές διεργασίες επηρεάζουν την κουλτούρα.

Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν πάνω στο θέμα της διαπολιτισμικότητας, αμφιβάλλουν για την καθολικότητα των ψυχολογικών διεργασιών και τους τρόπους με τους οποίους τα άτομα αξιολογούν και ρυθμίζουν τον εαυτό τους, αντιθέτως συνδέουν τις διεργασίες αυτές με το εκάστοτε πολιτισμικό υπόβαθρο. Δηλαδή ο πολιτισμός της ανατολής είναι βαθιά επηρεασμένος από την πολιτισμική κληρονομιά του Κομφούκιου και τις βαθιά ριζωμένες αξίες της συλλογικότητας και της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Ενώ

στον δυτικό πολιτισμό, που επηρεάστηκε βαθιά από τη θρησκεία του Χριστιανισμού, το βάρος δόθηκε στην ατομικότητα και την ανεξαρτησία.

Σε πολλές διαπολιτισμικές μελέτες, οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις αντιμετωπίζονται σαν τυχαίο λάθος και δεν τους δίνεται η βαρύτητα που αρμόζει. Με αυτό τον τρόπο καταλήγουν σε λανθασμένες υπεργενικεύσεις. Για την αποφυγή τέτοιων περιπτώσεων η πιο διάσημη παν-πολιτισμική μέτρηση των διαπολιτισμικών τάσεων γίνεται σε μια κλίμακα μέτρησης που εκτείνεται από την απόλυτη ατομικότητα στην απόλυτη συλλογικότητα. Βέβαια σε μια κουλτούρα μπορεί να εμφανίζονται πιο έντονες τάσεις ατομικότητας σε ένα τομέα και πιο έντονες τάσεις συλλογικότητας σε ένα άλλο και το αντίθετο μοτίβο να αναδεικνύεται σε μια άλλη η κουλτούρα. Για παράδειγμα οι Κινέζοι δίνουν έμφαση πιο πολύ σε σχέση με τους αμερικανούς σε τάσεις συλλογικότητας όπως η υπακοή και ταυτόχρονα δίνουν μεγαλύτερη έμφαση σε τάσεις ατομικότητας όπως η αυτοδυναμία.

Ερευνητές της δυναμικής κονστρουκτιβιστικής παράδοσης προσπάθησαν να προσδιορίσουν γνωστικές δομές και πολιτισμικές θεωρίες που μεσολαβούν στην έκφραση της κοινωνικής μας συμπεριφοράς. Οι Κινέζοι συνηθίζουν να αποδίδουν κοινωνικές εκδηλώσεις σε εξωτερικές αιτίες σε αντίθεση με τους Αμερικάνους, ενώ και οι δυο αποδίδουν φυσικά φαινόμενα σε εξωτερικές αιτίες.

Μελέτες έχουν δείξει ότι τα άτομα χρησιμοποιούν συγκεκριμένες άδηλες θεωρίες για αποκομίσουν αίσθηση του κοινωνικού κόσμου. Βέβαια μια άδηλη θεωρία μπορεί να είναι διαθέσιμη σε κάποιο πολιτισμό και όχι σε κάποιο άλλο. Για παράδειγμα οι Ευρωπαίοι χωρίζουν το χρόνο σε τρεις βασικές κατηγορίες το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον, κάτι που είναι ξένο για τους ιθαγενείς της Αμερικής.

Οι επιδράσεις του πολιτισμού μπορούν να έχουν άμεσο αντίκτυπο στην κινητοποίηση, τη νόηση και τη συμπεριφορά των ατόμων. Οι κοινωνίες της Κίνας αποδίδουν στην ηθική την έννοια του καθήκοντος, θεωρούν δηλαδή ότι πρέπει να συμμορφώνονται με τους κανόνες ηθικής που έχουν παγιωθεί. Ενώ οι κοινωνίες της Βόρειας Αμερικής αποδίδουν στην ηθική την έννοια του δικαιώματος, δηλαδή το κοινωνικό σύνολο θα πρέπει να προασπίζει τα δικαιώματα και τις ανάγκες των ατόμων που την απαρτίζουν.

Η δυναμική κονστρουκτιβιστική προσέγγιση, ισχυρίζεται ότι πολιτισμικές θεωρίες, ευρεία διαδεδομένες και εύκολα προσβάσιμες, μπορεί να γίνουν γνωστικά εργαλεία για την οριοθέτηση κρίσεων και αντιδράσεων. Κυρίως όταν εκφράζουμε αυθόρμητες σκέψεις, όταν χρειάζεται να προβούμε σε γρήγορες αντιδράσεις ή αποφάσεις και όταν επιβαρυνόμαστε από γνωστικό φόρτο. Η επίδραση του πολιτισμού χάνει την επιρροή της όταν έχουμε χρόνο στη διάθεση μας προκειμένου να ενημερωθούμε από διάφορες πηγές για το θέμα που μας απασχολεί και έχουμε χρόνο στη διάθεσή μας να επεξεργαστούμε τα δεδομένα και να λάβουμε αποφάσεις.

Όπως στην περίπτωση της άδηλης μάθησης, που μπορεί να ενισχυθεί από το φαινόμενο priming, έτσι και στην περίπτωση που τα άτομα έρχονται σε επαφή με διάφορες πολιτισμικές θεωρίες στην καθημερινότητά τους, ίσως αντικρουόμενες μεταξύ τους, μπορεί άδηλα η τελική συμπεριφορά τους να ενισχυθεί ασυνείδητα από το φαινόμενο priming. Να ενεργοποιηθεί δηλαδή εκείνη η συμπεριφορά, από τις διαθέσιμες πολιτισμικά συμβατές, που θα προκύψει σαν αποτέλεσμα του φαινομένου priming.

Ο Hong et al (2000) πραγματοποίησαν ένα ενδιαφέρον πείραμα πάνω σε αυτό. Η ασυνείδητη έκθεση Κινέζων που ζούσαν στην Αμερική, σε φωτογραφίες του κινέζικου πολιτισμού, ενεργοποιούσε την τάση τους να κάνουν εξωτερικές αποδόσεις, χαρακτηριστικό του κινέζικου πολιτισμού. Η ασυνείδητη έκθεσή τους όμως σε χαρακτηριστικές φωτογραφίες του αμερικάνικου πολιτισμού, ενεργοποιώντας τις τάσεις και συμπεριφορές του εν λόγω πολιτισμού, τους απέτρεπε από την πραγματοποίηση εξωτερικών αποδόσεων. Ακόμη και άδηλα λοιπόν οι πολιτισμικές τάσεις και θεωρίες μπορεί να ενεργοποιηθούν και να επηρεάσουν την συμπεριφορά μας και τις κρίσεις μας.

Οι Fiske et al (1998) επισήμαναν την επίδραση του πολιτισμού σε γνωστικές, συναισθηματικές, ψυχολογικές και συμπεριφορικές διεργασίες. Η ιστορία, η οργανωτική δομή και η πολιτιστική κουλτούρα μέσα στην οποία γεννιέται και αναπτύσσεται το άτομο ορίζουν εν μέρει την προσωπική του ταυτότητα, τον τρόπο διαβίωσης και την εξωτερική των αντιδράσεων του. Έχει πολύ ενδιαφέρον να δούμε πως η δράση του ατόμου ορίζεται όταν περισσότεροι από ένας πολιτισμοί εμπλέκονται στη συνείδησή του, για παράδειγμα αν ένα άτομο μεγαλώσει και αναπτυχθεί σε ένα πολιτισμικό υπόβαθρο και διαβιώσει ως ενήλικας σε ένα άλλο.

1.18 Μελέτη περίπτωσης Global Spin (Beder, 2001)

Από την βιομηχανική επανάσταση, ο τομέας της βιομηχανίας και το κράτος ανέπτυξαν μια αρκετά ισχυρή συνεργασία καθώς ο ένας τομέας ενίσχυε, υποστήριζε και εξυπηρετούσε τον άλλο. Από τη δεκαετία του 1970 και μετά όμως που ξεκίνησε η εκστρατεία προστασίας του περιβάλλοντος και δόθηκε μεγάλη έμφαση στον περιορισμό της μόλυνσης, οι βιομηχανίες βρέθηκαν στο στόχαστρο των ανθρώπων που διεκδικούσαν την προστασία του περιβάλλοντος. Η τακτική αυτή έφερε τον κρατικό μηχανισμό σε δύσκολη θέση, αφού για να διατηρήσει την εξουσία, έπρεπε να θέσει φραγμούς στην περιβαλλοντική μόλυνση που προερχόταν από τις βιομηχανίες.

Οι βιομηχανίες είχαν δύο πλευρές να αντιμετωπίσουν και να αλλάξουν την οπτική τους, από τη μια έπρεπε να πείσουν την κοινή γνώμη ότι δεν ήταν τόσο σημαντική η επιβάρυνση του περιβάλλοντος και από την άλλη να πείσουν τις κυβερνήσεις να μην αυξήσουν τους κανονισμούς για την προστασία του περιβάλλοντος.

Όταν οι βιομηχανίες αντιλήφθηκαν ότι έχαναν το παιχνίδι, αποφάσισαν να χρησιμοποιήσουν τα ίδια μέσα που είχαν χρησιμοποιήσει οι ακτιβιστές για την περιβαλλοντική προστασία εναντίον των βιομηχανιών με τόση επιτυχία. Μεγάλα χρηματικά ποσά και ειδήμονες επιστρατεύτηκαν προκειμένου να οργανωθούν καμπάνιες μέσω τηλεφώνου, αλληλογραφίας και κυρίως μέσω των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Αναφορές ερευνών και ακροάσεις μαρτύρων χρησιμοποιήθηκαν για να μεγιστοποιηθεί η πολιτική επιρροή. Η ανάγκη για τη συγκρότηση τμημάτων δημοσίων σχέσεων έγινε επιτακτική ανάγκη. Πολλά χρήματα και αξιόλογα στελέχη επιστρατεύτηκαν για την οργάνωση και λειτουργία τμημάτων δημοσίων σχέσεων. Μεγάλη σημασία δόθηκε στις σχέσεις με την κυβέρνηση, για αυτό το λόγο πολλές βιομηχανικές εταιρίες και κατόπιν και εμπορικές μετέφεραν τα γραφεία δημοσίων σχέσεων κοντά στα γραφεία των πολιτικών προσώπων της εποχής. Ο όρος «γραφείο δημοσίων σχέσεων» ήταν η πολιτισμένη εκδοχή της ομάδας πίεσης συμφερόντων. Χιλιάδες δικηγόροι και δημοσιογράφοι απασχολήθηκαν στον τομέα των δημοσίων σχέσεων.

Σε επόμενο στάδιο οι εταιρίες συνασπίστηκαν, προκειμένου να αντιμετωπίσουν από κοινού τους περιβαλλοντικούς κανονισμούς που έθετε η κυβέρνηση ή στην καλύτερη περίπτωση να επιτύχουν αναπροσανατολισμό της πολιτικής βούλησης. Ένα ακόμη ισχυρό

εμπόδιο δημιουργήθηκε στην απρόσκοπτη λειτουργία των βιομηχανιών, θεσμοί υπέρ της προστασίας του καταναλωτή. Είχε έρθει η ώρα για ακόμη πιο οργανωμένη δράση. Διανομή άρθρων και άλλων μέσω όπως κινούμενα σχέδια πλημμύρισαν τον τύπο. Στοχευόμενες προσπάθειες εδραίωσης και βελτίωσης της εικόνας των εταιριών σε εθνικό επίπεδο έγιναν τόσο στην Αμερική, όσο και σε άλλες οικονομικές δυνάμεις όπως η Αυστραλία.

Πολλά χρήματα δαπανήθηκαν από τη βιομηχανία, σε καμπάνιες υποψήφιων πολιτικών προσώπων, ώστε σε περίπτωση εκλογής τους να έχουν την εύνοιά τους. Περισσότερα όμως δαπανήθηκαν σε έμμεσους τρόπους προβολής, όπως διαφημιστικές καμπάνιες, δίκες, άρθρα και βιβλία που υπεράσπιζαν τη θέση της βιομηχανίας και κατηγορούσαν τη στάση των ακτιβιστών για όλα τα δεινά του κράτους, από την ενεργειακή κρίση, μέχρι τη σεξουαλική επανάσταση.

Η διαφήμιση και οι χορηγίες δε στόχευαν πλέον στην πώληση των προϊόντων, αλλά στην βελτίωση της εικόνας των εταιριών . Το μεγαλύτερο ποσοστό των εταιριών ήταν πετρελαϊκές εταιρίες, παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας και χημική βιομηχανία. Η φαινή ιδέα ότι οι περιβαλλοντικοί κανονισμοί του κράτους, αύξησαν αναίτια το κόστος παραγωγής των εταιριών, με συνέπεια τα αυξημένα επίπεδα του πληθωρισμού, έγινε με χαρά αποδεκτή από τις εταιρίες ως η νέα προωθητική ενέργεια τους.

Μια άλλη ευφυής ιδέα ήταν να δοθούν υποτροφίες σε εκπαιδευτικά και ερευνητικά ιδρύματα, μαθητών που ενστερνίζονταν τις ιδέες των επιχειρήσεων, ώστε να επενδύσουν σε κατάλληλα μελλοντικά στελέχη. Σκέφτηκαν ότι η μάχη των ιδεών μπορεί να κερδηθεί όχι μέσα από ένα πόλεμο ιδεών, αλλά εμφυσώντας τις επιθυμητές ιδέες στην επόμενη γενιά. Έπρεπε λοιπόν τα κατάλληλα άτομα να ενστερνιστούν τις ιδέες τους και τα άτομα αυτά έπρεπε να είναι οι κεντρικές πηγές μετάδοσης ιδεών της κοινωνίας. Οι πιο βασικές εξ αυτών είναι πολιτικοί φορείς, ακαδημαϊκοί και δημοσιογράφοι.

Οι επιχειρήσεις χρηματοδοτούσαν επιστημονικά και τεχνολογικά ιδρύματα, για να μεταλαμπαδεύσουν τις επιχειρηματικές τους αξίες στους φοιτητές τους. Δαπάνησαν επίσης μεγάλα ποσά για να επηρεάσουν την διδασκαλία μαθημάτων οικονομίας και διοίκησης επιχειρήσεων σε λύκεια. Επιχορήγησαν κατάλληλα διαμορφωμένα προγράμματα οικονομίας και διοίκησης σε μαθητές δημοτικού και γυμνασίου. Με την έγκριση των εκπαιδευτικών αρχών προωθούσαν φυλλάδια και βίντεο στα εκπαιδευτικά ιδρύματα με υλικό που υποστήριζε τη δράση των εταιριών.

Αυτή η δραστηριότητα της επιχορήγησης σπουδών, σχολικών μαθημάτων, πολιτικών εφημερίδων κτλ είχε σε βάθος χρόνου αποτέλεσμα την ανάπτυξη πολιτικών και κοινωνικών δικτύων που πρέσβευαν την καθοδηγούμενη γνώση και τις ιδέες που είχαν λάβει. Τα κοινωνικά αυτά δίκτυα αποτελούνταν από οικονομολόγους, δικηγόρους, δημοσιογράφους πολιτικών και εμπορικών εφημερίδων, συμβούλους δημόσιων σχέσεων και άλλους επιστήμονες που δημιουργούσαν μια τεράστια δεξαμενή πληροφοριών, που προωθούσε τις ιδέες, τα ενδιαφέροντα και τα συμφέροντα των εταιριών και ενώσεων που τους είχαν δημιουργήσει.

Συμπεράσματα

Είναι σαφές λοιπόν ότι αν ένας άνθρωπος ή μια ομάδα ανθρώπων αποφασίσουν ότι επιθυμούν ένα ή περισσότερα πρόσωπα να συμμορφωθούν σε ένα ευκρινώς ορισμένο πλαίσιο επιθυμητών συμπεριφορών, έχουν στη διάθεσή τους πολλούς άμεσους και έμμεσους τρόπους καθώς και συνδυασμούς τους για να επιτύχουν το στόχο τους. Τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την άσκηση ελέγχου μπορεί να είναι λεκτικά και σωματικά, συνήθως όμως χρησιμοποιούνται έμμεσοι τρόποι, που αφορούν κυρίως την επιρροή του συναισθήματος, που λειτουργεί υποσυνείδητα και καταλυτικά. Ο φορέας άσκησης ελέγχου συνήθως είναι τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας.

Οι διαστάσεις του φαινομένου είναι τεράστιες και παρόλο που έχουν γίνει ήδη ποικίλες έρευνες, η φύση του θέματος δεν επιτρέπει τη διεξαγωγή ερευνών που θα μπορούσαν να το θέσουν σε μια πιο απτή βάση, με στατιστικές αναλύσεις και εξαγωγή λεπτομερών επιστημονικών πορισμάτων. Γι' αυτό το λόγο στο επόμενο κεφάλαιο θα εξετάσουμε το θέμα του σχολικού εκφοβισμού. Ο σχολικός εκφοβισμός είναι μια μορφή προσπάθειας ελέγχου τρίτων με άμεσους και έμμεσους τρόπους. Το σχολικό πλαίσιο μέσα στο οποίο διεξάγεται ο εκφοβισμός επιτρέπει την επέμβαση ψυχολόγων και άλλων ειδικοτήτων για την αξιολόγηση και αντιμετώπιση του φαινομένου.

Κεφάλαιο 2° Σχολικός εκφοβισμός – Bullying

Πολλές μελέτες έχουν καταλήξει ότι η σχολική βία είναι η πιο συνηθισμένη μορφή βίας που συναντάμε σήμερα στα σχολεία και δυστυχώς αποτελεί μια αρχική μορφή βίας, ένα δείκτη των τάσεων που έχουν σε βίαιες και επιθετικές πράξεις τα παιδιά, οι έφηβοι, οι νέοι. Ο εκφοβισμός είναι περισσότερο μια δύναμη ισχύος, γι' αυτό αναπτύσσεται ανάμεσα σε παιδιά με διαφορετική σωματική, πνευματική, ψυχολογική ή άλλης μορφής δύναμη, αντικειμενική ή υποκειμενική.

Ο σχολικός εκφοβισμός (bullying) είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας που αναφέρεται στη χρήση βίας με όλους τους άμεσους και έμμεσους τρόπους που μπορεί αυτή να εκφραστεί, μεταξύ συμμαθητών ή συνομήλικων παιδιών. Ο σχολικός εκφοβισμός αφορά μεγάλο μέρος του πληθυσμού της γης, δεν εντοπίζεται σε συγκεκριμένες οικονομικό-κοινωνικές κατηγορίες και παρόλο που δεν είναι ένα σύγχρονο φαινόμενο, στις μέρες μας έχει πάρει ανησυχητικές διαστάσεις.

2.1 Ορισμός

Ο σχολικός εκφοβισμός παρόλο που είναι διεθνές φαινόμενο, διαμορφώνεται από το κοινωνικό, οικονομικό, πολιτισμικό περιβάλλον που αναπτύσσεται. Η στάση των δύο πλευρών του εκφοβισμού, του θύτη και του θύματος αντανακλά τις αντιλήψεις, τις συνήθειες και τις αξίες των θεσμών που ζουν και μεγαλώνουν, δηλαδή της οικογένειας, του σχολείου, της ευρύτερης κοινωνίας.

Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού δεν είναι τόσο εύκολο να οριστεί, αφού εκδηλώνεται με διάφορες μορφές και επηρεάζεται από το περιβάλλον που αναπτύσσεται.

Ο όρος bullying για πρώτη φορά θεμελιώνεται από τον Olweus Dan. Ο Olweus Dan, Σουηδός καθηγητής ψυχολογίας, ασχολείται από το 1978 με θέματα συστηματικής παρενόχλησης, θυματοποίησης και εκφοβισμού μεταξύ παιδιών. Έχει διεξάγει μεγάλο έργο όσο αφορά την έρευνα και την παρέμβαση, που είναι αναγνωρισμένο διεθνώς και χρησιμοποιείται αποδοτικά από πολλές χώρες του κόσμου επί σειρά ετών. Μεγάλη βαρύτητα έδωσε στη διευκρίνιση ότι το bullying αφορά την επιβολή ισχύος από ένα πιο δυνατό παιδί προς ένα αδύναμο και όχι τις διαμάχες μεταξύ παιδιών της ίδιας σωματικής, πνευματικής και ψυχικής δύναμης. Είδε το bullying ως ένα φαινόμενο χρήσης της δύναμης, σωματικής, πνευματικής, ψυχικής, ή της θέσης, πιο δημοφιλές, ενός παιδιού να εκφοβίσει,

πληγώσει ή ταπεινώσει ένα άλλο με λιγότερη δύναμη. Το διέκρινε από το πείραγμα που συμβαίνει μεταξύ φίλων ή στα πλαίσια του παιχνιδιού και δεν περικλείει κάποιας μορφής πόνο.

Ένας ορισμός που θα μπορούσε να δοθεί είναι ότι ο σχολικός εκφοβισμός (Olweus D. , 1994) είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας που αναφέρεται σε βίαιες και επιθετικές συμπεριφορές με σκοπό να προκληθούν αρνητικά συναισθήματα, πόνος και αναστάτωση σε ένα άτομο. Ο σχολικός εκφοβισμός ενέχει επίδειξη ισχύος αφού απορρέει από ένα ισχυρό άτομο προς ένα αδύναμο.

Πιο αναλυτικά σχολικός εκφοβισμός είναι το φαινόμενο που εντοπίζεται μεταξύ συμμαθητών ή ατόμων της ίδιας ηλικίας και ενέχει πράξεις βίας και επιθετικής συμπεριφοράς με σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών και τη διαδικασία της μάθησης. Οι εκφοβιστές ασκούν εσκεμμένα και επαναλαμβανόμενα βίαιη και επιθετική συμπεριφορά συνήθως σε άτομα που είναι «διαφορετικά» από τα υπόλοιπα παιδιά, το οποίο εμπεριέχει μια ανισορροπία ισχύος αντικειμενικής ή υποκειμενικής. Η διαφορετικότητα αυτή μπορεί να αφορά κάποιο εξωτερικό ή εσωτερικό χαρακτηριστικό, όπως το χρώμα του δέρματος, η εθνικότητα, το βάρος, η εμφάνιση, κάποια αναπηρία, η σχολική επίδοση ή η κοινωνική συστολή. Σκοπός του σχολικού εκφοβισμού είναι κυρίως η επιβολή, σε ποιο ακραίες περιπτώσεις η πρόκληση σωματικού και ψυχικού πόνου.

Οι μέθοδοι άσκησης του εκφοβισμού είναι η σωματική, η λεκτική, η συναισθηματική, η σεξουαλική και η ηλεκτρονική βία. Η σωματική βία περιλαμβάνει από απλά σπρωξίματα και τραβήγματα μαλλιών, ως χαστούκια, κλωτσιές και μπουνιές. Η λεκτική βία περιλαμβάνει κοροϊδευτικές φράσεις, υβριστικές λέξεις, χειρονομίες, χρήση σαρκασμού και ειρωνείας, διάδοση ψευδούς φήμης, προσβλητικά σχόλια για το χρώμα του δέρματος, την εθνική προέλευση, την οικονομική κατάσταση του παιδιού και της οικογένειάς του. Η συναισθηματική βία περιλαμβάνει τη σκόπιμη απομόνωση του παιδιού, απειλές και εκβιασμούς για χρήματα, το να λερώνουν, να κρύβουν ή να καταστρέφουν τα πράγματά του. Η σεξουαλική βία αφορά ανεπιθύμητα αγγίγματα, απειλές, προσβλητικά μηνύματα, χυδαία γράμματα και εικόνες, πειράγματα σεξουαλικού περιεχομένου. Η ηλεκτρονική βία που είναι το πιο πρόσφατο μέσο εκφοβισμού ενέχει τη χρήση του internet, του email και των chat rooms καθώς και των κινητών τηλεφώνων με προσβλητικό και απειλητικό περιεχόμενο, αλλά και η χρήση φωτογραφιών και video με σκοπό την απειλή και ταπείνωση του παιδιού.

Οι έρευνες σε γενικές γραμμές δείχνουν ότι τα περισσότερα παιδιά έχουν εκφοβιστεί κάποια στιγμή στη ζωή τους, κάποια εκφοβίζονται για κάποιο χρονικό διάστημα, το πιο συνηθισμένο χρονικό διάστημα εκφοβισμού είναι περίπου ένα έτος και δυστυχώς υπάρχουν παιδιά που εκφοβίζονται σε συχνή βάση για μεγάλα χρονικά διαστήματα.

Ένα σημαντικό πρόβλημα στον ορισμό του σχολικού εκφοβισμού είναι ότι διέπεται από την υποκειμενική αντίληψη κάθε παιδιού, οι εκφοβιστές πολλές φορές μπορεί να δικαιολογούν τις πράξεις τους συνειδητά αλλά και ασυνείδητα και να τις εντάσσουν στα πλαίσια του παιχνιδιού και του πειράγματος. Σε αυτή την περίπτωση σημαντικό είναι πως εισπράττει τις πράξεις αυτές ο δέκτης και αν το αποτέλεσμα είναι επίτιμο να εκφραστεί, ώστε να τεθούν τα όρια μεταξύ παιχνιδιού, πειράγματος και εκφοβισμού.

2.2 Ο σχολικός εκφοβισμός στην Ελλάδα

Οι συνεχώς αυξανόμενες διαστάσεις του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα, κινητοποίησαν τους θεσμούς της εκπαίδευσης για την ενημέρωση των παιδιών, των εκπαιδευτικών, των γονιών και των άλλων άμεσα ή έμμεσα εμπλεκόμενων μελών καθώς και για την παρέμβαση ώστε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα περιορισμού του φαινομένου.

Στη διάρκεια των τελευταίων ετών αρκετές έρευνες πραγματοποιήθηκαν προκειμένου να καταγραφούν οι διαστάσεις του φαινομένου και οι τρόποι που το βιώνουν οι θύτες, τα θύματα, οι γονείς και οι εκπαιδευτικοί. Σε γενικές γραμμές οι έρευνες αυτές δείχνουν ότι περίπου το 10% των μαθητών έχει υποστεί εκφοβισμό, ενώ 5% των μαθητών έχουν ασκήσει, η πλειοψηφία των παιδιών που εμπλέκονται σε περιστατικά εκφοβισμού είναι αγόρια.

Η έξαρση του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα εκτός των άλλων κοινών παραγόντων, φαίνεται να συνδέεται και με την αύξηση της πολύπολιτισμικότητας. Η ελληνική πραγματικότητα άρχισε να δέχεται ανθρώπους από άλλα κράτη, θρησκείες και πολιτισμούς, χωρίς να υπάρχει η υποδομή και κουλτούρα υποδοχής αυτών των ανθρώπων. Διάφορες αντικρουόμενες απόψεις κυριαρχούν στις συνειδήσεις και συζητήσεις των Ελλήνων, με άμεσους αποδέκτες των απόψεων αυτών τα παιδιά που συνήθως δεν είναι σε θέση να πάρουν μια πολιτισμένη θέση απέναντι στους αλλοεθνείς συμμαθητές τους.

Το φαινόμενο φαίνεται να είναι πιο έντονο στα μεγάλα αστικά κέντρα και σε μεγάλα σχολικά συγκροτήματα. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των σχολείων συνήθως συνδέεται αντίστροφα από τα ποσοστά του εκφοβισμού. Ενώ το οικονομικό-κοινωνικό επίπεδο της οικογένειας των παιδιών συνδέεται θετικά με τα ποσοστά του σχολικού εκφοβισμού.

Δεν είναι τυχαίο που η έξαρση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στην Ελλάδα συμπίπτει με την οικονομικό-κοινωνική κρίση που πλήττει τη χώρα, είναι μια εκδήλωση ενός συστήματος που νοσεί. Αν δεν δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στη θεραπεία του συμπτώματος, αλλά και των βαθύτερων αιτιών που το προκαλούν, ο εκφοβισμός και η κρίση μπορούν να γίνουν δύο πηγές ανατροφοδότησης αρνητικών και ολέθριων καταστάσεων που θα ενισχύσουν τις ήδη εντροπικές τάσεις του συστήματος.

2.3 Τα είδη του σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα πολυδιάστατο φαινόμενο που μπορεί να λάβει διάφορες μορφές. Μπορεί να ασκηθεί από ένα μεμονωμένο άτομο ή ένα σύνολο ατόμων προς ένα μεμονωμένο άτομο ή ένα σύνολο ατόμων. Μπορεί να είναι άμεσος ή έμμεσος. Η επίθεση μπορεί να έχει σωματική, λεκτική, συναισθηματική, σεξουαλική, ή ηλεκτρονική υπόσταση.

2.3.1 Η σωματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Η σωματική εκδοχή θεωρείται μια πολύ συχνή μορφή σχολικού εκφοβισμού, είναι συνήθως αυτή που ασκείται στις πιο μικρές ηλικίες και είναι πιο συχνή μεταξύ των αγοριών. Ο σωματικός ή φυσικός εκφοβισμός περιλαμβάνει οποιαδήποτε επιθετική πράξη που ασκείται στο σώμα του θύματος και αποσκοπεί ή πετυχαίνει τραυματισμό, όπως χτυπήματα, μπουνιές, κλωτσιές, σπρωξιμάτα, τρικλοποδιές, χαστούκια, τράβηγμα μαλλιών, τσιμπήματα, δαγκωνιές, οποιαδήποτε επαφή που αποσκοπεί σε χρήση της ισχύος του θύτη προκειμένου να βλάψει το θύμα του. Σωματικός εκφοβισμός θεωρείται όταν κάποιος προσπαθεί να εγκλωβίσει με τη σωματική του διάπλαση την κινητικότητα του θύματος, να αρπάξει προσωπικά αντικείμενα. Αυτή η μέθοδος είναι η πιο κατάλληλη για την επίδειξη ισχύος. Η μορφή αυτή του εκφοβισμού είναι ίσως η πιο εύκολα αντιμετωπίσιμη, αφού

υπάρχουν ξεκάθαρα σημάδια της επίθεσης και της βίας και είναι ξεκάθαροι οι ρόλοι του θύτη και του θύματος.

2.3.2 Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Η λεκτική μορφή του σχολικού εκφοβισμού είναι ίσως η πιο συνηθισμένη μορφή του, ιδίως στις τάξεις του δημοτικού. Είναι μια από τις πιο επικίνδυνες μορφές ρατσισμού, λόγω της δύναμης που έχουν οι λέξεις. Ο λεκτικός εκφοβισμός μπορεί να αφορά βρισιές και προσβολές που αφορούν την εμφάνιση, την σεξουαλικότητα, την καταγωγή, τη θρησκεία, την κοινωνική και οικονομική κατάσταση του θύματος και της οικογένειάς του. Στο λεκτικό εκφοβισμό μπορούν να περιληφθούν και παρατσούκλια, σαρκαστικά σχόλια, κοροϊδίες και συκοφαντίες που στόχο έχουν την ταπείνωση του θύματος. Η διάδοση ψευδών φημών, η ειρωνεία, ρατσιστικά, ομοφοβικά και σεξιστικά σχόλια είναι οι πιο συχνές εκφάνσεις του φαινομένου.

Ο λεκτικός εκφοβισμός μπορεί να επιβαρύνει βαθιά την ψυχολογική κατάσταση του θύματος, αφού μπορεί να προκαλέσει αισθήματα ταπείνωσης και εξευτελισμού. Η επικινδυνότητά του οφείλεται και στο γεγονός ότι δεν υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία εναντίον του θύτη, τα σημάδια δεν είναι ορατά, αλλά ο πόνος που υφίσταται το θύμα μπορεί να είναι πολύ ισχυρός και οι ψυχικές πληγές βαθιές. Ο θύτης μπορεί να ασκήσει λεκτική βία χωρίς ιδιαίτερη σκέψη και κάποιες φορές χωρίς στόχο να πληγώσει το θύμα του, απλά είναι μια ατυχής μέθοδος να διασκεδάσει προσβάλλοντας κάποιον. Η προσβολή μπορεί να είναι ένα κακόγουστο αστείο για το θύτη, το θύμα όμως μπορεί να το εκλάβει ως απαξίωση της προσωπικότητάς του και της αξίας του, κλονίζοντας την εμπιστοσύνη στον εαυτό του και στους άλλους. Η ιδιαιτερότητα της λεκτικής βίας, λόγω της μη απτής φύσης της, μπορεί να κρατήσει για μεγάλο χρονικό διάστημα, χωρίς το θύμα να καταφέρει να αποδείξει την τλαιπωρία στην οποία υποβάλλεται και να αφήσει ανεξίτηλα σημάδια στον ψυχισμό του θύματος.

2.3.3 Η συναισθηματική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Μια ακόμα πολύ επώδυνη μορφή εκφοβισμού είναι ο συναισθηματικός εκφοβισμός, είναι μια προσπάθεια εκ μέρους του θύτη να προκαλέσει μια αδιόρατη αίσθηση φόβου στο θύμα του. Η πιο συχνή περίπτωση είναι η απομόνωση του παιδιού από τις παρέες, τα

παιχνίδια, τις συζητήσεις. Ο θύτης εσκεμμένα απομακρύνει το θύμα από την παρέα του και πολλές φορές εκφοβίζει και άλλα παιδιά προκειμένου να μην το κάνουν παρέα, ή χειρίζεται έμμεσους τρόπους όπως διάδοση ψευδών φημών προκειμένου να το αποφεύγουν όλοι. Αυτή η μορφή εκφοβισμού μπορεί να είναι από πολύ διακριτική μέχρι αποκάλυπτη. Χρησιμοποιείται πιο συχνά από τα κορίτσια.

Στο συναισθηματικό εκφοβισμό περιλαμβάνεται και το κρύψιμο, λέρωμα ή καταστροφή βιβλίων και προσωπικών αντικειμένων και ο εκβιασμός για χρήματα, οτιδήποτε έχει σαν αποτέλεσμα την εδραίωση της αίσθησης του φόβου στο περιβάλλον του σχολείου και των συνομηλίκων.

Οι θύτες του συναισθηματικού εκφοβισμού μπορεί να μην διακρίνονται για την επιθετική συμπεριφορά που παρουσιάζουν οι θύτες του σωματικού και λεκτικού εκφοβισμού, αλλά διέπονται από μια αντικοινωνική συμπεριφορά με έλλειψη κατανόησης, συμπόνιας και ενσυναίσθησης. Το θύμα από την άλλη βιώνει την ταπείνωση, την κοινωνική απομόνωση και αισθάνεται αμηχανία, ντροπή και φόβο. Σε βάθος χρόνου αυτά τα συναισθήματα μπορούν να επιβαρύνουν την αυτοεκτίμηση του ατόμου, το χτίσιμο κοινωνικά αποτελεσματικών σχέσεων και την επαγγελματική του απόδοση.

Αυτή η μορφή εκφοβισμού είναι ακόμα πιο ύπουλη και επώδυνη από το λεκτικό εκφοβισμό, αφού ο θύτης και το θύμα μπορεί να μην έρθουν ποτέ σε απευθείας αντιπαράθεση και το θύμα δεν είναι εύκολο να αποδείξει ότι έχει δεχτεί ψυχολογικό εκφοβισμό. Η έλλειψη αποδείξεων μπορεί να το αποθαρρύνουν να μοιραστεί το πρόβλημά του με τους άλλους, οπότε η αντιμετώπιση γίνεται ακόμα πιο δύσκολη. Το χειρότερο όλων είναι ότι το παιδί μπορεί να επωμιστεί το βάρος της απομόνωσής του, να αισθανθεί υπεύθυνο γι' αυτή, επιδεινώνοντας κι άλλο τις πληγές του, ίσως μη αναστρέψιμα.

2.3.4 Η σεξουαλική μορφή του σχολικού εκφοβισμού

Ο σεξουαλικός εκφοβισμός είναι μια επίσης πολύ διαδεδομένη μορφή εκφοβισμού. Περιλαμβάνει όλες τις συμπεριφορές που έχουν στόχο να φέρουν σε δύσκολη θέση το θύμα τους χρησιμοποιώντας με άκομψο και απρεπή τρόπο πλευρές της σεξουαλικότητας, όπως λεπτομερειακές ζωγραφιές γεννητικών οργάνων, γκράφιτι σεξουαλικού περιεχομένου και σχετικές εικόνες, προσβλητικές προσφωνήσεις, απρεπή μηνύματα και γράμματα. Ο σεξουαλικός εκφοβισμός παίρνει συχνά και πιο έντονη μορφή όπως απρεπή αγγίγματα και σεξουαλικές επιθέσεις χωρίς τη συγκατάθεση του θύματος. Ο θύτης φέρνει το θύμα του σε

επαφή με σεξουαλικού περιεχομένου λέξεις, εικόνες, πράξεις με ανεπιθύμητο και βίαιο τρόπο.

Οι έρευνες δείχνουν ότι συνήθως ο σεξουαλικός εκφοβισμός ασκείται από τα αγόρια προς τα κορίτσια. Θλιβερή διαπίστωση των ερευνών είναι επίσης ότι το φαινόμενο έχει αυξητικές τάσεις και ότι τα όρια ηλικίας μικραίνουν.

Η επικινδυνότητα του εκφοβισμού αυτού οφείλεται στην ιδιαιτερότητα του θέματος, για πολλά παιδιά είναι ένα απαγορευμένο ακόμα θέμα, οπότε είναι δύσκολο να το αντιμετωπίσουν. Επίσης δεν είναι καθόλου εύκολο για τα παιδιά να το μοιραστούν με τους μεγαλύτερους. Οπότε συνήθως βρίσκονται να το αντιμετωπίζουν μόνα και ανίσχυρα.

2.3.5 Η ηλεκτρονική μορφή σχολικού εκφοβισμού

Η πιο σύγχρονη μορφή του σχολικού εκφοβισμού είναι ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός. Ο θύτης χρησιμοποιούν προσβλητικά σχόλια, φωτογραφίες και βίντεο που αναρτούν στο διαδίκτυο ή διακινούν μέσω κινητών προκειμένου να απειλήσουν, εκθέσουν, προσβάλλουν, ταπεινώσουν, απομονώσουν κοινωνικά το θύμα τους. Το μέγεθος του προβλήματος είναι πολυδιάστατο, τα θύματα εκτίθενται στα μάτια όχι μόνο των συμμαθητών τους, αλλά και σε πλήθος άλλων ανθρώπων.

Η πρόσβαση στην τεχνολογία από μεγάλο μέρος του πληθυσμού, προκάλεσε και την ανάπτυξη αυτής της νέας μορφής εκφοβισμού. Η άμεση εξοικείωση των παιδιών με την τεχνολογία και η δυσκολία των γονιών και εκπαιδευτικών να εξοικειωθούν, είναι η αχίλλειος πτέρνα της αντιμετώπισης του προβλήματος.

Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή, διεξάγεται συνήθως μέσω του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, του face book, των chat rooms και διαφόρων ιστοσελίδων. Το μεγάλο πλεονέκτημα που δίνει το διαδίκτυο σε πολλούς επίδοξους θύτες είναι η ανωνυμία. Ο θύτης με ανώνυμα ή ψεύτικα στοιχεία μπορεί να αναρτήσει προσβλητικά ή απειλητικά μηνύματα, φωτογραφίες με χυδαίο ή απειλητικό περιεχόμενο και ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα. Οι επιπτώσεις που βιώνει το θύμα είναι ντροπή, άγχος, συναισθηματικός πόνος και απέχθεια προς την τεχνολογία και το διαδίκτυο.

Τα κινητά τηλέφωνα είναι μια ακόμη πολύ χρήσιμη συσκευή για άσκηση ηλεκτρονικού εκφοβισμού, μέσω προσβλητικών ή απειλητικών γραπτών μηνυμάτων και κλήσεων. Θύτες που έχουν κινητά με ενσωματωμένη κάμερα απαθανατίζουν το θύμα τους

σε προσωπικές ή άβολες στιγμές και τις δείχνουν σε άλλους μαθητές ή τις αναρτούν στο διαδίκτυο.

Το πιο ανησυχητικό θέμα σχετικά με τον ηλεκτρονικό εκφοβισμό είναι ότι έβγαλε το σχολικό εκφοβισμό από τα στενά πλαίσια του σχολείου, μπορεί να πραγματοποιηθεί οποιαδήποτε στιγμή, είναι μεγάλο το εύρος των ατόμων που μπορούν να έχουν πρόσβαση στην ταπείνωση του θύματος και ο θύτης έχει τη δυνατότητα να διατηρήσει την ανωνυμία του.

2.3.6 Άμεσος και έμμεσος σχολικός εκφοβισμός

Ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να είναι άμεσος, να εκφράζεται δηλαδή με ανοιχτές επιθέσεις σωματικές, λεκτικές ή έμμεσος, να εκφράζεται δηλαδή συγκεκαλυμμένα μέσω της διάδοσης φημών, την απομάκρυνση από την παρέα και άλλα.

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα πολύ σοβαρό θέμα, γιατί εκτός από τις άμεσες επιπτώσεις στην ψυχοσύνθεση των παιδιών, μπορεί να έχει επίσης πολύ σοβαρές μακροπρόθεσμες επιπτώσεις εδραιώνοντας στη συνείδηση των εμπλεκόμενων μελών την απαξίωση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, την κοινωνική ανισότητα, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την δαιμονοποίηση της διαφορετικότητας.

2.4 Τα εμπλεκόμενα μέλη στο σχολικό εκφοβισμό.

2.4.1 Θύτες

Τα κοινά χαρακτηριστικά που έχουν οι θύτες είναι συνήθως η επιθετικότητα, η παρόρμηση, η υψηλή αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση, η έλλειψη άγχους, κατανόησης, συμπόνιας και ενσυναίσθησης. Τα παιδιά θύτες είναι πιο ισχυρά, αυτά που εμπλέκονται σε περιστατικά σωματικού εκφοβισμού είναι πιο δυνατά σωματικά, ενώ αυτά που εμπλέκονται σε περιστατικά των υπόλοιπων μορφών εκφοβισμού είναι πιο ισχυρές προσωπικότητες με τάσεις κυριαρχίας και ελέγχου των άλλων. Επιδιώκουν να επιβεβαιώνουν το εγώ τους και την υπεροχή τους έναντι των υπολοίπων και δεν διστάζουν να έρθουν σε δημόσια αντιπαράθεση προκειμένου να το πετύχουν.

Οι θύτες θέλουν να επιδεικνύουν τη δύναμή τους και να την εγκαθιδρύουν. Η παραβατική τους συμπεριφορά δεν περιορίζεται αποκλειστικά απέναντι στους συνομήλικούς τους, συνήθως εκδηλώνονται επιθετικά και ανυπάκουα απέναντι στους γονείς και τους φορείς του σχολείου.

Μια άλλη εκδοχή θυτών είναι παιδιά με χαμηλή αυτοεκτίμηση που επιδιώκουν μέσω επιθετικών συμπεριφορών προς τους άλλους να επιβεβαιώσουν την υπεροχή και ανωτερότητά τους και να αυξήσουν τη δημοτικότητά τους. Οι θύτες προέρχονται συχνά από οικογένειες στις οποίες εκδηλώνονται περιστατικά κακοποίησης ή από οικογένειες που έχουν επιλέξει ένα αυστηρό τρόπο ανατροφής.

Βέβαια τα παιδιά που περιγράφηκαν παραπάνω, από αυστηρές οικογένειες, με δυσλειτουργικές σχέσεις και χαμηλή αυτοεκτίμηση, αν δεν έχουν επιθετικές τάσεις, θα πάρουν το ρόλο του θύματος.

2.4.2 Θύματα

Θύματα του σχολικού εκφοβισμού γίνονται συνήθως άτομα ανασφαλή, ευαίσθητα, εσωστρεφή, ντροπαλά, ήσυχα, με χαμηλή αυτοεκτίμηση που δυσκολεύονται να συνάψουν σχέσεις φιλίας. Η έλλειψη δυναμικότητας, σωματικής και ψυχικής δύναμης τα κάνει εύκολα θύματα των επίδοξων θυτών.

Η σωματική διάπλαση, το ντύσιμο, το ότι φορούν γυαλιά είναι χαρακτηριστικά που μπορούν χρησιμοποιηθούν από τους θύτες για να τα χλευάσουν και να τα εκφοβίσουν. Γενικά στο στόχαστρο του εκφοβισμού μπαίνει οτιδήποτε διαφορετικό, ότι αποκλίνει από το μέσο όρο του περιβάλλοντος του εκφοβιστή, είτε αφορά βάρος, εθνικότητα, θρησκεία, συμπεριφορά, ακόμα και η ύπαρξη κάποιας αναπηρίας.

Τα θύματα βιώνουν άγχος και ψυχολογική αναστάτωση λόγω του εκφοβισμού, δεν καταφέρνουν να υποστηρίξουν τον εαυτό τους, να αμυνθούν, έστω να αντεπιτεθούν, συνήθως υποχωρούν και αποσύρονται ηττημένα. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα για τα παιδιά θύματα είναι ότι ένα μεγάλο ποσοστό βάλλεται από περισσότερους από ένα εκφοβιστές, βιώνοντας ένα γενικευμένο κλίμα εκφοβισμού.

2.4.3 Παρατηρητές

Ένας πολύ αμφιλεγόμενος ρόλος στα πλαίσια του σχολικού εκφοβισμού είναι ο ρόλος των παρατηρητών. Τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού λαμβάνουν χώρα παρουσία τρίτων ατόμων. Οι παρατηρητές συνήθως βιώνουν φόβο να μην βρεθούν στη θέση των θυμάτων, γι' αυτό σπάνια επεμβαίνουν, υποστηρίζουν, βοηθούν ή παίρνουν το μέρος των θυμάτων. Δυστυχώς η αδράνεια των παρατηρητών είναι ένας έμμεσα ενισχυτικός παράγοντας του εκφοβισμού, καθώς έρευνες έχουν δείξει ότι όταν οι παρατηρητές επεμβαίνουν επικριτικά έναντι των θυτών και ενισχυτικά έναντι των θυμάτων ο εκφοβισμός μειώνεται.

2.4.4 Θύτες – Θύματα

Μια άλλη κατηγορία είναι τα παιδιά που κάποιες φορές λειτουργούν σα θύτες και κάποιες σα θύματα. Όταν είναι σε ένα περιβάλλον που νιώθουν ασφάλεια μπορούν να εκφράζονται επιθετικά και να εκφοβίσουν, ενώ όταν είναι εκτός του περιβάλλοντος ασφάλειας, χάνουν τη δυναμικότητα και την αυτοπεποίθησή τους και μπορούν να γίνουν υποψήφια θύματα.

2.5 Τα αίτια

Τα αίτια που οδηγούν στην εκδήλωση φαινομένων εκφοβισμού δεν είναι τόσο απλό να απαριθμηθούν, είναι ένα περίπλοκο συνονθύλευμα αλληλεπιδράσεων που εμπλέκονται. Οι δυναμικές που αναπτύσσονται στο οικογενειακό περιβάλλον, το σχολείο, στις εξωσχολικές δραστηριότητες, στον κύκλο συνομηλίκων του παιδιού, καθώς και στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον παίζουν καταλυτικό ρόλο στην εμφάνιση του φαινομένου και της διανομής των ρόλων.

2.5.1 Οικογένεια

Το πρώτο και πιο καταλυτικό περιβάλλον μέσα στο οποίο μεγαλώνει και αναπτύσσει την προσωπικότητά του το παιδί, είναι η οικογένειά του. Η αγάπη, η ανατροφή, η καθοδήγηση και η ψυχολογική στήριξη που θα λάβει το παιδί από τους γονιούς του είναι ο πιο ουσιαστικός παράγοντας διαμόρφωσης της προσωπικότητας και της κοινωνικής

υπόστασης του παιδιού. Αν η οικογένεια δεν εντάξει ομαλά το παιδί στο κοινωνικό σύνολο, το παιδί δεν θα καταφέρει από μόνο του να συνυπάρξει ομαλά και αποτελεσματικά με τους άλλους. Η συνύπαρξή του μπορεί να έχει επιθετική ή υποχωρητική χροιά. Αν οι δυο αυτές καταστάσεις εκφράζονται με ακραίες συμπεριφορές, τα παιδιά μπορεί να πάρουν το ρόλο του θύτη η του θύματος.

Η κατηγορία των υπερβολικά ελαστικών γονιών, που δεν καταφέρνουν να θέσουν όρια στις επιθυμίες και τη συμπεριφορά των παιδιών τους, ανατρέφουν παιδιά που νομίζουν ότι μπορούν να συμπεριφέρονται ανεξέλεγκτα χωρίς επιπτώσεις.

Η κατηγορία των αδιάφορων γονιών, όχι μόνο αποτυγχάνουν να αναπτύξουν τους δεσμούς αγάπης και σύνδεσης που έχουν ανάγκη τα παιδιά, αλλά τους δημιουργούν την αίσθηση ότι είναι ανεπιθύμητα. Ως επακόλουθο το παιδί είναι εύκολο να υιοθετήσει μια επιθετική συμπεριφορά.

2.5.2 Σχέσεις παιδιών με γονείς

Η σχέση των παιδιών με τους γονείς τους μπορεί να ενισχύσει τη δημιουργία μιας προσωπικότητας θύτη ή θύματος. Η ανατροφή σε ένα σπίτι που επικρατούν ακραίες συμπεριφορές, μπορεί να οδηγήσει το παιδί στην πεποίθηση ότι όλες οι σχέσεις λειτουργούν με άξονα την επιβολή της θέλησης του πιο ισχυρού, με όποιο τρόπο και αν εκλαμβάνεται η ισχύς. Ο τρόπος που σχετίζονται τα μέλη της οικογένειας οι συμπεριφορές επιθετικότητας ή παθητικότητας που υιοθετούνται, είναι πολύ εύκολο να αναπαραχθούν από τα παιδιά σε άλλα περιβάλλοντα όπως το σχολείο. Τα παιδιά είναι μιμητικά όντα και όταν βρίσκονται σε μια στρεσογόνα κατάσταση, συνήθως αναπαράγουν μια οικεία συμπεριφορά για να αντιμετωπίσουν την κατάσταση, είτε επιθετική ως θύτες, ή αμυντική-παθητική ως θύματα. Επιπλέον η συμπεριφορά ενός παιδιού στο σχολείο μπορεί να είναι μια έμμεση απάντηση σε θέματα που αντιμετωπίζει στην οικογένειά του.

Ο προμετωπιαίος φλοιός που θεωρείται υπεύθυνος για την ανάπτυξη της κοινωνικής συμπεριφοράς τους ανθρώπου, της κοινωνικής αλληλεπίδρασης και ευαισθητοποίησης, αναπτύσσεται κατά την παιδική ηλικία και δικαιολογεί τις τάσεις επιθετικότητας και αντικοινωνικότητας των παιδιών. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι οι γονείς πρέπει να έχουν ανοχή στην επιθετικότητα των παιδιών τους και να την αντιμετωπίζουν ως φυσιολογική, γιατί τα παιδιά μεγαλώνοντας συνηθίζουν και μαθαίνουν να λειτουργούν σε αυτό το πλαίσιο επιθετικής αλληλεπίδρασης με τους άλλους. Φυσικά η διαπαιδαγώγηση δεν πρέπει να

ενέχει επιθετικές μεθόδους, επειδή όπως ειπώθηκε προηγουμένως το παιδί μπορεί να αναπαράγει την επιθετικότητα που βιώνει σε άλλα πλαίσια ως θύτης ή να αποδεχτεί την επιθετικότητα ως κάτι φυσιολογικό στη ζωή του και να πάρει το ρόλο του θύματος. Επιπλέον οι γονείς θα πρέπει να φροντίζουν και να προστατεύουν τα παιδιά τους εντός πλαισίων, να αφήνουν τα παιδιά τους να παίρνουν πρωτοβουλίες και να αναπτύσσουν την ανεξαρτησία τους, ώστε να είναι ικανά να υπερασπίζονται τον εαυτό τους και να δημιουργούν σχέσεις ισότητας με τους συνομήλικούς τους. Η έλλειψη προσωπικής δύναμης σχετίζεται εύκολα με τη θυματοποίηση.

Οι έφηβοι που λαμβάνουν μέρος σε αποφάσεις δεν εμπλέκονται συνήθως σε περιπτώσεις θυματοποίησης, σε αντίθεση με τους έφηβους των οποίων οι γονείς λαμβάνουν αποφάσεις για αυτούς που γίνονται συνήθως δέκτες εκφοβισμού (Nation, Vieno, Perkins, & Santinello, 2008).

2.5.3 Παιδική κακοποίηση

Η ανάπτυξη ενός παιδιού κάτω από συνθήκες κακοποίησης δεν του δίνει τη δυνατότητα να αναπτύξει την ικανότητα αυτορρύθμισης των συναισθημάτων του και των συμπεριφορών του. Τα παιδιά που μεγαλώνουν σε ένα βίαιο περιβάλλον ακόμη και ως θεατές, βιώνουν μακροχρόνιες καταστάσεις ψυχικής αναταραχής και τους είναι πολύ δύσκολο ακόμη και όταν αποσυρθούν από το στρεσογόνο περιβάλλον να ρυθμίσουν και να ισορροπήσουν τα συναισθήματά τους και την ψυχική τους κατάσταση. Μαθαίνουν να σχετίζονται με τους άλλους με ένα προσεκτικό και δειλό τρόπο και ελέγχουν πάντα το κοινωνικό τους περιβάλλον για σημάδια θυμού και αποδοκιμασίας. Η άλλη πιθανότητα είναι να ενστερνιστούν τόσο βαθιά την κακοποίηση που βίωσαν, ώστε να την αναπαράγουν στις ενήλικες σχέσεις τους ως θύματα ή θύτες. Εν γένει οι ενήλικες σχέσεις των παιδιών που κακοποιούνται συνήθως διέπονται από φόβο, δυσπιστία, εχθρότητα και αδυναμία επίλυσης προβλημάτων, που φυσικά εμποδίζουν την ανάπτυξη υγιών σχέσεων.

Ο τρόπος με τον οποίο ένας άνθρωπος σχετίζεται με τους άλλους (Wolfe, Crooks, Chiodo, & Jaffe, 2009) είναι μια διαδικασία που τη μαθαίνει από την αρχή της ζωής του και τη χτίζει με κάθε σχέση που αναπτύσσεται στη ζωή του. Γι' αυτό το λόγο η έκθεση σε αφιλόξενες, καταπιεστικές, εξαναγκαστικές ή εχθρικές σχέσεις από μικρή ηλικία, σηματοδοτούν την ψυχολογική εξέλιξη του παιδιού και τα μοτίβα των μελλοντικών του σχέσεων. Είναι πολύ πιθανό ένα παιδί που κακοποιείται, να αναπαράγει αυτά τα πρότυπα

συμπεριφοράς και τις σχέσεις κακοποίησης και εκμετάλλευσης στα παιδικά του χρόνια σε καταστάσεις σχολικού εκφοβισμού, στην εφηβεία του και στην ενηλικίότητα του σε σχέσεις ανισορροπίας ως θύτης ή θύμα.

2.5.4 Εκφοβισμός και σεξουαλική παρενόχληση

Καθώς τα παιδιά μεταβαίνουν στην περίοδο της εφηβεία βιώνουν τόσες αλλαγές, ο ρόλος που θα αναλάβουν λόγω του φύλου τους και οι προσδοκίες των άλλων και των ίδιων για την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς τους, είναι εξαιρετικά στρεσογόνες αιτίες. Σε αυτή την ηλικία ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να πάρει μια άλλη αποτρόπαιη μορφή τη σεξουαλική παρενόχληση. Τα παιδιά που έχουν γίνει κοινωνικοί σχέσεων που βασίζονται στο μοτίβο του θύτη-θύματος, είναι εύκολο να πέσουν στην παγίδα της παρενόχλησης από συνομήλικους, αφού αυτό το είδος σχέσης είναι οικείο. Το πείραγμα μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε σεξουαλικό υπονοούμενο και πλέον ανοίγει ο δρόμος των πιο ακραίων περιπτώσεων του σεξουαλικού εκφοβισμού, της παρενόχλησης, του εξαναγκασμού και της σεξουαλικής βίας.

Η επιθυμία των εφήβων να γίνουν αποδεκτοί από τους συνομήλικούς τους και να ανταποκριθούν στις προσδοκίες τους, τους κάνουν πολλές φορές δεκτικούς σε συμπεριφορές και ρόλους προσβλητικούς ή ανάρμοστους. Για να βιώνουν την ασφάλεια ότι θα παραμείνουν μέσα στην παρέα, είναι ικανοί να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους στα πρότυπα και την κουλτούρα των υπολοίπων, έστω και αν ενσωματώνουν την επιθετικότητα, την παρενόχληση και τη βία.

Οι ομοφοβικές και μισογυνικές τάσεις στους εφήβους είναι πολύ συχνό φαινόμενο και τέτοιου είδους προσβολές χρησιμοποιούνται κατά κόρον μεταξύ τους. Ο κομφορμισμός στους εφήβους είναι πολύ έντονος, οπότε η πιο συχνή προσβολή για ένα αγόρι είναι το αποκαλέσουν ομοφυλόφιλο. Οι έφηβοι που νιώθουν την ανάγκη να υπερασπίσουν τον εαυτό τους από τον εξευτελισμό, επιδεικνύουν την αρρενωπότητα με όχι πάντα πολιτισμένη συμπεριφορά. Αυτή η προσπάθεια για ανάδειξη της αρρενωπότητας, οδηγεί σε αποφυγή από οτιδήποτε αφορά τη θηλυκή υπόσταση και το θηλυκό γένος, που καταλήγει σε μισογυνισμό.

2.5.5 Η βία στις εφηβικές σχέσεις ζευγαριών

Πως θα βρεθούν οι ισορροπίες σε μια ηλικία που ανάμικτα, αντιφατικά συναισθήματα κυριαρχούν, η φυσιολογία του σώματος αλλάζει, η σεξουαλικότητα ξυπνάει και έρχονται σε σύγκρουση με τις ομοφοβικές και μισογυνικές τάσεις του σχολικού περιβάλλοντος;

Περιστατικά κακοποίησης στο σπίτι, η επιθετικότητα των συνομήλικων και η βία που προβάλλεται κατά κόρον στην τηλεόραση και τα παιχνίδια. Η κακοποίηση και η έκθεση των παιδιών στην ενδοοικογενειακή βία προδιαθέτει τα παιδιά σε καταστάσεις απειλής, φόβου και διαμάχης. Τα παιδιά που έχουν μεγαλώσει σε περιβάλλοντα κακοποίησης συνήθως συνάπτουν σχέσεις με το ίδιο και το αντίθετο φύλο με λιγότερη ενσυναίσθηση του άλλου, χάνουν εύκολα την αυτοσυγκράτησή τους και έχουν μειωμένη αποτελεσματικότητα στην επίλυση διαφορών. Επιπλέον είναι σε διαρκή επαγρύπνηση για να διακρίνουν δυσάρεστα γεγονότα, που μπορεί να φτάσει τα όρια της υπερβολής.

Δυστυχώς λίγοι έφηβοι συνειδητοποιούν τη δυσλειτουργική τους συμπεριφορά και αναλαμβάνουν την ευθύνη των πράξεών τους. Υπάρχουν κάποιες διαφορές στην μελλοντική συμπεριφορά των κακοποιημένων παιδιών σε σχέση με το φύλο (Wolfe, Crooks, Chiodo, & Jaffe, 2009), τα κορίτσια έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να παρουσιάσουν συναισθηματική ανισορροπία, όπως θυμός, κατάθλιψη, άγχος, συμπτώματα που μπορούν να παρουσιάσουν και τα αγόρια, μόνο τα αγόρια όμως παρουσιάζουν μεγάλες πιθανότητες να υιοθετήσουν επιθετική συμπεριφορά, αλλά και να ασκήσουν φυσική κακοποίησης απέναντι στις συντρόφους τους.

2.5.6 Σχολείο

Αμέσως μετά την οικογένεια το σχολείο θα πάρει το ρόλο του παιδαγωγού και του φορέα που με οργανωμένες διαδικασίες και επιστημονικές μεθόδους θα φροντίσει εκτός από την εκπαίδευση του παιδιού, να το εντάξει ομαλά στο κοινωνικό σύνολο και την κοινωνική ζωή. Στόχος των εκπαιδευτικών είναι η μετάδοση της γνώσης, η διευκόλυνση της ψυχολογικής προσαρμογής των παιδιών στο ευρύτερο περιβάλλον του σχολείου και η ομαλή ένταξη του παιδιού στο κοινωνικό σύνολο ως ενεργός και ευαισθητοποιημένος πολίτης.

Η μέθοδος της αξιολόγησης των μαθητών μπορεί να γεννήσει επιθετικότητα. Αν ο εκπαιδευτικός αφήσει να εννοηθεί ότι η αξιολόγηση των μαθητών γίνεται με αποκλειστικά

κριτήρια την επίδοση στα μαθήματα και αυτή η αξιολόγηση, είναι αρκετή να θέσει τους μαθητές σε κατηγορίες, κάποιοι μαθητές μπορεί να νιώσουν περιθωριοποιημένοι λόγω της αποτυχίας τους, αναπτύσσοντας επιθετικές και βίαιες τάσεις προς εκείνους που θεωρούνται «καλοί» μαθητές.

Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να εμφυσούν την αξία της συνεργασίας και της ομαδικότητας, κάθε μαθητής έχει ικανότητες και δεξιότητες που μπορούν να αξιοποιηθούν κατάλληλα στα πλαίσια μιας ομάδας και να συντονίσουν πολύ γόνιμες συνεργασίες μεταξύ μαθητών με αξιόλογα αποτελέσματα. Αντιθέτως τα σχολεία που υιοθετούν μεθόδους διδασκαλίας και αξιολόγησης που αναπτύσσουν την ιδέα του ανταγωνισμού και της ατομικής προσπάθειας, εντείνουν την μοναχικότητα κάποιων παιδιών, αυξάνουν τον ανταγωνισμό που αναπτύσσεται μεταξύ τους και τροφοδοτούν φαινόμενα εκφοβισμού.

2.5.7 Σχέσεις με εκπαιδευτικούς

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού είναι καθοριστικός στο θέμα του σχολικού εκφοβισμού, γι' αυτό θα πρέπει να είναι πολύ προσεκτικός ώστε η συμπεριφορά του να αποδοκιμάζει τον εκφοβισμό σε όλες τις σχολικές δραστηριότητες. Είναι εντυπωσιακό πόσο μεγάλο ρόλο παίζουν οι εκπαιδευτικοί στη χειραφέτηση των μαθητών τους (Nation, Vieno, Perkins, & Santinello, 2008). Θα πρέπει επομένως να δίνουν μεγάλη βαρύτητα στην ενθάρρυνση των μαθητών να εκφράζουν τις σκέψεις τους, τη γνώμη τους και να υποστηρίζουν τις επιλογές τους. Αποδυναμωμένες σχέσεις μαθητών-εκπαιδευτικών προβλέπουν συνήθως φαινόμενα εκφοβισμού και από τις δύο πλευρές.

Βέβαια η επιτήρηση και παρέμβαση σε θέματα σχολικού εκφοβισμού δεν είναι μια απλή υπόθεση. Είναι εύκολο να λέμε ότι οι δάσκαλοι πρέπει να παρεμβαίνουν αποτελεσματικά σε περιστατικά σχολικού εκφοβισμού, να ενθαρρύνουν τους μαθητές που είναι χαμηλών τόνων, να συμμετέχουν πιο ενεργά στις σχολικές δραστηριότητες, να αναλαμβάνουν πρωτοβουλίες, να μοιράζονται τις απόψεις τους, να εκφράζουν τις επιθυμίες τους και να φροντίζουν ώστε να αναπτύσσονται σχέσεις αμοιβαιότητας μεταξύ των συμμαθητών. Είναι δύσκολο όμως αυτή η ενδιαφέρουσα και αποτελεσματική προσέγγιση να υλοποιηθεί.

Η υλοποίηση αυτών των προγραμμάτων καθίσταται ακόμη πιο δύσκολη όταν τα παιδιά έχουν υποστεί εκφοβισμό για μεγάλο χρονικό διάστημα και έχουν ταυτιστεί με το ρόλο του θύματος. Δεν είναι λίγες οι περιπτώσεις των παιδιών που εμπλέκονται στον

εκφοβισμό και στις δύο πλευρές, ενίοτε ως θύματα και ενίοτε ως θύτες. Αυτές είναι οι πιο δύσκολες περιπτώσεις παιδιών, αφού έχουν αποδεχτεί τον εκφοβισμό ως την πραγματικότητα στη ζωή τους και με την ίδια φυσικότητα που τον δέχονται, τον ασκούν. Τα παιδιά αυτά βιώνουν την επιβολή μέσω της ισχύος ως το νόμο που διέπει τη ζωή τους, οπότε καθίσταται ένα πραγματικά δύσκολο έργο για τους αρμόδιους να μετατρέψουν αυτό το μοτίβο διαβίωσης, σε ένα μοτίβο διαβίωσης που διέπεται από χαρακτηριστικά ισότητας και δημοκρατίας (Γιαννακουδάκης, 2006).

Σε αυτές τις περιπτώσεις δεν αρκεί η παρέμβαση του εκπαιδευτικού, η προσπάθεια των γονιών και η καλή θέληση των συνομηλίκων, είναι απαραίτητη η παρέμβαση των ειδικών.

2.5.8 Συνομήλικοι

Καθώς τα παιδιά προχωρούν προς την εφηβική ηλικία, όλο και πιο σημαντικό ρόλο στη ζωή τους παίζουν οι φίλοι τους που συνήθως είναι συνομήλικοι και προέρχονται από το σχολείο ή από άλλες εξωσχολικές δραστηριότητες. Ο ρόλος των συνομηλίκων παίζει καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη νέων συμπεριφορών και την διαμόρφωση της προσωπικότητας. Μέσα από τις παρέες των συνομηλίκων τα παιδιά αναπτύσσουν τις κοινωνικές τους ικανότητες και δεξιότητες διαπροσωπικών σχέσεων. Στην ηλικία αυτή είναι πολύ έντονη η ανάγκη των εφήβων να ανήκουν σε μια ομάδα που τη συνδέουν στενές σχέσεις φιλίας. Μέσω αυτών των ισχυρών δεσμών φιλίας το παιδί θα προσπαθήσει να βρει τις αξίες και τις πεποιθήσεις με τις οποίες επιθυμεί να ταυτιστεί.

Η παρέα των συνομηλίκων είναι ο πιο ισχυρός και ουσιαστικός φορέας κοινωνικοποίησης, αν τα παιδιά δεν καταφέρουν να δημιουργήσουν σχέσεις φιλίας, δεν καταφέρνουν να προσαρμοστούν κοινωνικά ομαλά και είναι πιθανόν να αναπτύξουν αντικοινωνικές, επιθετικές, ακόμα και βίαιες συμπεριφορές. Αλλά και μέσα στις ομάδες συνομηλίκων, οι ισορροπίες που δημιουργούνται ανάμεσα στις σχέσεις των ατόμων, παίζουν καταλυτικό ρόλο στην ανάπτυξη της κοινωνικής υπόστασης των παιδιών.

Ο εκφοβισμός είναι κατά βάθος μια επίδειξη ισχύος για τους έφηβους. Ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι κατά τη διάρκεια της εφηβείας συμβαίνουν τόσες αλλαγές σε σωματικό και ψυχολογικό επίπεδο καθώς και η ανάπτυξη της σεξουαλικότητας, οπότε η εδραίωση της κυριαρχίας γίνεται φλέγον θέμα ιδιαίτερα στα αγόρια. Όσο και αν φαίνεται παράξενο οι θύτες είναι δημοφιλείς για κάποια άτομα, αυτό τους δίνει ένα ακόμα ισχυρό κίνητρο για την εγκαθίδρυση της συμπεριφορά τους.

Έρευνες που αφορούν την προσωπικότητα των εφήβων-θυμάτων, αναδεικνύουν προσωπικότητες χωρίς αυτοπεποίθηση και αυτοεκτίμηση, ντροπαλές, διακριτικές, προσεκτικές, δεν απαντούν στα πειράγματα, και επιθυμούν την αποδοχή των άλλων, ακόμα και των εκφοβιστών τους. Η συμπεριφορά τους είναι υποχωρητική και πειθήνια ακόμα και πριν τον εκφοβισμό τους. Το μοντέλο της υπάκουης-υποχωρητικής συμπεριφοράς γενικεύεται σε όλες τις διαπροσωπικές τους σχέσεις, γεγονός που δεν τους δίνει τη δυνατότητα να δημιουργήσουν επαρκείς κοινωνικές σχέσεις.

Καθώς οι έφηβοι μεγαλώνουν, αποκτούν μεγαλύτερη ανεξαρτησία στη σχέση τους με τους γονείς τους, γίνονται πιο ανεξάρτητοι, αυτόρκεις, αποκτούν αυτοπεποίθηση και είναι πιο ικανοί να υπερασπίσουν τον εαυτό τους, οπότε είναι φυσιολογικό στο τέλος της εφηβείας να μειώνονται δραματικά τα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού.

Οι γονείς που αποφασίζουν για τα παιδιά τους χωρίς καν να τα ρωτούν, τους δημιουργούν οικειότητα με το φαινόμενο του εκφοβισμού, είτε ως θύτες ή ως θύματα. Ενώ εκείνοι που συζητούν με τα παιδιά τους και παίρνουν κοινές αποφάσεις, τα παροτρύνουν σε ένα μοντέλο υγιούς, δημοκρατικής κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Οι περισσότεροι έφηβοι αναπτύσσουν σχέσεις ισότητας με τους συνομήλικούς τους, υπάρχει βέβαια και ένα ποσοστό που παραμένει παθητικό και αφήνει τους άλλους να παίρνουν τις αποφάσεις. Τα παιδιά που δέχονται μακροχρόνιο εκφοβισμό τείνουν να παρουσιάζουν αδυναμία λήψης αποφάσεων στις σχέσεις τους με τους άλλους και δυσκολίες κοινωνικοποίησης.

Υπάρχουν περιπτώσεις που οι ομάδες συνομηλίκων συνηθίζουν να λειτουργούν περιστασιακά ή επανειλημμένα ως εκφοβιστές. Οι σχέσεις εμπιστοσύνης που χτίζονται μεταξύ των παιδιών, βοηθούν τα επιθετικά παιδιά να επηρεάσουν τα πιο ειρηνικά μέλη της ομάδας προς την υιοθέτηση μιας επιθετικής συμπεριφοράς προς τρίτα άτομα. Τα παιδιά δεν έχουν συγκροτήσει ακόμα μια ισχυρή προσωπικότητα και είναι εύκολο να αποπροσανατολιστούν και να υιοθετήσουν αντικοινωνικά πρότυπα συμπεριφοράς από παιδιά με πιο δυναμικές προσωπικότητες. Η ιδέα της ομάδας καταπατούν και εξαλείφουν τα ατομικά χαρακτηριστικά. Επιπλέον μέσα από την κάλυψη της ομάδας, ένα παιδί μπορεί να προβεί σε πράξεις που θα δίσταζε να προβεί με ατομική του ευθύνη.

2.6 Ο σχολικός εκφοβισμός ως μέσο επίδειξης ισχύος. Ανάπτυξη σχέσεων ισχύος στην οικογένεια, το σχολείο, τις παρέες συνομηλίκων

Η έννοια της ανισορροπία της δύναμης (Nation, Vieno, Perkins, & Santinello, 2008) των παιδιών είτε είναι σωματική, πνευματική ή ψυχολογική είναι η βασική αφορμή των φαινομένων του σχολικού εκφοβισμού. Συνήθως οι πιο σωματώδεις μαθητές εκφοβίζουν τους πιο αδύναμους σωματικά, οι πιο έξυπνοι, τους πιο αδύναμους πνευματικά και εκείνοι με πιο ισχυρή προσωπικότητα, τις πιο ανίσχυρες προσωπικότητες, δηλαδή τα παιδιά που είναι πιο ντροπαλά, χαμηλών τόνων.

Το πρόβλημα του εκφοβισμού έγκειται λοιπόν στη δύναμη. Κάποιος έχει δύναμη και προσπαθεί να την ασκήσει σε αυτούς που τη στερούνται. Με άλλα λόγια ο πιο δυνατός σε κάποιο τομέα προσπαθεί να επηρεάσει, χειραγωγήσει, επιβληθεί σε κάποιον που υπολείπεται δύναμης. Οπότε η ισχύς που κάθε φορά επιβάλλεται ποικίλει ανάλογα με τη δυαδική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στον ισχυρό και τον αδύναμο.

Ας δούμε τι θα μπορούσε να προσφέρει η χειραφέτηση του πιο αδύναμου μέρους της δυάδας. Με τον όρο χειραφέτηση στη συγκεκριμένη περίπτωση εννοούμε την ενδυνάμωση του ατόμου, φυσική, πνευματική ή ψυχολογική, ώστε να είναι ικανό να υπερασπίσει τον εαυτό του. Η χειραφέτηση φαίνεται να είναι μια πιο ικανή και σταθερή λύση τόσο για ένα άτομο όσο και για μια ομάδα. Η προσπάθεια της χειραφέτησης είναι μια διαδικασία που μπορεί να ξεκινήσει με την ενεργή συμμετοχή σε μια κοινωνική ομάδα, μέσω συμμετοχής σε συζητήσεις, ανάληψης ευθυνών και λήψης αποφάσεων. Μέσω της χειραφέτησης ένα άτομο καταφέρνει να επικοινωνήσει και να θέσει τον εαυτό του επί ίσοις όροις, να αναδείξει τις δυνατότητές του και να τις αξιοποιήσει, να συνεργαστεί αποτελεσματικά και εν τέλει γίνεται πιο ικανό να επιτύχει τους στόχους του και να υπερασπίζεται τον εαυτό του και τα δικαιώματά του, όταν αυτά θίγονται, αρχικά μέσα στην ομάδα του, στα πλαίσια του σχολείου και μετά στα ευρύτερα πλαίσια της κοινωνίας.

Σε μια προσπάθεια διερεύνησης των σχέσεων που αναπτύσσονται σε περιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού, πραγματοποιήθηκε έρευνα (Nation, Vieno, Perkins, & Santinello, 2008) που θέλησε να αξιολογήσει τις θέσεις του ισχυρού και του θύματος που λαμβάνουν οι έφηβοι, αναλύοντας την επιρροή που έχουν σε αυτούς, οι σημαντικές σχέσεις της ζωής τους, όπως με τους γονείς και τους κοντινούς τους φίλους. Στην ουσία η έρευνα αυτή θα μπορούσε να αφορά την τάση απόκτηση ισχύος σε μια ομάδα, για κυριαρχία και κοινωνική κατάταξη. Όταν μιλάμε για απόκτηση ισχύος σε μια ομάδα, στην ουσία εννοούμε ποιος έχει

πρόσβαση σε πηγές κύρους, που μπορεί να είναι παιχνίδια στην περίπτωση των παιδιών ή ένας περιζήτητος σύντροφος στην περίπτωση των εφήβων. Η πρόσβαση σε πηγές κύρους με την επίδειξη ισχύος είναι κάτι πολύ συνηθισμένο στον κόσμο των ενηλίκων αλλά με πιο διακριτικές μεθόδους, αντίστοιχα τα παιδιά με ευκολία επιδεικνύουν την ισχύ τους έναντι άλλων προκειμένου να έχουν πρόσβαση στις πηγές, από το χαρτζιλίκι του θύματος μέχρι την επίδειξη της ισχύος τους για να προκαλέσουν το θαυμασμό των τρίτων. Η χειραφέτηση ενός ενήλικα που καταπατούνται τα δικαιώματά του έχει δείξει η ιστορία ότι λειτουργεί αποτελεσματικά στην δικαίωσή του. Ο αγώνας των γυναικών που ζητούσαν ίσα δικαιώματα με τους άντρες δικαιώθηκε με την χειραφέτηση των γυναικών, ομοίως ο αγώνας των έγχρωμων, θρησκευτικών και άλλων μειονοτήτων. Μόνο όταν ο «αδύναμος» στάθηκε γενναίος υπερασπιστής του εαυτού του, κατάφερε να αποκτήσει πρόσβαση στις διαθέσιμες πηγές, να ισχυροποιήσει τη θέση του πολιτικά, κοινωνικά, εκπαιδευτικά και οικονομικά.

2.7 MME

Η επίδραση των MME και κυρίως της τηλεόρασης είναι δραματικά έντονη στην ψυχοσύνθεση των παιδιών. Η σκηνές βίας που προβάλλονται συνεχώς, δημιουργούν μια αίσθηση οικειότητας μεταξύ των παιδιών και των βίαιων πράξεων. Στην αρχαία ελληνική τραγωδία, δεν προβάλλονταν ποτέ βίαιες πράξεις στην σκηνή, οποιοδήποτε βίαιο γεγονός συνέβαινε, το ανήγγειλε κάποιος ηθοποιός. Σήμερα τα MME στο βωμό της τηλεθέασης, προβάλλουν συνεχώς αποτρόπαιες σκηνές βίας, χωρίς να διστάζουν, χωρίς να αναλογίζονται τις επιπτώσεις στην ψυχοσύνθεση των παιδιών. Ακόμη και οι παιδικές εκπομπές βρίθουν βίας και επιθετικότητας. Τα παιδιά συχνά συγχέουν τη φαντασία και την πραγματικότητα, οπότε είναι πιο εύκολο να επηρεαστούν από τους επιθετικούς χαρακτήρες των παιδικών εκπομπών, κινουμένων σχεδίων και ψηφιακών παιχνιδιών.

Οι παιδικές εκπομπές όχι μόνο δεν διέπονται από δεοντολογία σεβασμού στην ψυχική ανάπτυξη του παιδιού, αλλά εσκεμμένα στο βωμό της τηλεθέασης ενσωματώνουν τη βία και την επιθετικότητα. Τα παιδιά συνήθως αναπαράγουν τις πράξεις επιθετικότητας και βίας που παρακολουθούν. Η καθημερινή έκθεση στη βία, την μετατρέπει σε ένα φυσιολογικό, καθημερινό φαινόμενο και εμμέσως αλλά επιτυχώς την εντάσσει στην καθημερινότητα του παιδιού, στην διαδικασία επίλυσης προβλημάτων, στις κοινωνικές

συναναστροφές του. Φυσικά τα παιδιά που έχουν μια προδιάθεση στην επιθετικότητα, ενθαρρύνονται ακόμα περισσότερο να την εντάξουν στην καθημερινότητά τους.

2.8 Κοινωνικό περιβάλλον

Τα παιδιά μεγαλώνουν σε ένα βίαιο περιβάλλον. Η βία είναι μέρος της καθημερινότητάς τους. Δεν χρειάζεται να υπάρχουν συγκρούσεις και βίαιες πράξεις στο κοινωνικό περιβάλλον του παιδιού για να αναπτύξει επιθετικές τάσεις. Αρκεί που μεγαλώνει σε ένα πλαίσιο που η ανισότητα, η ανισονομία και οι διακρίσεις είναι καθημερινό φαινόμενο. Η έλλειψη μια κοινωνίας που τα παιδιά θα έχουν ίσα δικαιώματα στη μόρφωση, τη στέγη, την ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και την εργασία, γεννούν επιθετικά ένστικτα και συμπεριφορές. Η κοινωνία θα έπρεπε να είναι το μέσο στήριξης και προσωπικής ανάπτυξης του παιδιού, στην πραγματικότητα όμως είναι ένα μέσο πίεσης και αφαίμαξης.

Τα παιδιά στην Ελλάδα μεγάλωναν με το φόβο της ανεργίας, τώρα πια μεγαλώνουν με ένα γενικευμένο άγχος για το μέλλον. Η βία κάποιες φορές είναι η έκφραση της αντίθεσης σε ένα νοσηρό σύστημα που χρήζει άμεσης αλλαγής. Είναι λοιπόν πολύ σημαντικό να εξετάσουμε το θέμα από όλες τις πλευρές, η βία στα σχολεία δεν αντικατοπτρίζει μια δυσλειτουργική προσωπικότητα, αλλά ένα δυσλειτουργικό περιβάλλον, για να θεραπεύσουμε το σύμπτωμα, πρέπει να εξετάσουμε το πρόβλημα στο βάθος και την έκταση που πραγματικά εκτείνεται.

2.9 Ψυχολογικά χαρακτηριστικά απάθειας

Στις στατιστικές μελέτες τις τελευταίας δεκαετίας (Viding, Simmonds, Petrides, & Frederickson, 2009) δείχνουν ότι ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα συνηθισμένο παγκόσμιο πρόβλημα που σε γενικές γραμμές οι στατιστικές έρευνες δείχνουν να κυμαίνεται μεταξύ 9% και 25% των μαθητών, η διακύμανση εκτός από τη γεωγραφική τοποθεσία εξαρτάται και από σημαντικούς παράγοντες όπως το είδος του εκφοβισμού, η ηλικία, το φύλο.

Εκτός από τη σχέση θύτη-θύματος, πολύ σημαντικό ρόλο στον εκφοβισμό παίζουν και οι αμέτοχοι, τα παιδιά μάρτυρες, που συνήθως από φόβο μη βρεθούν στη θέση του θύματος δεν επεμβαίνουν ακόμα και όταν γίνονται αυτόπτες μάρτυρες περιστατικών βίας. Δυστυχώς όμως η σιωπή τους ενισχύει τη στάση των θυτών, αφού με την σιωπή νιώθουν

ότι κερδίζουν την αποδοχή και την επιβράβευση τους. Τα παιδιά μάρτυρες διακρίνονται από χαρακτηριστικά αναληθσίας και απάθειας, έλλειψη ενσυναίσθησης και ενοχής και εν γένει ρηχά αισθήματα. Σε κάποιες περιπτώσεις μάλιστα τα παιδιά δεν συνειδητοποιούν τη σοβαρότητα της κατάστασης και διασκεδάζουν με τον εκφοβισμό συμμαθητών τους. Το επόμενο βήμα είναι η προσχώρηση σε ομάδες θυτών.

Τα παιδιά θύτες δεν έχουν ενσυναίσθηση για τα παιδιά που εκφοβίζουν, δεν κατανοούν ότι διαπράττουν αντικοινωνικές πράξεις με ισχυρό αντίκτυπο στο άτομο που τις δέχεται. Επίσης δεν δείχνουν κατανόηση στο νόημα της τιμωρίας και κινητοποίηση για βελτίωση της συμπεριφοράς. Τα άτομα με χαρακτηριστικά απάθειας είναι πιο εύκολο να γίνουν θύτες λόγω της μειωμένης τους ικανότητας να κατανοούν το άγχος που βιώνουν οι συνάνθρωποι τους, της ρηχής ικανότητας να κατανοούν τα συναισθήματα των άλλων και της έλλειψης συναισθημάτων ενοχής.

Ως άμεσο θύτη ορίζει το άρθρο (Viding, Simmonds, Petrides, & Frederickson, 2009) το άτομο που ενοχλεί συνήθως άλλα άτομα σωματικά ή λεκτικά, τα πειράζει, ή κάνει διάφορα ενοχλητικά πράγματα για να τους προκαλέσει κακό. Ως έμμεσο θύτη ορίζει το άτομο που διαδίδει δυσάρεστες φήμες για κάποιο άλλο, λέει πράγματα για τρίτους πίσω από την πλάτη τους, με σκοπό να χάσουν τους φίλους και τις παρέες τους και να μείνουν εκτός του φιλικού και σχολικού κύκλου, μόνοι και στεναχωρημένοι.

Η εν λόγω μελέτη κατέληξε ότι τα χαρακτηριστικά απάθειας ενός παιδιού συνδέονται με το άμεσο εκφοβισμό, όχι όμως τον έμμεσο. Αυτό μπορεί να εξηγηθεί επειδή ο άμεσος εκφοβισμός ενέχει άμεση και φυσική αντιπαράθεση με το θύμα, που τη διευκολύνει αν ο δράστης υπολείπεται κατανόησης του άγχους και των δυσάρεστων συναισθημάτων που βιώνει το θύμα του.

Το ίδιο ισχύει και για ένα ενήλικα που παρουσιάζει έλλειμμα ενσυναίσθησης, μπορεί να ασκήσει πιέσεις φυσικού, λεκτικού, ή συναισθηματικού τύπου προκειμένου να επιτύχει τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις του χωρίς να αναλογιστεί το ψυχολογικό αντίκτυπο που θα προκαλέσει στο θύμα του.

Από την άλλη οι έμμεσοι θύτες έχουν πιο εύκολο έργο αφού μπορούν να εφαρμόσουν το έργο τους χωρίς να έρθουν σε άμεση και φυσική αντιπαράθεση με το θύμα τους. Χρησιμοποιούν τρίτους για να διαδώσουν ψευδείς φήμες, χωρίς να έρθουν αντιμέτωποι με το άγχος και τα δυσάρεστα συναισθήματα που βιώνουν τα θύματά τους. Αυτό μπορεί να εξηγήσει πως ακόμη και άτομα που δεν χαρακτηρίζονται από συναισθήματα απάθειας μπορούν να ασκήσουν εκφοβισμό.

Όσο αφορά τις διαφορές μεταξύ των δύο φύλων, τα αγόρια παρουσίαζαν πιο συχνά συναισθήματα απάθειας γι' αυτό πιο συχνά παρουσιάζονται να εμπλέκονται σε καταστάσεις άμεσου εκφοβισμού. Ενώ τα κορίτσια παρόλο που προκύπτει να είναι πιο συναισθηματικά και με ισχυρότερη ενσυναίσθηση εμπλέκονται πιο συχνά σε περιπτώσεις έμμεσου εκφοβισμού, αφού δε χρειάζεται να έρθουν σε επαφή με τα δυσάρεστα συναισθήματα του θύματός τους. Επίσης τα παιδιά που βιώνουν προβλήματα συμπεριφοράς φαίνονται να είναι συνήθως πιθανοί θύτες τόσο στα αγόρια όσο και στα κορίτσια.

Πορίσματα αρκετών ερευνών καταλήγουν ότι τα χαρακτηριστικά απάθειας συνήθως συνυπάρχουν με προβλήματα συμπεριφοράς και αυτά τα δύο συσχετίζονται με τάσεις υπερκινητικότητας, αντικοινωνικές συμπεριφορές και προβλήματα ομαλής συνύπαρξης με συνομήλικους.

Το πρόβλημα λοιπόν φαίνεται ότι θα μπορούσε να αντιμετωπιστεί αν οι θύτες αντιλαμβάνονταν το άγχος και τα ψυχοφθόρα συναισθήματα που βιώνουν τα θύματα εξαιτίας της συμπεριφοράς τους. Η αντίληψη μπορεί να οδηγήσει σε συνειδητοποίηση και αυτή σε ενσυναίσθηση. Από τη στιγμή που ο θύτης θα αισθανθεί το ψυχικό φορτίο που φέρει το θύμα, είναι πολύ πιθανό να αποκτήσει μια πιο προσεκτική συμπεριφορά απέναντί του. Η λύση όμως δεν φαίνεται τόσο εφικτή στην περίπτωση που οι θύτες έχουν χαρακτηριστικά απάθειας.

Επομένως προβλήματα συμπεριφοράς και χαρακτηριστικά απάθειας είναι ουσιαστικά χαρακτηριστικά ατόμων που είναι επιρρεπείς στο να γίνουν θύτες. Επιπλέον αυτά τα παιδιά ίσως παρουσιάζουν γνωστικά ελλείμματα, όπως δυσκολίες αναγνώρισης των συναισθημάτων των άλλων. Ο άνθρωπος έχει την προδιάθεση (πηγή συγκίνηση και νόηση) να αναγνωρίζει τα συναισθήματα των άλλων και να τα αναπαράγει, με αυτό τον τρόπο επιτυγχάνεται η επικοινωνία και η συνύπαρξη στις κοινωνίες. Όταν όμως παρουσιάζονται ελλείμματα αυτής της δυνατότητας, η ανάπτυξη αντικοινωνικών συμπεριφορών όπως ο εκφοβισμός είναι πολύ εύκολο να αναπτυχθούν.

2.10 Επιπτώσεις σχολικού εκφοβισμού

Οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού αφορούν όλα τα μέλη που εμπλέκονται στο φαινόμενο και τα πλαίσια μέσα στο οποίο διεξάγεται. Επιπτώσεις του φαινομένου βιώνουν οι θύτες, τα θύματα, οι παρατηρητές καθώς και τα εμπλεκόμενα μέλη, οικογένεια, εκπαιδευτικοί. Ένα σχολείο το οποίο πλήττεται από περιστατικά εκφοβισμού, κατακλύζεται

από ένα γενικότερο κλίμα φόβου, μέσα στο οποίο καθίσταται δύσκολη η πνευματική, ψυχική, συναισθηματική και εκπαιδευτική ανάπτυξη των παιδιών.

2.10.1 Επιπτώσεις στους θύτες

Οι θύτες βιώνουν τις επιπτώσεις του φαινομένου που οι ίδιοι δημιουργούν. Η ίδια τους η συμπεριφορά που συνήθως στοχεύει να τους δώσει κύρος και να εγκαθιδρύσει την ανωτερότητά τους μέσω επίδειξης της ισχύος, μπορεί να τους απομονώσει από τις συντροφίες του σχολείου. Τα παιδιά θύτες αντιμετωπίζουν τον κίνδυνο να απομακρυνθούν από το σχολείο, να διακόψουν τη φοίτηση, να εμφανίσουν τάσεις φυγής και να εξελιχθούν σε ενήλικες με αντικοινωνική και παραβατική συμπεριφορά. Η χρήση επιθετικών συμπεριφορών μπορεί να γίνει μια συνήθεια που θα εκδηλώνεται και σε άλλα περιβάλλοντα, άλλες πτυχές της ζωής του ατόμου και θα καταλήξει μια γενικευμένη συμπεριφορά, που θα είναι λόγος απομάκρυνσης από άτομα που θα ήθελε να σχετιστεί, ακόμα και από το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Οι θύτες δυσκολεύονται να συνάψουν ουσιαστικές σχέσεις, να αλληλεπιδράσουν αποτελεσματικά με άλλα άτομα και να ενταχθούν αρμονικά στο κοινωνικό σύνολο. Σε μια πιο ακραία εκδοχή, οι βίαιες τάσεις του παιδιού, μπορούν να εξελιχθούν μεγαλώνοντας σε παραβατικές συμπεριφορές.

2.10.2 Επιπτώσεις στα θύματα

Οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού είναι πολύ σοβαρές και στα θύματα. Η βία σε οποιαδήποτε μορφή τη δεχτούν, σωματική, λεκτική, συναισθηματική, η ταπείνωση, η περιθωριοποίηση και η απομόνωση που βιώνουν επηρεάζουν τον ψυχισμό, την προσωπικότητα και την κοινωνική λειτουργικότητά τους σε βάθος χρόνου. Τα θύματα συνήθως βιώνουν άγχος και ανασφάλεια, χαμηλή αυτοεκτίμηση και έλλειψη αυτοπεποίθησης, απουσιάζουν συχνά από το σχολείο, παρουσιάζουν φοβίες, σχολική άρνηση, ψυχοσωματικά προβλήματα κ.ά. Πολλές φορές μπορεί να αμφιβάλλουν για την ίδια την υπόστασή τους και αποδέχονται ότι όντως δεν έχουν αξία. Νιώθουν μειονεκτικά απέναντι στους συνομήλικούς τους, απομακρύνονται από τις παρέες και απομονώνονται κοινωνικά. Η μελαγχολία είναι συνηθισμένο συναίσθημα. Τα συναισθήματα αυτά δεν φεύγουν όταν σταματήσει ο εκφοβισμός, εγκαθίστανται στην ψυχροσύνθεση του παιδιού καθώς αυτό μεγαλώνει και ενηλικιώνεται.

Τα θύματα μπορεί να σωματοποιήσουν τον πόνο που βιώνουν, να παρουσιάσουν δυσκολίες στον ύπνο, εφιάλτες, διατροφικές διαταραχές. Μια άλλη πολύ συνηθισμένη επίπτωση είναι η μείωση της επίδοσή τους στο σχολείο και η εμφάνιση μαθησιακών δυσκολιών.

Ως ενήλικες τα παιδιά θύματα, αν δεν λάβουν την κατάλληλη φροντίδα, ώστε να απαλλαγούν από τις αρνητικές επιπτώσεις του εκφοβισμού που βίωσαν, κινδυνεύουν να έχουν δυσκολίες στην αυτοπραγμάτωση τους, την θέσπιση και επίτευξη στόχων, την δημιουργία υγιών σχέσεων και αλληλεπιδράσεων και την κοινωνικοποίησή τους. Γενικά δυσκολεύονται να αντιμετωπίσουν ήρεμα και αποτελεσματικά έντονες και στρεσογόνες καταστάσεις. Σε πιο ακραίες περιπτώσεις μπορεί να παρατηρηθεί κατάθλιψη, κατανάλωση αλκοόλ ή ναρκωτικών ουσιών.

2.10.3 Θύτες και θύματα

Οι επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού στους θύτες και τα θύματα παρουσιάζουν πολλά κοινά σημεία. Και οι δύο πλευρές έρχονται αντιμέτωπες με τη μοναξιά, την δυσκολία κοινωνικοποίησης, μειωμένη απόδοση στο σχολείο και αποφυγή παρακολούθησης του σχολικού προγράμματος. Επίσης αντιμετωπίζουν δυσκολίες επίλυσης διαπροσωπικών αντιπαραθέσεων με πολιτισμένο τρόπο. Και οι θύτες και τα θύματα βιώνουν αισθήματα, ανησυχίας, άγχους, θλίψης και μελαγχολίας.

Αν δεν αντιμετωπιστεί το πρόβλημα έγκαιρα, η βίαιη αντιμετώπιση ανθρώπων και καταστάσεων συνεχίζεται και στην ενήλικη ζωή. Η βία ενσωματώνεται στην ψυχοσύνθεση των ατόμων και γίνεται μια φυσιολογική πλευρά της ζωής. Οι διαπροσωπικές σχέσεις δεν είναι ο μόνος τομέας έκφρασης της βίας, ανάπτυξη παραβατικών συμπεριφορών στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο, είναι επίσης σύνηθες φαινόμενο.

2.10.4 Παρατηρητές

Οι παρατηρητές όπως είπαμε διαδραματίζουν ένα σημαντικό ρόλο στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού αφού με την ανοχή τους διατηρείται και ενισχύεται το φαινόμενο. Η αναποφασιστικότητά τους να εμπλακούν για να βοηθήσουν το θύμα, εδραιώνεται και σε άλλες διαστάσεις της ζωής τους. Ομοίως και ο φόβος που νιώθουν να αντιδράσουν και να

υποστηρίζουν τη θέση του θύματος, γίνεται ένα γενικευμένο συναίσθημα που ακολουθεί το άτομο σε όλες τις περιπτώσεις που καλούνται να λάβουν δυναμικές αποφάσεις.

Οι παρατηρητές νιώθουν ότι ζουν σε ένα εχθρικό περιβάλλον, στο οποίο θα καταφέρουν να επιβιώσουν με μια παθητική και αμυντική στάση ζωής, ελπίζοντας πως δεν θα έχουν την ατυχία να γίνουν τα θύματα των επίδοξων θυτών. Χαμηλή αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση χαρακτηρίζει αυτά τα άτομα. Η αίσθηση της απειλής και του φόβου δεν τους επιτρέπει να κοινωνικοποιηθούν ομαλά και να συνάψουν λειτουργικές σχέσεις αλληλεπίδρασης.

2.11 Συσχετισμός σχολικού εκφοβισμού με τάσεις αυτοκαταστροφής και αυτοκτονίας στην εφηβεία

Τα τελευταία είκοσι χρόνια (King & Merchant, 2008) αυξήθηκαν ανησυχητικά οι αυτοκαταστροφικές τάσεις των εφήβων, δυστυχώς το φαινόμενο δεν περιορίζεται σε απλές ενέργειες αυτοτιμωρίας, αλλά αφορά σκέψεις, τάσεις και απόπειρες αυτοκτονίας. Έχει αναπτυχθεί έντονο debate σε σχέση με τους παράγοντες που προκαλούν αυτό το φαινόμενο, η διερεύνηση του φαινομένου από την άποψη πότε σταματάει ένα άτομο με αυτοκαταστροφικές τάσεις να θεωρείται υγιές και πότε θεωρείται ότι πάσχει από κάποια ψυχολογική ασθένεια που χρήζει ιατρικής φροντίδας δεν είναι ξεκάθαρο. Πάντως οι επιστημονικές έρευνες συμφωνούν ότι τα αρχικά αίτια που ευθύνονται για την αύξηση του φαινομένου είναι προβλήματα που εντοπίζονται στις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των εφήβων.

Από το 1897 ο Durkheim, θεμελιωτής της κοινωνιολογίας, εστίασε στους οικονομικούς και κοινωνικούς παράγοντες που επιτείνουν τάσεις αυτοκτονίας. Είχε μάλιστα επισημάνει ότι μπορούμε να αντιληφθούμε την έννοια της κοινωνικής ολοκλήρωσης ως το αντίθετο της ανομίας, της απομόνωσης και του εγωισμού (Durkheim, 1897).

Κάποιοι άνθρωποι βιολογικά είναι πιο ευαίσθητοι συναισθηματικά και τους είναι πιο δύσκολο να ισορροπήσουν συναισθηματικά αν βρεθούν κάτω από δύσκολες συνθήκες. Αυτοί οι άνθρωποι είναι αρκετά επιρρεπείς σε αφιλόξενα κοινωνικά περιβάλλοντα. Προβληματικές σχέσεις στην οικογένεια, η κοινωνική απομόνωση από τους συνομηλίκους και η απουσία φιλικών σχέσεων αυξάνει πολύ τις πιθανότητες αυτοκαταστροφικών τάσεων στους έφηβους. Ενώ οι τάσεις αυτές δείχνουν να εξαλείφονται σε σχολεία που διακρίνονται για τους δεσμούς συνεργασίας, ομαδικότητας και φιλίας που αναπτύσσονται μεταξύ των

μαθητών. Πιο αναλυτικά οι παράγοντες που δείχνουν να επιδεινώνουν τάσεις αυτοκαταστροφής ενηλίκων είναι η δυσκολία να δημιουργήσουν φιλίες, συχνοί διαπληκτισμοί με ενήλικες που έχουν σχέσεις εξουσίας, διαφωνίες, επιθετικότητα και σχέσεις βίας με συνομηλίκους, αδυναμία να μοιραστούν, ελλειμματικές σχέσεις με συνομήλικους και αδυναμία σύνδεσης με στενές σχέσεις φιλίας ακόμα και πιο απλών διαπροσωπικών σχέσεων.

Σε άλλη έρευνα που πραγματοποιήθηκε ανάμεσα σε έφηβους από οικογένειες που αντιμετώπιζαν οικονομικές δυσκολίες, είναι σαφές ότι διαχωρίζονται σε δύο κατηγορίες (O'Donnell, 2003). Οι έφηβοι που απολάμβαναν την ενθάρρυνση και υποστήριξη των ενηλίκων αναπτύσσονταν φυσιολογικά από ψυχολογική σκοπιά, ενώ οι έφηβοι που δεν είχαν την τύχη να βιώσουν την υποστήριξη και αποδοχή από έστω ένα ενήλικα, ανέπτυσαν αυτοκαταστροφικές τάσεις.

Εκτενείς μελέτες σε πολλές χώρες καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα ότι η θυματοποίηση από συνομηλίκους και ο σχολικός εκφοβισμός με οποιαδήποτε μορφή του μπορεί να οδηγήσει σε αυτοκτονικές τάσεις.

2.12 Το σχολείο ως το άμεσο πλαίσιο διεξαγωγής του φαινομένου.

Το σχολείο είναι ο άμεσος θεσμός διεξαγωγής φαινομένων εκφοβισμού. Προκειμένου να αποφευχθεί η ανάπτυξη παιδιών με δυσλειτουργική ψυχοσύνθεση και αδυναμία κοινωνικοποίησης, οι φορείς του σχολείου πρέπει να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα περιορισμού του φαινομένου, ψυχολογικής υποστήριξης των παιδιών, ομαλοποίησης των σχέσεών τους και ευαισθητοποίησης των γονιών.

Για αρχή το εκπαιδευτικό σύστημα πρέπει να εξασφαλίσει στα παιδιά την ασφάλεια που έχουν ανάγκη να νιώσουν στους κόλπους τους σχολείου, ώστε να μπορέσουν να αφιερωθούν απρόσκοπτα στη μόρφωσή τους, να μπορέσουν να αναπτύξουν τις ικανότητες και δεξιότητές τους, να ενισχύσει μια αρμονική ψυχοσωματική ανάπτυξη. Επιπλέον το σχολείο οφείλει να ενθαρρύνει τα παιδιά να αναπτύξουν μια ισχυρή προσωπικότητα, με αυτοπεποίθηση και άρτια αυτοεικόνα. Το παιδί πρέπει να ενισχυθεί να διεκδικεί το καλύτερο μέλλον για τον εαυτό του, ενώ παράλληλα σέβεται το συνάνθρωπό του. Τέλος το σχολείο πρέπει να ενισχύσει την ομαδικότητα και την ομαλή συνεργασία μεταξύ των μαθητών. Το σχολείο είναι η πρώτη μορφή κοινωνικοποίησης του παιδιού, μέσα στο σχολικό περιβάλλον το παιδί χτίζει την κοινωνική του υπόσταση και μαθαίνει να αλληλεπιδρά ομαλά και

αποτελεσματικά με τους άλλους, γνωρίζει ότι μπορεί να διεκδικεί τα δικαιώματά του και ότι έχει υποχρεώσεις έναντι των άλλων. Μέσα από αυτό το θεσμό το παιδί θα μάθει ότι η διαφορετικότητα όχι μόνο είναι αποδεκτή, αλλά και απαραίτητη, αφού ο καθένας χρησιμοποιεί τα ταλέντα του και τις ικανότητές του, ώστε μέσα από τη συλλογική εργασία να αναπτυχθούν οι επιστήμες, οι τέχνες, ο πολιτισμός.

Λέγοντας κοινωνικοποίηση εννοούμε την ένταξη ενός ατόμου στο κοινωνικό σύνολο, την αποδοχή των αξιών, των κανόνων και της κουλτούρας που διέπουν την κοινωνία και τον ενστερνισμό αυτών των αξιών και αρχών στην συναναστροφή του με τα άλλα μέλη της κοινωνίας. Με αυτό τον τρόπο το άτομο εντάσσεται ομαλά μέσα στο κοινωνικό σύνολο και αλληλεπιδρά θετικά και αποδοτικά. Μετά την οικογένεια, το σχολείο είναι ο πιο σημαντικός φορέας κοινωνικοποίησης.

Ο ρόλος αυτός είναι εξαιρετικά σημαντικός αφού οι ενήλικες καλούνται να βοηθήσουν το παιδί να αναπτύξει τις φυσικές, ψυχικές, πνευματικές και ηθικές αξίες και τάσεις που θα επιτρέψουν το παιδί να συνυπάρξει αρμονικά μέσα στο κοινωνικό σύνολο. Τα πρότυπα συμπεριφοράς, οι κανόνες, τα ήθη και τα έθιμα είναι αυτά που κρατούν το κοινωνικό σύνολο ενωμένο. Οι φορείς κοινωνικοποίησης πρέπει να βοηθήσουν το παιδί να συνειδητοποιήσει ότι αυτά που το δένουν με το κοινωνικό σύνολο, δεν πρέπει να το διαχωρίζουν από άλλες μορφές κοινωνιών, θρησκειών ή πολιτευμάτων. Το παιδί πρέπει να μάθει να δέχεται και να αποδέχεται τη διαφορετικότητα ως κάτι φυσιολογικό. Το παιδί πρέπει να αφεθεί ελεύθερο να κρίνει αυτά που μαθαίνει και να τα εντάσσει στο δικό του τρόπο σκέψης, συμπεριφοράς, βιοθεωρίας. Μια κοινωνία δεν εξελίσσεται μέσα από μια ομοιόμορφη μάζα ανθρώπων, αλλά μέσα από την ελεύθερη σκέψη και την συνεργασία της διαφορετικότητας.

Η σχολική τάξη είναι ένας χώρος που τα παιδιά έρχονται σε επαφή με την ιδέα της ένταξης σε μια ομάδα, της πειθαρχίας σε κανόνες, της συνεργασίας και της μάθησης. Παρεκκλίνουσες συμπεριφορές όπως αυτή του σχολικού εκφοβισμού πρέπει να λαμβάνουν τη δέουσα προσοχή από τους εκπαιδευτικούς για την άμεση αντιμετώπισή τους. Η πειθαρχία πρέπει να χρησιμοποιείται με μέτρο ώστε να διατηρούνται οι ισορροπίες. Βαρύτητα πρέπει να δοθεί στην ανάπτυξη πνεύματος συνεργασίας και ομαδικότητας.

Σε ένα καλαίσθητο και λειτουργικό σχολικό περιβάλλον, με ένα εκπαιδευτικό που θα προσεγγίζει τα παιδιά προσαρμοσμένα στις ανάγκες του καθενός, αλλά παράλληλα με ένα πνεύμα ισότητας, θα ανθίσει η μάθηση, η συνεργασία, η ομαδικότητα και οι λειτουργικές αλληλεπιδράσεις.

Είναι επίσης πολύ σημαντικό να σημειώσουμε ότι εκφοβισμός μπορεί να συμβεί και εκτός σχολείου, πριν ή μετά τη λήξη του σχολικού προγράμματος, στο δρόμο ή σε άλλα μέρη. Επίσης είναι σημαντικό να τονίσουμε ότι το σχολείο είναι μια μικρογραφία της κοινωνίας μέσα στην οποία λειτουργεί. Το παιδί λαμβάνει βιώματα, αρχές και αξίες από την οικογένειά του, το σχολείου του και την κοινωνία μέσα στην οποία ζει, αυτοί οι θεσμοί αλληλεπιδρούν στην ανατροφή του παιδιού, προσδιορίζουν και προσδιορίζονται από αυτό.

2.13 Πρόληψη

Όπως σε όλες τις περιπτώσεις η καλύτερη αντιμετώπιση του θέματος είναι η πρόληψη. Οι φορείς του σχολείου σε πρώτη φάση πρέπει να επιληφθούν του θέματος. Οι εκπαιδευτικοί πρέπει να φροντίσουν για την για την δημιουργία κλίματος φιλίας και εμπιστοσύνης τόσο μεταξύ των ίδιων, μεταξύ των μαθητών, αλλά και μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών. Ξεκάθαροι κανόνες και όρια που θέτουν φραγμούς σε επιθετικές και προσβλητικές συμπεριφορές είναι απαραίτητα. Έμμεσοι αλλά ουσιαστικοί τρόποι διαχείρισης και θεραπείας της επιθετικής συμπεριφοράς, θα δώσουν πιο δραστική λύση στο πρόβλημα.

Το πρόβλημα δεν μένει μόνο εντός του σχολείου, οπότε πρέπει να υπάρξει ευαισθητοποίηση και ανάληψη δράσεων για την πρόληψη και αντιμετώπιση του φαινομένου σε επίπεδο κοινωνίας. Το φαινόμενο δεν αφορά μόνο τους μαθητές, είναι ένας αντικατοπτρισμός της κοινωνίας που ζούμε, οπότε η επιθυμία για μια οριστική λύση του προβλήματος, περιλαμβάνει μια ολιστική προσέγγιση όπου το σχολείο, οι εκπαιδευτικοί, οι μαθητές, οι γονείς και ολόκληρη η κοινότητα θα συμμετάσχουν σε προγράμματα ενημέρωσης και αντιμετώπισης του προβλήματος.

Η ολιστική προσέγγιση του θέματος είναι η μόνη ουσιαστική λύση αν αναλογιστούμε ότι οι κοινωνικές δεξιότητες μπορεί να λειτουργήσουν αντισταθμιστικά σε σχέση με φαινόμενα εκφοβισμού. Επομένως καθίσταται εξαιρετικά χρήσιμο να διδαχθούν τα παιδιά την αξία των κοινωνικών σχέσεων. Τα παιδιά επίσης θα πρέπει να εκπαιδευτούν να διαχειρίζονται τα συναισθήματά τους και σε ένα πολιτισμένο τρόπο επίλυσης των διαφορών τους. Με αυτό τον τρόπο θα αποκτήσουν ψυχική ανθεκτικότητα και θα αντιμετωπίζουν τα προβλήματά τους χωρίς να τα δειωνίζουν.

Ένα παιδί που μεγαλώνει σε ένα περιβάλλον κακοποίησης (Wolfe, Crooks, Chiodo, & Jaffe, 2009) δεν μπορεί να υποστηρίξει τον εαυτό του, να απευθυνθεί σε ειδικούς, ούτε η οικογένειά του θα επιμεληθεί την ψυχική του θεραπεία. Το κράτος πρέπει να αναλάβει το ρόλο του κηδεμόνα που θα επιμεληθεί την εξομάλυνση των σχέσεων των δυσλειτουργικών οικογενειών, αλλά και ενημέρωση και εκπαίδευση των πολιτών για τις επιπτώσεις των σχέσεων κακοποίησης και πως μπορούν να διαφυλαχθούν από αυτές.

Σειρά μαθημάτων για την ανάπτυξη υγιών σχέσεων με την οικογένεια, τους συνομήλικους, τους εκπαιδευτικούς, γενικά με τους ανθρώπους που σχετιζόμαστε και τις μεθόδους ανάπτυξης αυτών των υγιών σχέσεων, θα έπρεπε να συμπεριληφθούν στα πλαίσια του σχολείου. Η εκπαίδευση στην τέχνη του σχετίζεσθε θα μπορούσε να βελτιώσει το βιοτικό μας επίπεδο, να προάγει την ψυχική υγεία και να ενεργοποιήσει υγιείς σχέσεις από το πυρηνικό πλαίσιο της οικογένειας, άλλων οικείων σχέσεων, στο ευρύτερο της κοινωνίας, ακόμη και σε διεθνές επίπεδο και να εξομαλύνει τις σχέσεις μεταξύ των εθνών.

2.14 Πρόληψη και παρέμβαση μέσω της εικονικής πραγματικότητας

Για την αντιμετώπιση του προβλήματος του σχολικού εκφοβισμού (Sarouna, et al., 2010) οι προσπάθειες συνήθως εστιάζονται στην προφανή αιτία τους θύτες, μέσω της επιτήρησης, της τιμωρίας και άλλων μεθόδων συμμόρφωσης και διαπαιδαγώγησης τους. Η δράση των θυτών, δεν είναι εύκολο να περιοριστεί λόγω της μη δυνατότητάς τους να ταυτιστούν με τα συναισθήματα των θυμάτων τους. Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι θύτες θα υπάρχουν όσο υπάρχουν επίδοξα θύματα.

Ας αναζητήσουμε λοιπόν τη λύση στην άλλη πλευρά του νομίσματος στο θύμα, μέσω της εκπαίδευσής του να αντιμετωπίζει αποτελεσματικά το θύτη του. Σύμφωνα με τη γνωστική θεωρία του άγχους και της αντιμετώπισής του (Lazarus & Folkman, 1984), ένα άτομο θα καταφέρει να αντιμετωπίσει το άγχος που του προκαλεί ένα στρεσογόνο φαινόμενο, όπως η θυματοποίηση, χρησιμοποιώντας ενεργές μεθόδους ελάττωσης της πηγής του άγχους, όπως η ανάμιξη και αντιμετώπιση παρόμοιων καταστάσεων. Μια πιο πρόσφατη εκδοχή της παραπάνω διαδικασίας είναι η εικονική αντιμετώπιση (virtual reality) μιας παρόμοιας κατάστασης, από τη μια είναι μια πιο φιλική στο θύμα κατάσταση, οπότε μπορεί να εμπλακεί με μεγαλύτερη αυτοπεποίθηση και θάρρος, από την άλλη τον βάζει σε μια διαδικασία ομαλής αντιμετώπισης του προβλήματος και σταδιακής εξοικείωσης ώστε

όταν έρθει η στιγμή της πραγματικής αντιμετώπισης να είναι το θύμα σε ετοιμότητα, να αντιμετωπίσει τον υποψήφιο θύτη του με τη δέουσα συμπεριφορά.

Το πείραμα της χρήσης εικονικής πραγματικότητας για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού (Sarouna, et al., 2010) είχε θετικά αποτελέσματα. Εκπαίδευσε τα θύματα σε στρατηγικές διαχείρισης και αντιμετώπισης φαινομένων σχολικού εκφοβισμού πρώτα σε εικονικό επίπεδο, αυτό όμως μεταφέρθηκε με επιτυχία και στον πραγματικό κόσμο. Το πιο σημαντικό όπλο που προμήθευσε η εικονική πραγματικότητα τους μαθητές ήταν η τόνωση της αυτοπεποίθησής τους. Η εικονική πραγματικότητα βοήθησε τόσο τα παιδιά που ήταν ήδη θύματα εκφοβισμού, όσο και τα παιδιά που έτυχε να δεχτούν εκ των υστέρων εκφοβισμό.

Κεφάλαιο 3^ο Ερευνητική εργασία για το σχολικό εκφοβισμό

3.1 Ariston test

Στα πλαίσια της πτυχιακής μου εργασίας εκπόνησα μια έρευνα σχετικά με το σχολικό εκφοβισμό. Το ερωτηματολόγιο που χρησιμοποίησα είναι το Ariston test, σταθμισμένο στην ελληνική πραγματικότητα. Τα προσωπικά στοιχεία των συμμετεχόντων παραμένουν απόρρητα. Η επεξεργασία των δεδομένων πραγματοποιήθηκε αυτόματα (Ariston test, 2013), μέσω ειδικού έμπειρου συστήματος ηλεκτρονικού υπολογιστή που αξιοποιεί προχωρημένα μαθηματικά μοντέλα, χωρίς την επέμβαση συμβούλου, οπότε απαλλάσσεται από οποιαδήποτε υποκειμενικότητα.

Το έμπειρο σύστημα (Foudoulaki & Tolis, 2010) στηρίζεται σε ερευνητικά αποτελέσματα του Καθηγητή Πανεπιστημίου Εμμανουήλ Γιαννακουδάκη, ο οποίος συνεργάστηκε με κορυφαίους επιστήμονες της ψυχομετρίας και αυτοματοποίησε το τεστ σχολικού εκφοβισμού, καθώς και άλλα ψυχομετρικά τεστ.

Όσο αφορά τη σειρά Ariston test, ο όρος έμπειρο σύστημα, αναφέρεται στο λογισμικό που έχει κωδικοποιημένη την ανθρώπινη εμπειρία και που έχει δομηθεί με βάση επαρκή και τεκμηριωμένη γνώση των παραγόντων που συνθέτουν την προσωπικότητα ενός ατόμου. Το τεστ είναι σταθμισμένο με βάση τον ελληνικό πληθυσμό και τα ελληνικά κοινωνικό-οικονομικά δεδομένα. Η μεθοδολογία που χρησιμοποιείται στηρίζεται σε διεθνώς εδραιωμένα ψυχομετρικά και στατιστικά μοντέλα που αναλύουν την προσωπικότητα και συμπεριφορά του ατόμου. Το αποτέλεσμα του τεστ καθιστά δυνατή την ανάλυση της προσωπικότητας και την εκδήλωση συμπεριφορών κάτω από συνθήκες.

Το τεστ βασίζεται στο ερευνητικό έργο κορυφαίων επιστημόνων και ερευνητών ανάμεσα στους οποίους: (Olweus 1994), (Nansel et al 2004), (Gladstone et al 2006; Hugh-Jones & Smith 1999; Olweus 1994).

Κάθε άτομο χρησιμοποιεί ένα προσωπικό κωδικό και απαντά σε μια σειρά ερωτήσεων μέσω ενός εύχρηστου προγράμματος στον υπολογιστή. Η διάρκεια του τεστ εξαρτάται από την ταχύτητα του παιδιού, αλλά ο μέσος χρόνος συμπλήρωσής του ήταν 20 λεπτά. Οι απαντήσεις αναλύονται από το έμπειρο σύστημα που χρησιμοποιεί στατιστικά μοντέλα και τεχνικές συσταδοποίησης (clustering) για την παραγωγή των αποτελεσμάτων.

Οι παράγοντες που εξετάζονται είναι α) η σωματική κακοποίηση από την πλευρά του θύματος, β) η κακοποίηση από την πλευρά του θύτη, γ) η λεκτική βία από την πλευρά του θύματος, δ) η λεκτική βία από την πλευρά του θύτη, ε) ο συναισθηματικός εκφοβισμός από την πλευρά του θύματος, στ) ο συναισθηματικός εκφοβισμός από την πλευρά του θύτη, και ζ) εκτίμηση του γενικού επιπέδου του εκφοβισμού.

Το ολοκληρωμένο πληροφοριακό σύστημα υποστηρίζεται από την εταιρεία Computer Academy (Κολοκοτρώνη 35, Κεφαλάρι, Κηφισιά, 14562 Αθήνα, Τηλ. 210.8083035, 210.8084695, Fax. 210.8081645, caps@computeracademy.gr), η οποία έχει την αποκλειστική ευθύνη εκπαίδευσης και πιστοποίησης των Συμβούλων. Η συστοιχία των ερωτηματολογίων, το λογισμικό χορήγησης και το λογισμικό παραγωγής των σχετικών αναφορών αποτελούν πνευματική ιδιοκτησία της εταιρείας Computer Academy.

3.2 Ανάλυση δεδομένων από ερωτηματολόγια 100 παιδιών που μένουν στην Αττική για το σχολικό εκφοβισμό

3.2.1 Χορήγηση

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων σχετικά με το σχολικό εκφοβισμό, πραγματοποιήθηκε στην 27^η Έκθεση βιβλίου Πειραιά στο Πασαλιμάνι από 14 ως 30 Ιουνίου 2013. Μετά από παράκλησή μου, ο κύριος Κωνσταντίνος Παράσχος, Εντεταλμένος Σύμβουλος σε θέματα Παιδείας και εκπρόσωπος του Δημάρχου Πειραιά, με φιλοξένησε στο περίπτερο του Δήμου Πειραιά, για να προσεγγίσω παιδιά που θα προσέρχονταν στην έκθεση.

Πλησίαζα και ενημέρωνα τα διερχόμενα παιδιά και τους γονείς τους για το θέμα της πτυχιακής μου εργασίας και ζητούσα από τα παιδιά να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο στον υπολογιστή μου και από τους γονείς την άδειά τους. Όσο αφορά τα προσωπικά στοιχεία των παιδιών, τους προέτρεπα να συμπληρώσουν μόνο φύλο, ηλικία και τόπο διαμονής, για να εξασφαλίσω ότι τα αποτελέσματα θα αφορούσαν παιδιά από σχολεία της Αττικής. Το φύλο, η ηλικία και κατά συνέπεια η εκπαιδευτική βαθμίδα, είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές μου.

Τα παιδιά απάντησαν σε 97 ερωτήσεις που αφορούσαν μορφές του σωματικού, λεκτικού και συναισθηματικού εκφοβισμού, από τις πιο ανεπαισθητες εκδοχές του, ως τις πιο επώδυνες. Για τις απαντήσεις χρησιμοποιήθηκε τριβάθμια κλίμακα τύπου Likert. Οι δυνατές απαντήσεις στις ερωτήσεις ήταν: Πολλές φορές, Λίγες φορές, Όχι. Ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να επιλέξουν την απάντηση που τους εκφράζει περισσότερο, σημειώνοντας το κατάλληλο κουτί.

Τα ερωτηματολόγια περιλαμβάνουν κλίμακες αλήθειας-ψεύδους των απαντήσεων. Ο βαθμός αλήθειας εκφράζει, μεταξύ άλλων, τη λογική συνέπεια της σκέψης του κάθε παιδιού, την εγκυρότητα και την ειλικρίνεια των επιλογών του. Αυτό σημαίνει ότι το τεστ – μέσω ειδικά σχεδιασμένου λογισμικού – είναι σε θέση να ελέγξει τις απαντήσεις, παράγοντας ένα βαθμό που αντικατοπτρίζει, μετρά και ποσοτικοποιεί την αξιοπιστία αυτών. Στη περίπτωση που το έμπειρο σύστημα διαγνώσει χαμηλή αξιοπιστία των απαντήσεων, δεν παράγει αποτελέσματα (Ariston test, 2013).

3.2.2 Στατιστικά μεγέθη

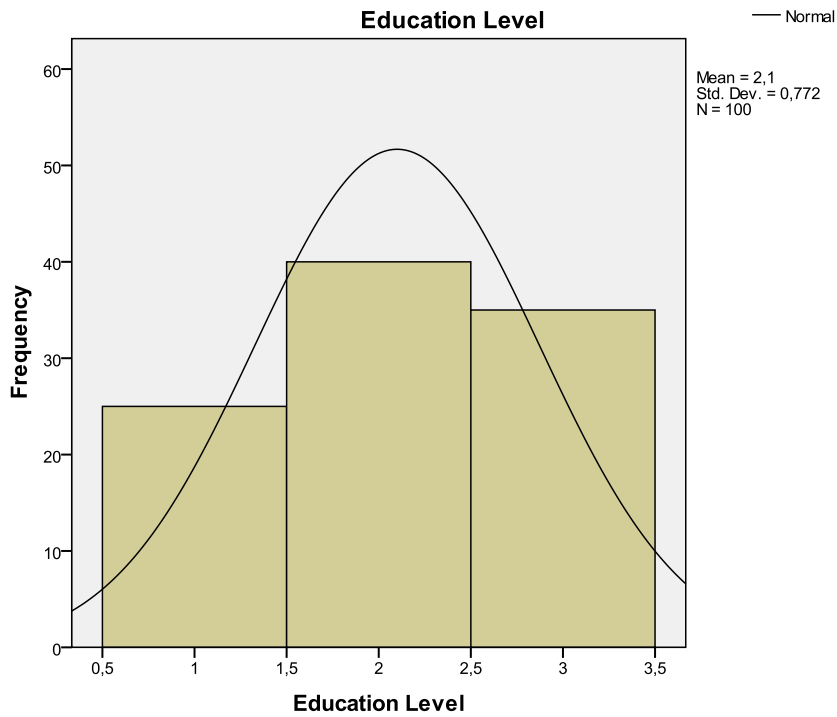
Πίνακας 1 Περιγραφικά στοιχεία εκπαιδευτικού επιπέδου

Valid	Primary_school	25
	High_school	40
	Senior_high_school	35
	Total	100

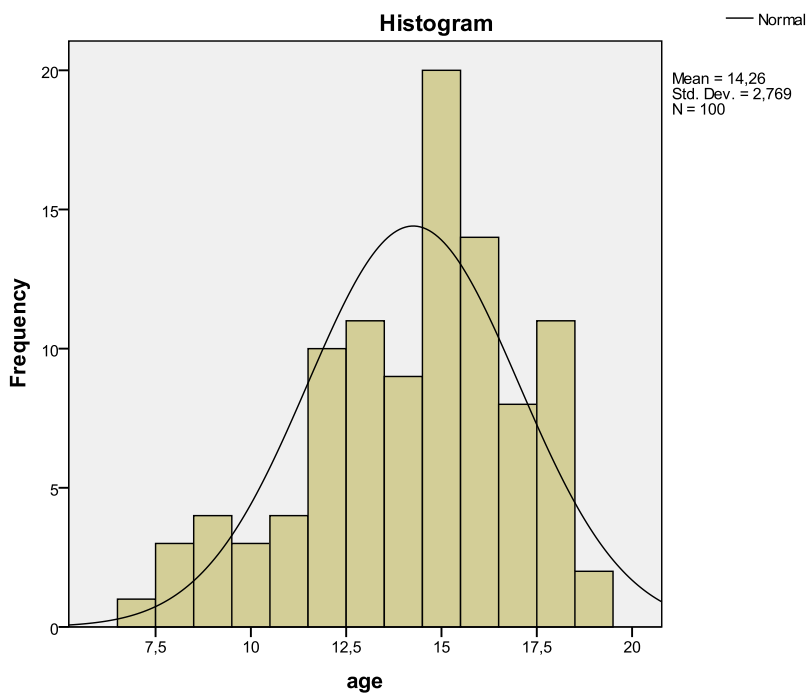
Στην έρευνα συμμετείχαν 100 παιδιά, 36 αγόρια και 64 κορίτσια, ο μέσος όρος της ηλικίας είναι 14,26 έτη με τυπική απόκλιση 2,77. Το εύρος των ηλικιών των συμμετεχόντων είναι από 7 ως 19 έτη. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων είναι 25 παιδιά δημοτικού σχολείου, 40 παιδιά γυμνασίου και 35 παιδιά λυκείου.

Η κατανομή των ανεξάρτητων μεταβλητών επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία ελέγχθηκαν με ιστογράμματα και έχουν τη μορφή της κανονικής κατανομής.

Σχέδιο 1. Συχνότητες Εκπαιδευτικού επιπέδου

Σχέδιο 2. Συχνότητες ηλικιών

Έλεγχος καλής προσαρμογής των δεδομένων στην κανονική κατανομή επιτυγχάνεται συνήθως με το κριτήριο Kolmogorov –Smirnov. Ελέγχει τη μηδενική υπόθεση ότι η μορφή της κατανομής των δεδομένων μας δεν διαφέρει από την κανονική κατανομή. Επομένως επιδιώκουμε αποτελέσματα στατιστικώς μη σημαντικά. Το αποτέλεσμα του τεστ Kolmogorov –Smirnov για τις διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού είναι στατιστικώς μη σημαντικά, συνεπώς οι κατανομές αυτών δεν διαφέρουν σημαντικά από την κανονική κατανομή.

Επιπλέον οι τιμές του κριτηρίου Shapiro – Wilk, που χρησιμοποιείται επίσης για τον έλεγχο των κατανομών τείνει στο 1 για όλες τις μεταβλητές, υποδεικνύοντας ότι οι κατανομές των τιμών των μεταβλητών θα πρέπει να θεωρηθούν κανονικές.

Πίνακας 2. Tests of Normality

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Experiencing physical bullying	,226	100	,000	,801	100	,000
Bullying others physically	,293	100	,000	,675	100	,000
Experiencing verbal bullying	,206	100	,000	,869	100	,000
Bullying others verbally	,239	100	,000	,756	100	,000
Experiencing emotional stress	,160	100	,000	,862	100	,000
Exerting emotional stress	,186	100	,000	,808	100	,000
Appreciation for bullying	,138	100	,000	,888	100	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Ομοίως τα ιστογράμματα των μεταβλητών, τα κανονικά γράφημα Q-Q και τα θηκογράμματα που έχουν συμμετρική όψη, δείχνουν ότι οι τιμές των μεταβλητών ακολουθούν κανονική κατανομή.

3.2.3 Ανάλυση αποτελεσμάτων

Παρακάτω παρουσιάζονται οι περιγραφικοί δείκτες κεντρικής τάσης και διασποράς των διαφόρων μορφών σχολικού εκφοβισμού και του γενικού δείκτη του φαινομένου.

Πίνακας 3. Περιγραφικά στοιχεία των μορφών σχολικού εκφοβισμού

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Experiencing physical bullying	100	12	78	43,10	13,866
Bullying others physically	100	0	86	38,55	10,774
Experiencing verbal bullying	100	28	93	46,43	14,123
Bullying others verbally	100	30	93	41,82	11,594
Experiencing emotional stress	100	33	92	46,92	13,481
Exerting emotional stress	100	33	97	43,61	11,434
Appreciation for bullying	100	30	94	49,95	8,840
Valid N (listwise)	100				

Για να χρησιμοποιήσουμε το συντελεστή συσχέτισης Pearson r , πρέπει αρχικά να εξασφαλίσουμε ότι η σχέση των υπό εξέταση μεταβλητών είναι ευθύγραμμη. Το διάγραμμα σκεδασμού έχει ευθύγραμμη τάση στην περίπτωση που θέλουμε να συσχετίσουμε την ηλικία με το σχολικό εκφοβισμό. Για τις μεταβλητές αυτές το αποτέλεσμα του συντελεστή συσχέτισης Pearson r είναι $r(100)=0,32$, $p<0,001$, είναι στατιστικώς σημαντικό, άρα οι μεταβλητές ηλικία και σχολικός εκφοβισμός συσχετίζονται μεταξύ τους.

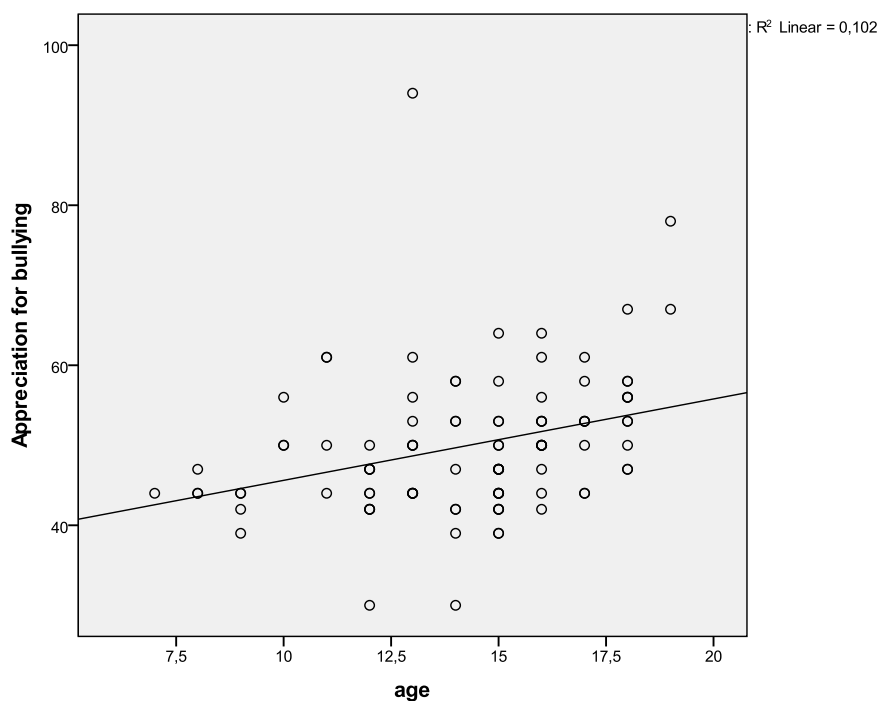
Για να ελέγξουμε αν η ηλικία μπορεί να προβλέψει το μέγεθος του σχολικού εκφοβισμού, θα εφαρμόσουμε Μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης ανεξάρτητων δειγμάτων.

Αρχικά πρέπει να εξασφαλίσουμε ότι τηρούνται οι προϋποθέσεις χρήσης των παραμετρικών κριτηρίων. Όπως είπαμε παραπάνω οι έλεγχοι κανονικότητας των πληθυσμών ισχύουν, η κλίμακα της εξαρτημένης μεταβλητής πρέπει να είναι τουλάχιστον ίσων διαστημάτων, που ισχύει και η ομοιογένεια της διακύμανσης με βάση το Levene test ισχύει στην περίπτωση της Εκτίμησης Σχολικού Εκφοβισμού. Για την μεταβλητή Εκτίμηση Σχολικού Εκφοβισμού, η ANOVA έχει στατιστικά σημαντικό αποτέλεσμα, άρα υπάρχει στατιστικά σημαντική διαφορά του μεγέθους του σχολικού εκφοβισμού σε σχέση με τις ηλικίες. Όπως παρατηρούμε στο Σχέδιο 3. όσο αυξάνει η ηλικία, τόσο παρουσιάζει ο σχολικός εκφοβισμός αυξητική τάση.

Πίνακας 4. Περιγραφικά στοιχεία σχολικού εκφοβισμού για κάθε επίπεδο ηλικίας

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	
					Lower Bound	Upper Bound			
Appreciation for bullying	7	1	44,00	44	44
	8	3	45,00	1,732	1,000	40,70	49,30	44	47
	9	4	42,25	2,363	1,181	38,49	46,01	39	44
	10	3	52,00	3,464	2,000	43,39	60,61	50	56
	11	4	54,00	8,446	4,223	40,56	67,44	44	61
	12	10	43,50	5,462	1,727	39,59	47,41	30	50
	13	11	53,64	14,493	4,370	43,90	63,37	44	94
	14	9	46,89	9,466	3,155	39,61	54,17	30	58
	15	20	47,15	6,235	1,394	44,23	50,07	39	64
	16	14	51,64	5,891	1,575	48,24	55,04	42	64
	17	8	52,00	6,000	2,121	46,98	57,02	44	61
	18	11	54,64	5,697	1,718	50,81	58,46	47	67
	19	2	72,50	7,778	5,500	2,62	142,38	67	78
Total	100	49,95	8,840	,884	48,20	51,70	30	94	

Σχέδιο 3. Γράφημα ΜΟ Σχολικού εκφοβισμού για κάθε ηλικία

Για να ελέγξω την επίδραση του φύλου στις διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού, χρησιμοποιώ το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα.

Πίνακας 5. Περιγραφικά στοιχεία κάθε τύπου σχολικού εκφοβισμού, για κάθε φύλο

	sex	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Experiencing physical bullying	female	64	41,25	14,354	1,794
	male	36	46,39	12,472	2,079
Bullying others physically	female	64	35,23	6,580	,822
	male	36	44,44	13,950	2,325
Experiencing verbal bullying	female	64	45,56	14,917	1,865
	male	36	47,97	12,643	2,107
Bullying others verbally	female	64	38,23	7,700	,963
	male	36	48,19	14,430	2,405
Experiencing emotional stress	female	64	46,94	13,676	1,710
	male	36	46,89	13,318	2,220
Exerting emotional stress	female	64	41,28	8,241	1,030
	male	36	47,75	14,831	2,472
Appreciation for bullying	female	64	48,41	6,826	,853
	male	36	52,69	11,184	1,864

Στην 1^η περίπτωση που το παιδί δέχεται σωματικό εκφοβισμό, $t(98) = -1.8$, $p = 0.075$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 2^η περίπτωση που το παιδί προκαλεί σωματικό εκφοβισμό, $t(44) = -3,735$, $p = 0.001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική και όπως βλέπουμε από τον πίνακα 5 τα αγόρια είναι αυτά που ασκούν περισσότερο σωματικό εκφοβισμό.

Στην 3^η περίπτωση που το παιδί δέχεται λεκτικό εκφοβισμό, $t(98) = -0,82$, $p = 0.416$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 4^η περίπτωση που το παιδί ασκεί λεκτικό εκφοβισμό, $t(46) = -3,85$, $p < 0.001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική και όπως βλέπουμε από τον πίνακα 5 τα αγόρια είναι αυτά που ασκούν περισσότερο λεκτικό εκφοβισμό.

Στην 5^η περίπτωση που το παιδί δέχεται συναισθηματικό εκφοβισμό, $t(98) = -0,17$, $p = 0.986$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων δεν είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 6^η περίπτωση που το παιδί ασκεί συναισθηματικό εκφοβισμό, $t(47) = -2,42$, $p < 0.020$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική και όπως βλέπουμε από τον Πίνακα 5 τα αγόρια είναι αυτά που ασκούν περισσότερο συναισθηματικό εκφοβισμό.

Στην 7^η περίπτωση που αφορά τη σχέση του παιδιού με το σχολικό εκφοβισμό, $t(98) = -2,38$, $p < 0.019$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική και όπως βλέπουμε από τον πίνακα 5 τα αγόρια είναι αυτά που ασκούν περισσότερο σχολικό εκφοβισμό.

Όπως παρατηρούμε λοιπόν τα δύο φύλα φαίνεται να βιώνουν το σχολικό εκφοβισμό με τον ίδιο τρόπο. Η διαφορά των δύο φύλων έγκειται στην άσκηση του σχολικού εκφοβισμού, δηλαδή τα αγόρια φαίνεται να ασκούν κατά ΜΟ περισσότερο σχολικό εκφοβισμό από τα κορίτσια.

Επίσης διεξήχθη στατιστικός έλεγχος Pearson test για τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης εκφοβισμού. Όσο αφορά τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης σωματικού εκφοβισμού $r(100) = 0.29$, $p = 0.002$ το αποτέλεσμα του τεστ είναι στατιστικά σημαντικό, άρα οι μεταβλητές συσχετίζονται. Όσο αφορά τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης λεκτικού εκφοβισμού $r(100) = 0.40$, $p < 0.001$ το αποτέλεσμα του τεστ είναι στατιστικά σημαντικό, άρα οι μεταβλητές συσχετίζονται. Όσο αφορά τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης συναισθηματικού εκφοβισμού $r(100) = 0.32$, $p = 0.001$ το αποτέλεσμα του τεστ είναι στατιστικά σημαντικό, άρα οι μεταβλητές συσχετίζονται. Τα σχετικά γραφήματα δείχνουν θετική συσχέτιση. Όπως παρατηρούμε για όλες της μορφές εκφοβισμού, τα παιδιά που δέχονται και ασκούν εκφοβισμό συσχετίζονται μεταξύ τους, άρα θα μπορούσαμε να πούμε ότι η βία γεννά βία και τα παιδιά που βιώνουν εκφοβισμό, είναι πιθανό να ασκήσουν, καθώς και αυτά που ασκούν, είναι πιθανόν να βιώσουν.

Για να ελέγξω αν ο σχολικός εκφοβισμός παρουσιάζει διαφορές ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο των παιδιών, υπολόγισα τη μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης ανεξάρτητων δειγμάτων. Το στατιστικό τεστ Levene εξασφαλίζει την ομοιογένεια των διακυμάνσεων. Το αποτέλεσμα της ανάλυσης διακύμανσης ήταν στατιστικά σημαντικό για την περίπτωση του συνολικού εκφοβισμού :

$F(2,97)=6.64, p=0.002$.

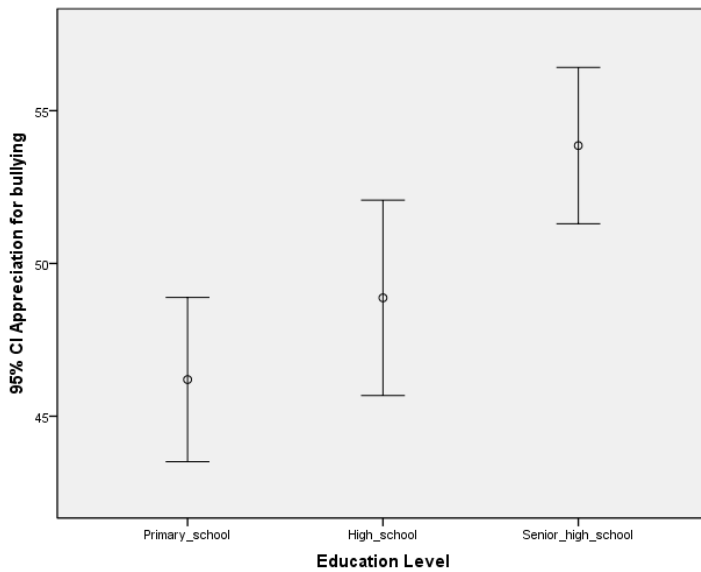
Στον παρακάτω πίνακα παρατηρούμε τα περιγραφικά στοιχεία της εξαρτημένης μεταβλητής Σχολικός εκφοβισμός, για τις τρεις εκπαιδευτικές βαθμίδες χωριστά.

Πίνακας 6. Περιγραφικά στοιχεία σχολικού εκφοβισμού για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Appreciation for bullying	Primary_school	25	46,20	6,513	1,303
	High_school	40	48,88	10,000	1,581
	Senior_high_school	35	53,86	7,448	1,259
	Total	100	49,95	8,840	,884

Παρακάτω παρατηρούμε το γράφημα με τα διαστήματα εμπιστοσύνης 95% των μέσων όρων του Σχολικού εκφοβισμού που εντοπίζεται σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα. Η διαφορά που φαίνεται να είναι σημαντική είναι μεταξύ του Δημοτικού σχολείου και του Λυκείου, αφού η επικάλυψη των δύο διαστημάτων εμπιστοσύνης δεν είναι μεγαλύτερη από το μισό του μέσου περιθωρίου σφάλματος.

Σχέδιο 4. Γράφημα ΜΟ Σχολικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

3.2.4 Συζήτηση και συμπεράσματα

Όπως είδαμε το επίπεδο του σχολικού εκφοβισμού στην Αττική όπως καταγράφηκε από την έρευνά μας κυμαίνεται μεταξύ 38,55% και 49,95%. Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι το ερωτηματολόγιο περιείχε ερωτήσεις για κάθε μορφή σχολικού εκφοβισμού, από τις πιο ανεπαίσθητες εκφάνσεις του φαινομένου ως τις πιο επώδυνες. Κάθε παράγοντας αναλύθηκε και συγκρίθηκε με τον αντίστοιχο κανονικοποιημένο βαθμό του (νόρμα). Τα ποσοστά αυτά αντιστοιχούν στα χαμηλά και κανονικά ποσοστά για τα δεδομένα της Ελλάδας.

Η στατιστική ανάλυση μας έδειξε ότι οι μεταβλητές ηλικία και σχολικός εκφοβισμός συσχετίζονται μεταξύ τους. Η μεταβολή του σχολικού εκφοβισμού σε σχέση με τις ηλικίες είναι στατιστικά σημαντική, όσο αυξάνει η ηλικία, τόσο παρουσιάζει ο σχολικός εκφοβισμός αυξητική τάση. Το γεγονός είναι λίγο διαφορετικό με άλλες έρευνες που δείχνουν μεγαλύτερα ποσοστά σχολικού εκφοβισμού στο δημοτικό ή στο γυμνάσιο. Μπαίνοντας στη διαδικασία να εκτιμήσω την κατάσταση, θα έλεγα ότι ως τώρα τα παιδιά που φοιτούσαν στο Λύκειο, αφιέρωναν το χρόνο τους πιο πολύ στο σχολείο και στην προετοιμασία για την εισαγωγή τους στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, σε κάθε περίπτωση άρχιζαν να ωριμάζουν και προετοιμάζονταν για την ενήλικη ζωή. Στην εποχή μας όμως που τα παιδιά δεν νιώθουν ότι μπορούν να διατηρήσουν την αισιοδοξία τους για το μέλλον, εκφράζουν την

απογοήτευσή την επιθετικότητα και το θυμό τους στους συμμαθητές τους. Από την άλλη πλευρά τα συναισθήματα απαισιοδοξίας και μηδενισμού που νιώθουν πολλά παιδιά, τα μετατρέπουν σε εύκολους στόχους θυματοποίησης.

Τα δύο φύλα φαίνεται να βιώνουν το σχολικό εκφοβισμό με τον ίδιο τρόπο. Η διαφορά των δύο φύλων έγκειται στην άσκηση του σχολικού εκφοβισμού, τα αγόρια φαίνεται να ασκούν κατά ΜΟ περισσότερο σχολικό εκφοβισμό από τα κορίτσια.

Επίσης παρατηρήθηκε συσχέτιση μεταξύ της βίωσης και άσκησης εκφοβισμού, σε όλες τις μορφές του. Τα σχετικά γραφήματα δείχνουν θετική συσχέτιση. Προφανώς τα παιδιά που δέχονται και ασκούν εκφοβισμό συσχετίζονται μεταξύ τους, άρα θα μπορούσαμε να πούμε ότι η βία γεννά βία και τα παιδιά που βιώνουν εκφοβισμό, είναι πιθανό να ασκήσουν, καθώς και αυτά που ασκούν, είναι πιθανόν να βιώσουν.

Όσο αφορά τις διαφορές σε σχέση με την εκπαιδευτικά βαθμίδα. Η διαφορά που φαίνεται να είναι σημαντική είναι μεταξύ του Δημοτικού σχολείου και του Λυκείου. Ήδη έχει γίνει αναφορά για τη διάσταση του δυσάρεστου αυτού θέματος.

3.3 Στατιστική ανάλυση 800 ερωτηματολογίων για το σχολικό εκφοβισμό από όλη την Ελλάδα

3.3.1 Στατιστικά μεγέθη

Στην ενότητα αυτή θα πραγματοποιηθεί στατιστική ανάλυση ερωτηματολογίων 800 παιδιών που προέρχονται από όλη την Ελλάδα. Τα στοιχεία αυτά προέρχονται από τη βάση δεδομένων του Ariston test και είναι μια ευγενική χορηγία του κ. Γιαννακουδάκη, ώστε να προβούμε σε κάποια συγκριτικά συμπεράσματα.

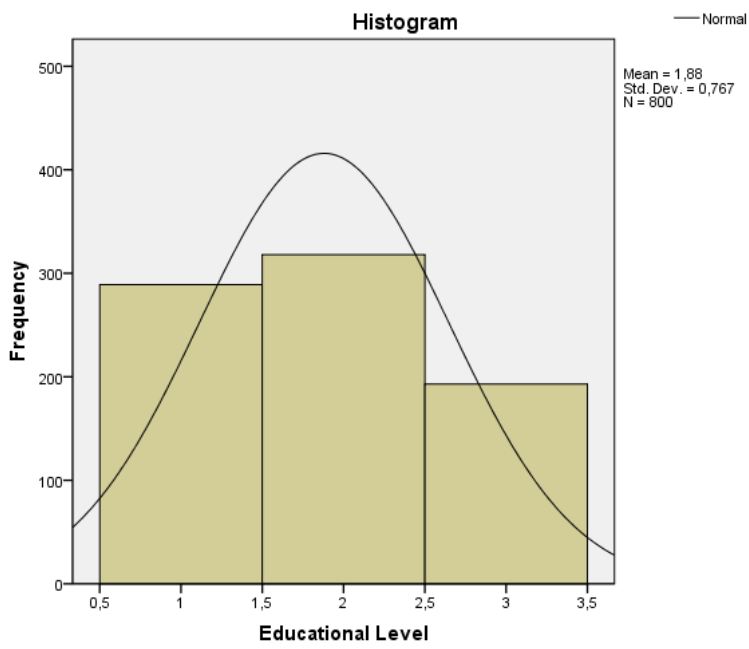
Πίνακας 7 Περιγραφικά στοιχεία εκπαιδευτικού επιπέδου

		Frequency	Percent
Valid	Primary_school	289	36,1
	High_school	318	39,8
	Senior_high_school	193	24,1
	Total	800	100,0

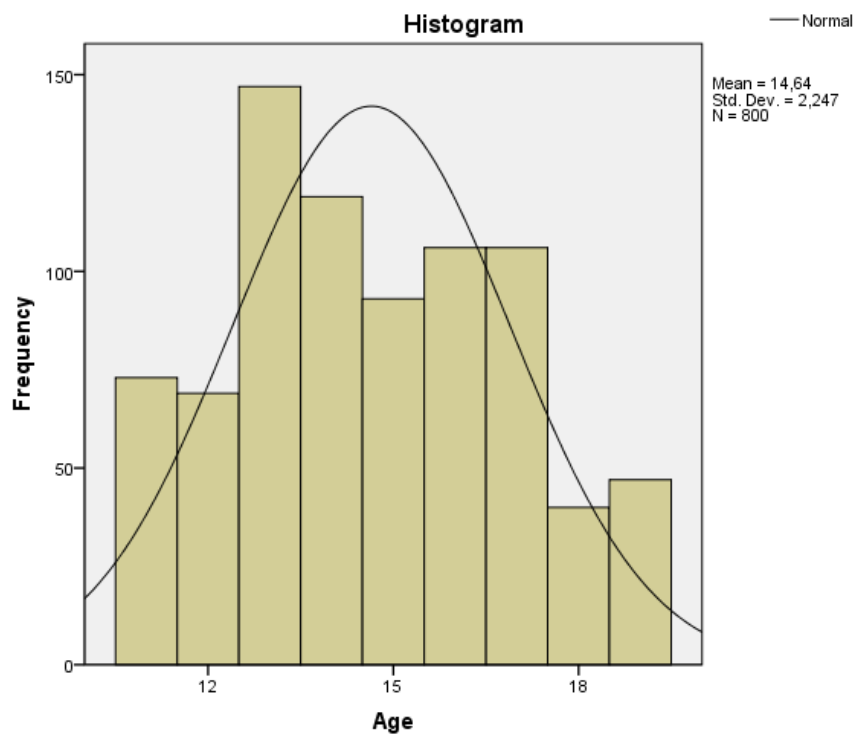
Στην έρευνα συμμετείχαν 800 παιδιά, 368 αγόρια και 432 κορίτσια, αναλογικά 46% αγόρια και 54% κορίτσια. Ο μέσος όρος της ηλικίας είναι 14,64 έτη με τυπική απόκλιση 2,25. Το εύρος των ηλικιών των συμμετεχόντων είναι από 11 ως 19 έτη. Το εκπαιδευτικό επίπεδο των συμμετεχόντων είναι 289 παιδιά δημοτικού σχολείου, 318 παιδιά γυμνασίου και 193 παιδιά λυκείου.

Η κατανομή των ανεξάρτητων μεταβλητών, επίπεδο εκπαίδευσης και ηλικία ελέγχθηκαν με το τεστ Kolmogorov –Smirnov, τα αποτελέσματα είναι στατιστικώς μη σημαντικά, συνεπώς οι κατανομές αυτών δεν διαφέρουν σημαντικά από την κανονική κατανομή. Επιπλέον οι τιμές του κριτηρίου Shapiro – Wilk, που χρησιμοποιείται επίσης για τον έλεγχο των κατανομών τείνει στο 1 και για τις δύο μεταβλητές, υποδεικνύοντας ότι οι κατανομές των τιμών των ανεξάρτητων μεταβλητών θα πρέπει να θεωρηθούν κανονικές. Αλλά και τα ιστογράμματα έχουν τη μορφή της κανονικής κατανομής.

Σχέδιο 5. Συχνότητες Εκπαιδευτικού επιπέδου

Σχέδιο 6. Συχνότητες ηλικιών

Έλεγχος καλής προσαρμογής των δεδομένων στην κανονική κατανομή επιτυγχάνεται συνήθως με το κριτήριο Kolmogorov –Smirnov. Ελέγχει τη μηδενική υπόθεση ότι η μορφή της κατανομής των δεδομένων μας δεν διαφέρει από την κανονική κατανομή. Επομένως επιδιώκουμε αποτελέσματα στατιστικώς μη σημαντικά. Το αποτέλεσμα του τεστ Kolmogorov –Smirnov για τις διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού είναι στατιστικώς μη σημαντικά, συνεπώς οι κατανομές αυτών δεν διαφέρουν σημαντικά από την κανονική κατανομή.

Επιπλέον οι τιμές του κριτηρίου Shapiro – Wilk, που χρησιμοποιείται επίσης για τον έλεγχο των κατανομών τείνει στο 1 για όλες τις μεταβλητές, υποδεικνύοντας ότι οι κατανομές των τιμών των μεταβλητών θα πρέπει να θεωρηθούν κανονικές.

Πίνακας 8. Τεστ κανονικότητας

	Kolmogorov-Smirnov ^a			Shapiro-Wilk		
	Statistic	df	Sig.	Statistic	df	Sig.
Experiencing physical bullying %	,112	800	,000	,935	800	,000
Bullying others physically	,124	800	,000	,889	800	,000
Experiencing verbal bullying	,111	800	,000	,956	800	,000
Bullying others verbally	,117	800	,000	,911	800	,000
Experiencing emotional stress	,097	800	,000	,948	800	,000
Exerting emotional stress	,107	800	,000	,922	800	,000
Appreciation for bullying %	,058	800	,000	,965	800	,000

a. Lilliefors Significance Correction

Ομοίως τα ιστογράμματα των μεταβλητών, τα κανονικά γράφημα Q-Q και τα θηκογράμματα που έχουν συμμετρική όψη, δείχνουν ότι οι τιμές των μεταβλητών ακολουθούν κανονική κατανομή.

3.3.2 Ανάλυση αποτελεσμάτων

Παρακάτω παρουσιάζονται οι περιγραφικοί δείκτες κεντρικής τάσης και διασποράς των διαφόρων μορφών σχολικού εκφοβισμού και του γενικού δείκτη του φαινομένου.

Πίνακας 9. Περιγραφικά στοιχεία των μορφών σχολικού εκφοβισμού

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Experiencing physical bullying %	800	2	88	43,15	15,241
Bullying others physically	800	0	96	38,64	12,100
Experiencing verbal bullying	800	10	100	46,14	15,509
Bullying others verbally	800	10	100	41,76	12,859
Experiencing emotional stress	800	10	100	46,86	14,941
Exerting emotional stress	800	22	100	43,65	12,797
Appreciation for bullying %	800	20	100	50,00	10,711
Valid N (listwise)	800				

Για να χρησιμοποιήσουμε το συντελεστή συσχέτισης Pearson r , πρέπει αρχικά να εξασφαλίσουμε ότι η σχέση των υπό εξέταση μεταβλητών είναι ευθύγραμμη. Το διάγραμμα σκεδασμού έχει ευθύγραμμη τάση στην περίπτωση που θέλουμε να συσχετίσουμε την ηλικία με το σχολικό εκφοβισμό. Το αποτέλεσμα του συντελεστή συσχέτισης Pearson r είναι $r(800)=0,44$, $p<0,001$, είναι στατιστικώς σημαντικό, άρα οι μεταβλητές ηλικία και σχολικός εκφοβισμός συσχετίζονται μεταξύ τους.

Για να ελέγξουμε αν η ηλικία μπορεί να προβλέψει το μέγεθος του σχολικού εκφοβισμού, θα εφαρμόσουμε Μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης ανεξάρτητων δειγμάτων.

Αρχικά πρέπει να εξασφαλίσουμε ότι τηρούνται οι προϋποθέσεις χρήσης των παραμετρικών κριτηρίων. Όπως είπαμε παραπάνω οι έλεγχοι κανονικότητας των πληθυσμών ισχύουν, η κλίμακα της εξαρτημένης μεταβλητής πρέπει να είναι τουλάχιστον ίσων διαστημάτων, όμως η ομοιογένεια των διακυμάνσεων των εξαρτημένων μεταβλητών δεν ισχύουν, άρα δεν μπορούμε να προχωρήσουμε στη διεξαγωγή της ANOVA.

Πίνακας 10. Περιγραφικά στοιχεία σχολικού εκφοβισμού για κάθε επίπεδο ηλικίας

	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error	95% Confidence Interval for Mean		Minimum	Maximum	
					Lower Bound	Upper Bound			
Appreciation for bullying %	11	73	40,30	7,143	,836	38,63	41,97	20	60
	12	69	46,93	12,243	1,474	43,99	49,87	30	92
	13	147	49,64	9,614	,793	48,07	51,21	21	94
	14	119	46,88	12,234	1,121	44,66	49,10	29	100
	15	93	47,81	8,401	,871	46,08	49,54	31	67
	16	106	50,40	6,954	,675	49,06	51,74	33	74
	17	106	55,22	7,774	,755	53,72	56,71	37	76
	18	40	58,60	7,554	1,194	56,18	61,02	45	78
	19	47	62,89	8,950	1,305	60,27	65,52	49	88
	Total	800	50,00	10,711	,379	49,25	50,74	20	100

Για να ελέγξω την επίδραση του φύλου στις διάφορες μορφές σχολικού εκφοβισμού, χρησιμοποιώ το κριτήριο t για ανεξάρτητα δείγματα.

Πίνακας 11. Περιγραφικά στοιχεία κάθε τύπου σχολικού εκφοβισμού, για κάθε φύλο

	Sex	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Experiencing physical bullying	F	432	38,04	12,322	,593
	M	368	49,15	16,140	,841
Bullying others physically	F	432	35,78	8,039	,387
	M	368	41,99	14,898	,777
Experiencing verbal bullying	F	432	43,31	15,419	,742
	M	368	49,46	14,965	,780
Bullying others verbally	F	432	38,69	10,146	,488
	M	368	45,36	14,663	,764
Experiencing emotional stress	F	432	45,04	13,688	,659
	M	368	48,99	16,048	,837
Exerting emotional stress	F	432	40,74	10,287	,495
	M	368	47,06	14,514	,757
Appreciation for bullying	F	432	49,19	8,834	,425
	M	368	50,95	12,508	,652

Στην 1^η περίπτωση που το παιδί δέχεται σωματικό εκφοβισμό, $t(679) = -10,8$, $p < 0,001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 2^η περίπτωση που το παιδί προκαλεί σωματικό εκφοβισμό, $t(543) = -7,16$, $p < 0,001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 3^η περίπτωση που το παιδί δέχεται λεκτικό εκφοβισμό, $t(798) = -5,67$, $p < 0,001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 4^η περίπτωση που το παιδί ασκεί λεκτικό εκφοβισμό, $t(637) = -7,36$, $p < 0,001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 5^η περίπτωση που το παιδί δέχεται συναισθηματικό εκφοβισμό, $t(726) = -3,71$, $p < 0,001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 6^η περίπτωση που το παιδί ασκεί συναισθηματικό εκφοβισμό, $t(647) = -6,99$, $p < 0,001$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Στην 7^η περίπτωση που αφορά τη σχέση του παιδιού με το σχολικό εκφοβισμό, $t(645) = -2,26$, $p = 0,024$ η διαφορά των ΜΟ μεταξύ των δύο φύλων είναι στατιστικά σημαντική.

Όλα τα t tests βγήκαν στατιστικώς σημαντικά, αυτό σημαίνει ότι η διαφορά στους μέσους όρους που παρατηρείται ανάμεσα στα δύο φύλα είναι στατιστικώς σημαντική. Όπως βλέπουμε από τον πίνακα 11 τα αγόρια είναι αυτά που εμπλέκονται περισσότερο σε κάθε μορφή σχολικού εκφοβισμού.

Σε αντίθεση με τα παιδιά από το νομό Αττικής που όπως παρατηρήσαμε τα δύο φύλα φαίνεται να βιώνουν το σχολικό εκφοβισμό με τον ίδιο τρόπο. Η διαφορά των δύο φύλων έγκειται στην άσκηση του σχολικού εκφοβισμού, δηλαδή τα αγόρια φαίνεται να ασκούν κατά ΜΟ περισσότερο σχολικό εκφοβισμό από τα κορίτσια.

3.3.3 Συσχέτιση βίωσης και άσκησης εκφοβισμού

Επίσης διεξήχθη στατιστικός έλεγχος Pearson test για τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης εκφοβισμού. Όσο αφορά τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης σωματικού εκφοβισμού $r(800) = 0,44$, $p < 0,001$ το αποτέλεσμα του τεστ είναι στατιστικά σημαντικό, άρα οι μεταβλητές συσχετίζονται. Όσο αφορά τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης λεκτικού εκφοβισμού $r(800) = 0,50$, $p < 0,001$ το αποτέλεσμα του τεστ είναι στατιστικά σημαντικό, άρα οι μεταβλητές συσχετίζονται. Όσο αφορά τη συσχέτιση βίωσης και άσκησης συναισθηματικού εκφοβισμού $r(800) = 0,44$, $p < 0,001$ το αποτέλεσμα του τεστ είναι στατιστικά σημαντικό, άρα οι μεταβλητές συσχετίζονται. Τα σχετικά γραφήματα δείχνουν θετική συσχέτιση. Όπως παρατηρούμε για όλες της μορφές εκφοβισμού, τα παιδιά που δέχονται και ασκούν εκφοβισμό συσχετίζονται μεταξύ τους, άρα θα μπορούσαμε να πούμε

ότι η βία γεννά βία, τα παιδιά που βιώνουν εκφοβισμό, είναι πιθανόν να ασκήσουν, καθώς και αυτά που ασκούν, είναι πιθανόν να βιώσουν. Ακριβώς τα ίδια συμπεράσματα προέκυψαν και από το δείγμα παιδιών της Αττικής.

3.3.4 Σχολικός εκφοβισμός και εκπαιδευτικό επίπεδο παιδιών

Για να ελέγξω αν ο σχολικός εκφοβισμός παρουσιάζει διαφορές ανάλογα με το εκπαιδευτικό επίπεδο των παιδιών, υπολόγισα τη μονοπαραγοντική ανάλυση διακύμανσης ανεξάρτητων δειγμάτων. Το στατιστικό τεστ Levene εξασφαλίζει την ομοιογένεια των διακυμάνσεων για όλες τις μορφές σχολικού εκφοβισμού εκτός από την Βίωση λεκτικού και συναισθηματικού εκφοβισμού. Το αποτέλεσμα της ανάλυσης διακύμανσης ήταν στατιστικά σημαντικό για όλες τις μορφές σχολικού εκφοβισμού και για τη γενική εκτίμηση σχολικού εκφοβισμού. Ομοίως το ίδιο συμπέρασμα προέκυψε και για τη γενική εκτίμηση σχολικού εκφοβισμού στην Αττική. Επομένως η εκπαιδευτική βαθμίδα που βρίσκεται ένα παιδί μπορεί να προβλέψει το μέγεθος του σχολικού εκφοβισμού.

Στον παρακάτω πίνακα παρατηρούμε τα περιγραφικά στοιχεία της εξαρτημένης μεταβλητής Σχολικός εκφοβισμός, για τις τρεις εκπαιδευτικές βαθμίδες χωριστά.

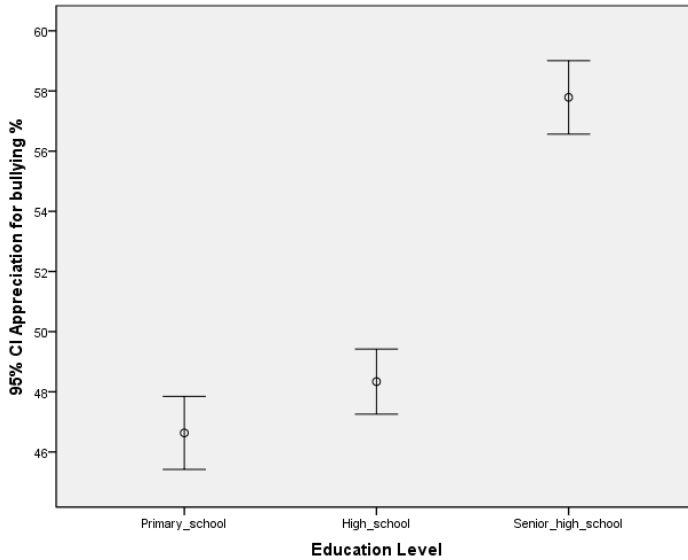
Πίνακας 12. Περιγραφικά στοιχεία σχολικού εκφοβισμού για κάθε επίπεδο εκπαίδευσης

		N	Mean	Std. Deviation	Std. Error
Appreciation for bullying %	Primary_school	289	46,63	10,479	,616
	High_school	318	48,32	9,721	,545
	Senior_high_school	193	57,79	8,602	,619
	Total	800	50,00	10,711	,379

Παρακάτω παρατηρούμε το γράφημα με τα διαστήματα εμπιστοσύνης 95% των μέσων όρων του Σχολικού εκφοβισμού που εντοπίζεται σε κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα. Το φαινόμενο παρουσιάζει σταθερότητα στο Δημοτικό και Γυμνάσιο, παρατηρείται όμως στατιστικά σημαντική αύξηση στο Λυκείου, αφού όχι μόνο η επικάλυψη των διαστημάτων

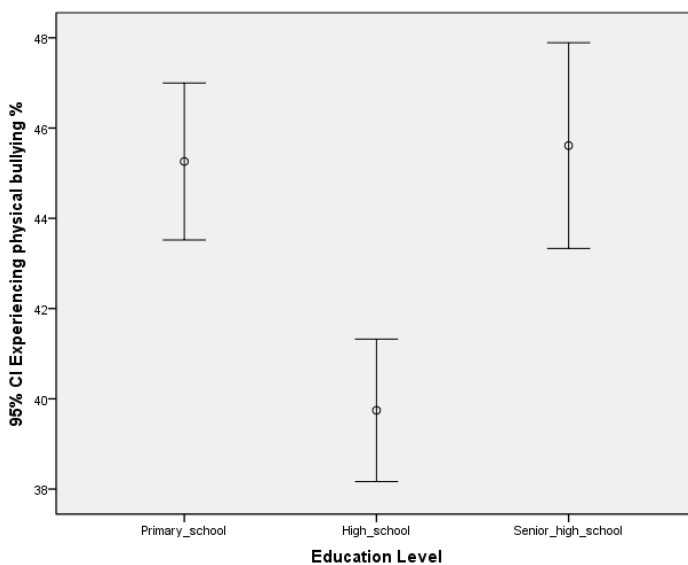
εμπιστοσύνης δεν είναι μεγαλύτερη από το μισό του μέσου περιθωρίου σφάλματος, αλλά δεν υπάρχει καθόλου επικάλυψη.

Σχέδιο 7. Γράφημα ΜΟ Σχολικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

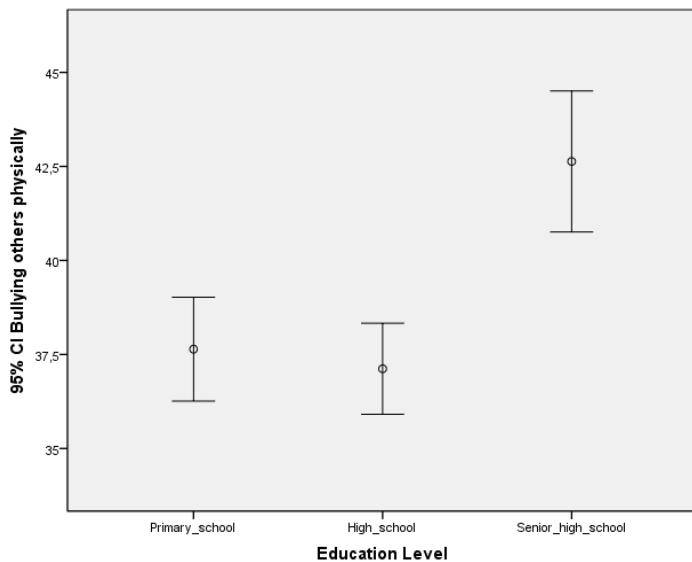
Στην περίπτωση βίωσης σωματικού εκφοβισμού, παρατηρείται μετά το δημοτικό στατιστικά σημαντική μείωση και μετά το Γυμνάσιο, στο Λύκειο ξανά αύξησή του. Η διαφορά που φαίνεται να είναι σημαντική είναι μεταξύ του Δημοτικού σχολείου και Γυμνασίου καθώς και Γυμνασίου και Λυκείου.

Σχέδιο 8. Γράφημα βίωσης σωματικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

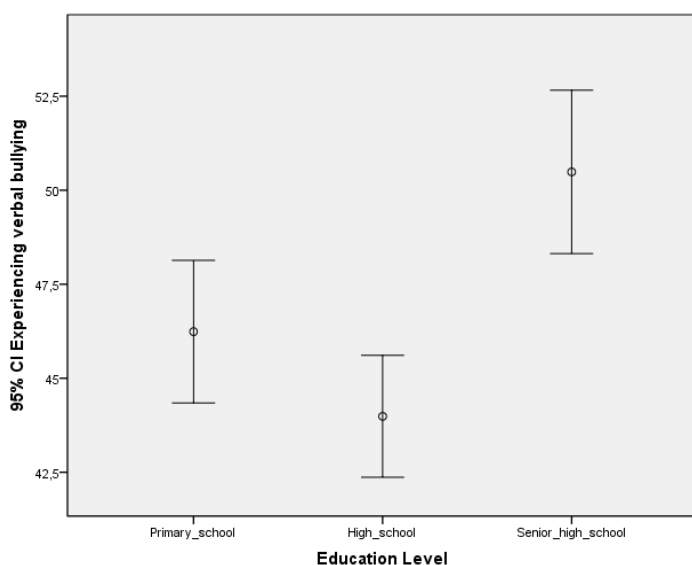
Στην περίπτωση άσκησης σωματικού εκφοβισμού, παρατηρείται στασιμότητα στο Δημοτικό και Γυμνάσιο και στατιστικά σημαντική αύξηση του φαινομένου στο Λύκειο.

Σχέδιο 9. Γράφημα άσκησης σωματικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

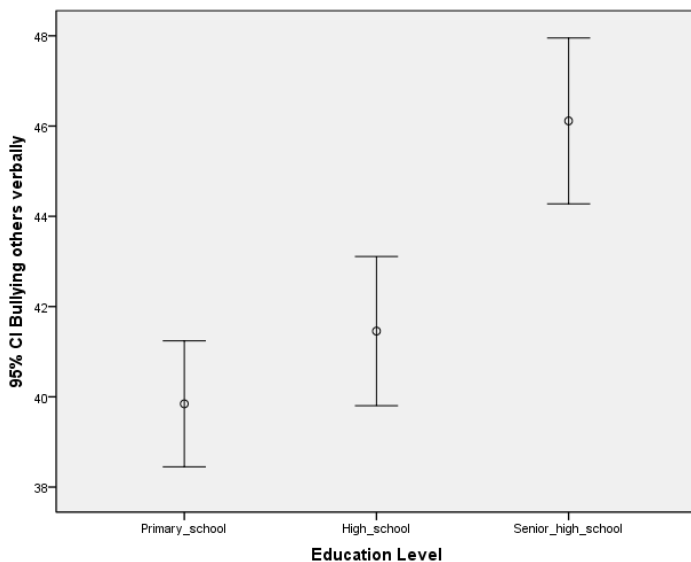
Ομοίως στην περίπτωση βίωσης λεκτικού εκφοβισμού, παρατηρείται στασιμότητα στο Δημοτικό και Γυμνάσιο και στατιστικά σημαντική αύξηση του φαινομένου στο Λύκειο.

Σχέδιο 10. Γράφημα βίωσης λεκτικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

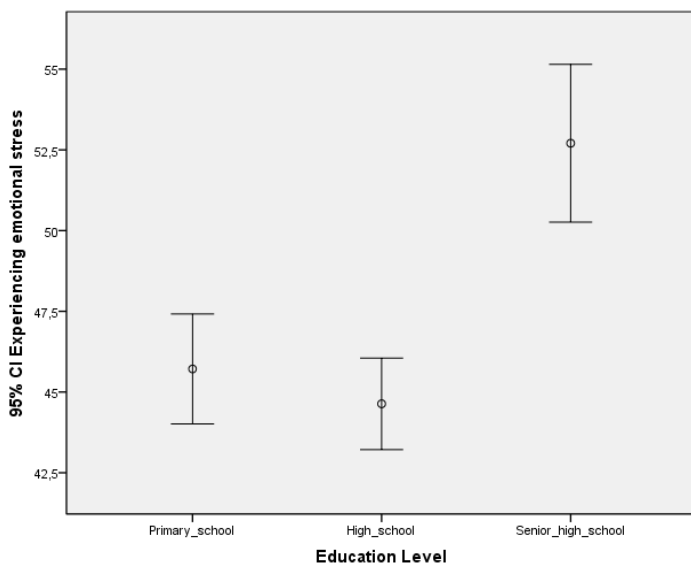
Ομοίως στην περίπτωση άσκησης λεκτικού εκφοβισμού, παρατηρείται στασιμότητα στο Δημοτικό και Γυμνάσιο και στατιστικά σημαντική αύξηση του φαινομένου στο Λύκειο.

Σχέδιο 11. Γράφημα άσκησης λεκτικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

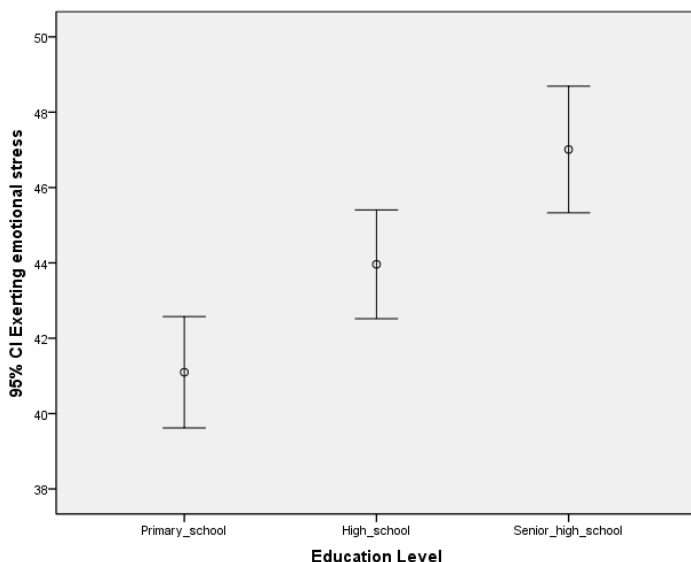
Και πάλι στην περίπτωση βίωσης συναισθηματικού εκφοβισμού, παρατηρείται στασιμότητα στο Δημοτικό και Γυμνάσιο και στατιστικά σημαντική αύξηση του φαινομένου στο Λύκειο.

Σχέδιο 12. Γράφημα βίωσης συναισθηματικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

Τέλος στην περίπτωση άσκησης συναισθηματικού εκφοβισμού, παρατηρείται στατιστικά σημαντική αύξηση του φαινομένου από το Δημοτικό στο Γυμνάσιο και έπειτα πάλι στατιστικά σημαντική αύξηση του φαινομένου στο Λύκειο.

Σχέδιο 13. Γράφημα άσκησης συναισθηματικού εκφοβισμού για κάθε εκπαιδευτική βαθμίδα

3.3.5 Συζήτηση και συμπεράσματα

Τα επίπεδα του σχολικού εκφοβισμού τόσο στην Αττική όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα κυμαίνονται περίπου στο 50%. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το ερωτηματολόγιο περιέχει ερωτήσεις για κάθε μορφή σχολικού εκφοβισμού, από τις πιο ανεπαίσθητες εκφάνσεις του φαινομένου ως τις πιο επώδυνες, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι οι μισοί μαθητές έχουν εμπλακεί σε φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού.

Η στατιστική ανάλυση μας έδειξε ότι οι μεταβλητές ηλικία και σχολικός εκφοβισμός συσχετίζονται μεταξύ τους. Όσο αφορά την περίπτωση της Αττικής η ηλικία μπορεί να προβλέψει τα επίπεδα του σχολικού εκφοβισμού. Όσο αυξάνει η ηλικία, τόσο αυξάνει ο σχολικός εκφοβισμός, κάτι που δεν ισχύει στα δεδομένα όλης της χώρας.

Στην Αττική τα δύο φύλα φαίνεται να βιώνουν το σχολικό εκφοβισμό με τον ίδιο τρόπο. Η διαφορά των δύο φύλων έγκειται στην άσκηση του σχολικού εκφοβισμού, τα αγόρια φαίνεται να ασκούν κατά ΜΟ περισσότερο σχολικό εκφοβισμό από τα κορίτσια. Ενώ από τα γενικά δεδομένα της Ελλάδας, φαίνεται ότι τα αγόρια εμπλέκονται στατιστικά σημαντικά περισσότερο σε όλες τις μορφές σχολικού εκφοβισμού σε σχέση με τα κορίτσια.

Επίσης παρατηρήθηκε συσχέτιση μεταξύ της βίωσης και άσκησης εκφοβισμού, σε όλες τις μορφές του. Τα σχετικά γραφήματα δείχνουν θετική συσχέτιση. Προφανώς τα παιδιά που δέχονται και ασκούν εκφοβισμό συσχετίζονται μεταξύ τους, άρα τα παιδιά που βιώνουν εκφοβισμό, είναι πιθανό να ασκήσουν, καθώς και αυτά που ασκούν, είναι πιθανόν να βιώσουν. Επομένως τα παιδιά εμπλέκονται σε περιστατικά επιθετικότητας και βίας άλλοτε σα θύματα και άλλοτε σα θύτες, θεωρώντας τη βία ένα καθημερινό, φυσιολογικό φαινόμενο που ο ισχυρός επιβάλλει τη δύναμή του και ο αδύναμος την αποδέχεται πειθήνια.

Στην Αττική όσο αφορά τις διαφορές σε σχέση με την εκπαιδευτική βαθμίδα, τα επίπεδα του σχολικού εκφοβισμού είναι στατιστικά σημαντικά μεγαλύτερα στο Λύκειο. Στην Ελλάδα σε γενικές γραμμές κάθε εκδοχή του σχολικού εκφοβισμού εμφανίζει σταθερότητα στο Δημοτικό και το Γυμνάσιο και αυξάνει στατιστικά σημαντικά στο Λύκειο.

Το αποτέλεσμα αυτό είναι πολύ δυσάρεστο και ανησυχητικό, επειδή στο Λύκειο έχει αναπτυχθεί πια ο προμετωπιαίος φλοιός, άρα νευροβιολογικά οι παιδικές και εφηβικές παρορμητικές τάσεις επιθετικότητας καταστέλλονται, οι έφηβοι ετοιμάζονται να μπουν στην ενηλικίωση και η παρορμητική επιθετικότητα θα έπρεπε να δίνει τη θέση της στην προσπάθεια κοινωνικοποίησης και ουσιαστικής αλληλεπίδρασης με τους συνομήλικους και το υπόλοιπο κοινωνικό σύνολο. Ο έφηβος σε αυτή την ηλικία θα πρέπει να έχει αναπτύξει ένα σύστημα συμβολικών προδιαγραφών, που επιτρέπει τη δημιουργία μιας εξιδανικευμένης προσωπικότητας, βάση των προτύπων που θέτει η οικογένεια, το σχολείο, η κοινωνία, για παράδειγμα αγαθός, φιλότιμος και άλλα, με αυτό τον τρόπο θα αναπτύξει τη δυνατότητα μιας ομαλής ένταξης και αποδοχής του ατόμου από το κοινωνικό σύνολο (Σιδέρης, 2013).

Μέσα σε αυτή τη δύσκολη περίοδο της κρίσης όμως τα παιδιά όχι μόνο δεν έχουν το κατάλληλο περιβάλλον για να αναπτύξουν την προσωπικότητά τους, αντιθέτως συχνά κινδυνεύουν να παλινδρομήσουν ψυχολογικά (Σιδέρης, 2013). Με τον όρο παλινδρόμηση αποκαλούμε το μηχανισμό με τον οποίο ένα άτομο υφίσταται μια μερική ή ολική επιστροφή-οπισθοχώρηση σε παιδικά σχήματα συμπεριφοράς ή σκέψης, τα οποία χαρακτηρίζουν πρωϊμότερα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης. Παλινδρόμηση παρατηρείται στον ύπνο, το παιγνίδι, τη σωματική αρρώστια. (Στοιχεία Ψυχοδυναμικής θεωρίας, 2013)

Μια γενιά ψυχικά παλινδρομημένων παιδιών που συνδιαλέγονται με τα ένστικτα του φόβου και της επίθεσης, σε μια εποχή που ταλανίζεται από οικονομική, πολιτική και

κοινωνική κρίση, όχι μόνο θα καταφέρει να ορθοποδήσει, αλλά είναι πολύ πιθανό να ανατροφοδοτεί η κρίση τα συναισθήματα φόβου και επιθετικότητας και τα συναισθήματα αυτά την κρίση.

Οι γονείς και άλλοι επίσημοι φορείς όπως το σχολείο, έχουν δύο βασικές υποχρεώσεις. Από τη μία να προσπαθούν να καλύπτουν τις βιολογικές και ψυχολογικές ανάγκες των παιδιών. Από την άλλη να τους εμφυσήσουν την αξία της ενσυναίσθησης, της προσπάθειας δηλαδή να κατανοούν και να αναγνωρίζουν τις προσπάθειες των άλλων για τη δική τους ευημερία. Επίσης είναι πολύ σημαντικό το παιδί να διδαχτεί πως θα μπορούσε να συμβάλει στην προσπάθεια αντιμετώπισης της κρίσης, περιορίζοντας τις επιθυμίες του και ενισχύοντας τους άλλους.

Αυτή η διδαχή και καθοδήγηση εκτός από την πρακτική της πλευρά, έχει και μια άλλη ακόμα πιο σημαντική υπόσταση. Παρέχει στο παιδί ένα πολύ σημαντικό μάθημα ζωής, ένα οδηγό επιβίωσης και διαβίωσης και ένα ουσιαστικό μάθημα του σχετίζεσθε. Μέσα από αυτή τη διαδικασία το παιδί καταφέρνει να συγκροτηθεί ψυχικά και ηθικά και να αυτονομηθεί. Εν συντομία το καθιστά ικανό να ζει, να σκέφτεται, να αισθάνεται και να ενεργεί τόσο για το δικό του καλό όσο και των συνανθρώπων του.

Ο Γκαίτε είχε πει «να σκέφτεσαι είναι εύκολο, να πράττεις είναι δύσκολο, να πράττεις σύμφωνα με ό,τι σκέφτεσαι είναι το πιο δύσκολο πράγμα στον κόσμο». Οι γονείς, το σχολείο και άλλοι φορείς οφείλουν να αναλάβουν αυτό το δύσκολο ρόλο, αλλιώς είναι καταδικασμένοι να ζήσουν όπως σκέφτονται. Δυστυχώς οι σκέψεις που κατακλύζουν την εποχή μας είναι δυσάρεστες, απαισιόδοξες και απογοητευτικές, αυτή η αντιμετώπιση δεν καταδικάζει μόνο αυτή τη γενιά, αλλά και τις επόμενες. Τα παιδιά πρέπει να λάβουν την αγωγή που θα τα βοηθήσει να βιώνουν τη ζωή τους συνειδητά και δυναμικά επιδιώκοντας το καλό το δικό τους και των άλλων.

Γενικά συμπεράσματα

Όπως είδαμε στο πρώτο μέρος αυτής της εργασίας η προσπάθεια άσκησης ελέγχου του νου επιδιώκεται με διάφορα μέσα και κυρίως στοχεύει σε υποσυνείδητες διαδικασίες όπως η εμπλοκή του συναισθήματος. Τα συναισθήματα που ενισχύουν τα μεταφερόμενα μηνύματα είναι ο φόβος, ο θυμός και η αγδία, ανάλογα με το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα. Στο δεύτερο μέρος αξιολογήσαμε το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και τις δυσάρεστες επιπτώσεις που διαχέονται σε όλο το κοινωνικό σύνολο. Στο τρίτο μέρος αναλύσαμε τα στατιστικά αποτελέσματα που προέκυψαν από την έρευνα στην Αττική και τα συγκρίναμε με δεδομένα από όλη την Ελλάδα.

Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι μισοί μαθητές εκτίθενται σε φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού, αντιλαμβανόμαστε ότι το μέγεθος είναι ανησυχητικό. Τα παιδιά αυτά βιώνουν την βία και το φόβο σε καθημερινή βάση στη ζωή τους. Αντί να μεγαλώνουν σε ένα υγιές περιβάλλον όπου θα μορφώνονται, θα ενισχύονται να αναπτύξουν την προσωπικότητα, τις δεξιότητες και ικανότητές τους, την ομαλή κοινωνικοποίηση τους, μεγαλώνουν σε ένα εχθρικό περιβάλλον, αντιδρώντας με βία και επίθεση. Ένα σύνολο ανθρώπων που βιώνουν τη βία, την επίθεση και τον φόβο στην καθημερινότητάς τους, είναι πολύ εύκολο να γίνει θύμα συναισθηματικής χειραγώγησης, με όλες τις αρνητικές επιπτώσεις που επακολουθούν.

Αναδεικνύεται λοιπόν πόσο σημαντικό είναι για τα παιδιά να αντιμετωπιστεί το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, πόσο επιτακτική ανάγκη είναι να δοθεί προτεραιότητα στην συγκρότηση άρτιων προσωπικοτήτων και την ενίσχυση της κοινωνικοποίησης τους, αν δεν θέλουμε να δούμε μια γενιά που θα συνδιαλέγεται με τη βία και θα χειραγωγείται από άτομα και ομάδες εξουσίας.

Βιβλιογραφία

- Andreou, E., Didaskalou, E., & Vlachou, A. (2007). Evaluating the Effectiveness of a Curriculum-based Anti-bullying Intervention Program in Greek Primary Schools. *Educational Psychology*, pp. 693-711.
- Ariston test*. (2013). Retrieved from Computer academy: <http://aristontest.gr/>
- Asch, S. E. (1951). Effects of group pressure upon the modification and distortion of judgment. *Groups, leadership and men*, pp. 177-190.
- Baum, K., Catalano, S., & Rand, M. (January 2009). Stalking Victimization in the United States. *Bureau of Justice Statistics* (pp. 1-16). Washington: National Institute of Justice.
- Baum, K., Catalano, S., & Rand, M. (January 2009). Stalking Victimization in the United States. *Bureau of Justice Statistics* (pp. 1-16). Washington: National Institute of Justice.
- Beder, S. (2001). Global Spin. In F. o.-P. (Archive), *University of Wollongong Research Online* (pp. 242-266). London: Earthscan.
- Berger, T. W., Granacki, J. J., Marmarelis, V. Z., Sheu, B. J., & Tanguay, A. R. (2003). Brain-implantable biomimetic electronics as neural prosthetics. *Proceedings of the 25th Annual International Conference of the IEEE* (pp. 1956-1959). Los Angeles: Engineering in Medicine and Biology Society.
- Berns, G. S., Chappelow, J., Zink, C. F., Pagnoni, G., Martin-Skurski, M. E., & Richards, J. (2005, August 1). Neurobiological correlates of social conformity and independence during mental rotation. *Biological Psychiatry*, pp. 245-253.
- Blass, T. (2007, November 21). *Dr. Blass's Milgram-Related writings*. Retrieved from Stanley Milgram.com: <http://www.stanleymilgram.com/milgram.php>
- Boahen, K. (2005, May). Neuromorphic Microchips. *Scientific American*, pp. 56-63.
- Bond, R. (2005, October). Group Size and Conformity. *Group Processes & Intergroup Relations*, pp. 331-354.
- Brief information about Dan Olweus*. (2003, September). Retrieved from Olweus Bullying Prevention Program: <http://www.clemson.edu/olweus/history.htm>
- Broderick, P. A. (2013). Biosensors and Biochips Sense Central and Peripheral Disease. *Biochips & Tissue Chips*.
- Cathey, P. E. (2009). *Understanding Propaganda: Noam Chomsky and the Institutional Analysis of Power*.
- Chomsky, N. (1989). *Necessary illusions: thought control in democratic societies*. Retrieved from ZBooks: <http://books.zcommunications.org/chomsky/ni/ni-contents.html>
- Chomsky, N. (2000). Democracy and Education. In N. Chomsky, *Comsky on MisEducation* (pp. 37-55). Lanham: Rowman and Littlefield.
- Chomsky, N., & Szykowny, R. (1991, August). Manipulating People: The Role of the Media is Serving. *Third World Resurgence*, p. 30.
- Christakis, N. A., & Fowler, J. H. (2009). *Συνδεδεμένοι*. Αθήνα: Κάτοπτρο.

- Cupach, W. R., & Spitzberg, B. H. (1998). Obsessive relational intrusion and stalking. *The dark side of close relationships*, 233-263.
- DeRivera, J. (1992). Emotional Climate: Social Structure and Emotional Dynamics. *International Review of Studies on Emotion*, pp. 197-218.
- Dijk, T. A. (1991). Structures and strategies of news. In T. A. Dijk, *Racism and the Press* (pp. 40-42). Routledge, London and New York: Edited by Robert Miles University of Glasgow.
- Durkheim, E. (1897). *Suicide*. New York: Free Press.
- Ege, H. (1996). *Mobbing: che cos'è il terrore psicologico sul posto di lavoro*. Bologna: Ed Pitagora.
- Etienne, J. (2010). *The Impact of Regulatory Policy on Individual Behaviour: A Goal Framing Theory Approach*. London School of Economics and Political Science, Kube.
- Eysenck, M. W. (2010). *Βασικές αρχές γνωστικής ψυχολογίας*. GUTENBERG.
- Fiske, S. T., & Taylor, S. (2007). *Social Cognition, from Brains to Culture*.
- Fiske, S. T., Harris, L. T., & Cuddy, A. J. (2004, November 26). Why Ordinary People Torture Enemy Prisoners. *Social Psychology*, pp. 1482-1483.
- Foudoulaki, E., & Tolis, D. (2010, May 23-27). An expert system for vocational guidance. *Proceedings, CAREER-EUshop*, pp. 121-130. Retrieved from Academia.edu:
http://www.academia.edu/397165/An_Expert_System_for_Vocational_Guidance
- Franklin, B. (1994, January). In B. Franklin, *Packaging Politics: Political Communications in Britain's Media Democracy* (p. 11). London : Edward Arnold.
- Gerber, A. S., Green, D. P., & Larimer, C. W. (2008, February). Social Pressure and Voter Turnout: Evidence from a Large-Scale Field Experiment. *American Political Science Review*, pp. 33-48.
- Hewlett, S. A. (2013). *Books & Resources*. Ανάκτηση από Sylvia Ann Hewlett:
<http://www.sylviaannhewlett.com/site/about/publications>
- Hong, Y.-y., & Chiu, C.-y. (2001, NOVEMBER 3). Toward a Paradigm Shift: From Cross-Cultural Differences in Social Cognition to Social-Cognitive Mediation of Cultural Differences. *Social Cognition*, pp. 181-196.
- http://en.wikipedia.org/wiki/DSM-IV_Codes#. (n.d.).
- Hugh-Jones, S., & Smith, P. K. (1999, June). Self-reports of short and long term effects of bullying on children who stammer. *British Journal of Educational Psychology*, pp. 141-158.
- Hunt, C. (2007, February). The Effect of an Education Program on Attitudes and Beliefs about Bullying and Bullying Behaviour in Junior Secondary School Students. *Child and Adolescent Mental Health*, pp. 21-26.
- Jacobson, M., Mazur, L., & Collins, R. (1995). In M. Jacobson, L. Mazur, & R. Collins, *Society, Marketing Madness: A Survival Guide For A Consumer* (pp. 47-48). Colorado: Westview Press.

- John, P., Cotterill, S., Moseley, A., Richardson, L., Smith, G., Stoker, G., & Wales, C. (2011). *Nudge, Nudge, Think, Think: experimenting with ways to change civic behaviour*. Bloomsbury Academic Publishing.
- Kellner, D. (1990). In D. Kellner, *Television and the Crisis of Democracy* (p. 105). Westview Press.
- King, C. A., & Merchant, C. R. (2008, June 24). Social and Interpersonal Factors Relating to Adolescent Suicidality: A Review of the Literature. *Archives of Suicide Research*, pp. 181-196.
- Langone, M. (1988). *Cults Questions and Answers*. Retrieved from ISCA: http://www.icsahome.com/infoserv_articles/langone_michael_cultmindctr.htm
- Lazarus, R., & Folkman, S. (1984). *Stress appraisal and coping*. New York : Springer.
- LeDoux, J. (1998). *The Emotional Brain*. London: Weidenfeld & Nicolson .
- Miller, N. (2001). Stalking investigation, law, public policy and criminal prosecution as problem solver. *Stalking crimes and victim protection*, pp. 387-426.
- Mullen, P. E., Pathe, M., & Purcell, R. (2000). Stalkers and their victims. *Cambridge University Press*.
- Nansel, T., Craig, W., Overpeck, M., Saluja, G., & Ruan, W. (2004). Cross-national consistency in the relationship between bullying behaviors and psychosocial adjustment. *Health Behaviour in School-aged Children Bulling Analyses Working Group* (pp. 730-736). Bethesda: Arch Pediatr Adolesc Med.
- Nation, M., Vieno, A., Perkins, D. D., & Santinello, M. (2008, May/June). Bullying in School and Adolescent Sense of Empowerment: An Analysis of Relationships with Parents, Friends, and Teachers. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, pp. 211-232.
- Newhagen, J. E. (1998). TV news images that induce anger, fear, and disgust: Effects on approach-avoidance and memory. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, pp. 165-276.
- O'Donnell, L. S. (2003). Adolescent suicidality and adult support: the reach for health study of urban youth. *American Journal of Health Behavior*, 633-644.
- Olweus, D. (1994, October). Annotation:bullying at school:basic facts and effects of a schoolbased intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* , pp. 1171-1190.
- Olweus, D., & Limber, S. P. (2010). Bullying in School: Evaluation and Dissemination of the Olweus Bullying Prevention Program. *American Journal of Orthopsychiatry*, σσ. 124-134.
- Patel, M. M., Goyal, B. R., Bfiadada, S. V., Bhatt, J. S., & Amin, A. F. (2009). Getting into the brain: approaches to enhance brain drug delivery. *CNS Drugs*, pp. 35-58.
- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying Among Primary School Children in Athens, Greece. *Educational Psychology*, pp. 167-175.
- Pierson, P., & Skocpol, T. (2007). In P. Pierson, & T. Skocpol, *The Transformation of American Politics:Activist Government and the Rise of Conservatism* (p. 88). Princeton and Oxford: Prinseton University Press.
- Rainford, P., & Tinkler, J. (2011, August). *Designing for nudge effects: how behaviour management can ease public sector problems*. Retrieved from LSE Research Online: <http://eprints.lse.ac.uk/37810/>

- Robinson, E. (2013, February 14). Ask the Brains. *Scientific American Mind*, p. 72.
- Rousseau, J. J. (1762). *The Social Contract*.
- Saltzman, J. (1989, January). Style vs. Substance. *USA Today Magazine*, p. 87.
- Samson, A., & Wood, O. (2010, December). *Behavioral economics: a primer*. Retrieved from LSE Research Online: <http://eprints.lse.ac.uk/33114/>
- Sapouna, M. (2008). Bullying in Greek Primary and Secondary Schools. *School Psychology International*, pp. 199-213.
- Sapouna, M., Wolke, D., Vannini, N., Watson, S., Woods, S., Schneider, W., . . . Aylett, R. (2010, January). Virtual learning intervention to reduce bullying victimization in primary school: a controlled trial. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, pp. 104-112.
- Satava, R. M., & Wolf, R. K. (2003, 9 29). Disruptive visions: Biosurgery. *Springer-Verlag*, pp. 1833-1836.
- Smith, S. M., Simon, J., & Bramlett, R. K. (2009). Effects of Positive Peer Reporting (PPR) on Social Acceptance and Negative Behaviors Among Peer-Rejected Preschool Children. *Journal of Applied School Psychology*, pp. 323-341.
- Spitzberg, B. H. (2002, October). The tactical topography of stalking victimization and management. *Trauma, Violence & Abuse*, pp. 261-288.
- Tjaden, P., & Thoennes, N. (1998). Stalking in America: Findings from the National Violence Against Women Survey. *Washington DC:National Institute of Justice and Centers for Disease Control and Prevention*.
- Viding, E., Simmonds, E., Petrides, K. V., & Frederickson, N. (2009, April). The contribution of callous-unemotional traits and conduct problems to bullying in early adolescence. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, pp. 471-481.
- Vliert, E. V. (2010, May). Moving Bullies and Victims Up on Conflict-Researchers' Waiting Lists. *International Association for Conflict Management and Wiley Periodicals*, pp. 87-90.
- Wadman, M. (2013, March 7). Behind the scenes of a brain-mapping moon shot. *Nature*, pp. 411-412.
- Wadman, M. (2013, March 7). Behind the scenes of a brain-mapping moon shot. *Nature*, pp. 411-412.
- Way, B. M., & Masters, R. D. (1996, September). Emotion and Cognition in Political Information-Processing. *Journal of Communication*, pp. 48-65.
- Wolfe, D. A., Crooks, C. C., Chiodo, D., & Jaffe, P. (2009, March). Child maltreatment, bullying, gender-based harassment, and adolescent dating violence: Making the connections. *Psychology of Women Quarterly*, pp. 21-24.
- Zapf, D. (1999). Organizational, work group related and personal causes. *International Journal of Manpower*, 70-85.
- Zimbardo, P. G. (1999). *A Simulation Study of the Psychology of Imprisonment Conducted at Stanford University*. Retrieved from Stanford Prison Experiment: <http://www.prisonexp.org/>

- Αβεντισιάν-Παγοροπούλου, Ά. (2001). *Ψυχολογία Ανάγνωσης και Γραφής*. Αθήνα.
- Γιαννακουδάκης, Ε. Ι. (2006). *Η αθέατη πλευρά της πληροφορικής*. Αθήνα: Εκδόσεις Γκιούρδας.
- Ντάβου, Μ. (2004, Φεβρουαρίου 28-29). Επικοινωνία και Προπαγάνδα. *Ο κόσμος του επενδυτή*.
- Ντάβου, Μ. (2008, Ιανουάριος). Η συναισθηματική ατζέντα των μέσων επικοινωνίας. *Περιοδικό Διάπλους*, σσ. 41-45.
- Σιδέρης, Ν. (2013). *Μιλώ για την κρίση με το παιδί*. Αθήνα: ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ.
- Στοιχεία Ψυχοδυναμικής θεωρίας*. (2013, Ιούνιος 3). Ανάκτηση από Ψυχικές λειτουργίες του ανθρώπου- Δημοσιεύσεις: <http://www.psychologia.gr/editions/psychodynamic.htm>
- Σχολικός εκφοβισμός*. (2013, August 10). Retrieved from Μέντορας: <http://www.mentoras.org/>